

पोखरा विश्वविद्यालय रजत जयन्ती स्मारिका Pokhara University Silver Jubilee Souvenir

नेपालमा उच्च शिक्षाको रूपान्तरणः
आयामहरू, गतिशीलता र निर्धारकहरू
Transformation of Higher Education in Nepal:
Dimensions, Dynamics and Determinants

Pokhara University
2022

पोखरा विश्वविद्यालय रजत जयन्ती स्मारिका
Pokhara University Silver Jubilee Souvenir

नेपालमा उच्च शिक्षाको रूपान्तरणः
आयामहरू, गतिशीलता र निर्धारकहरू

Transformation of Higher Education in Nepal:
Dimensions, Dynamics and Determinants

Editorial Board

Editor in Chief

Namraj Dhimi, PhD

Editors

Deepanjal Shrestha

Tek Bahadur Chhetry

Shila Gurung, PhD

Arjun Kumar Thapa, PhD

Pokhara University
2022

ISBN: 978-9937-1-2390-7 (Print)

Advisors

Prof. Prem Narayan Aryal, PhD,
Vice Chancellor, Pokhara University

Assoc. Prof. Dipak Bahadur Bhandari, PhD,
Registrar, Pokhara University

DISCLAIMER

This book is solely the property of Pokhara University, Nepal. No part of this book is allowed to be reproduced, transmitted or distributed in any form without prior permission, except for academic purpose. The articles and content therein is the reflection of the authors. Pokhara University and the Editorial Board does not bear any responsibility for any legal disputes arising from the author's content and views.

Publisher

Pokhara University

Pokhara, Nepal

Email: info@pu.edu.np

Website: www.pu.edu.np

ISBN: 978-9937-1-2390-7 (Print)

Copyright © Pokhara University, 2022

1997-2022

❧ Dedicated to ... ❧

All the people and institutions
who participated in the historical endeavor
of establishing Pokhara University
and nurtured it to achieve the milestone
of the Silver Jubilee.

विद्या विभक्तियोग्य
२०५४

1997

POKHARA UNIV

years of GLORY

प्रधानमन्त्री

शुभकामना

पोखरा विश्वविद्यालयले आफ्नो रजत जयन्तीको सुखद अवसरमा 'Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics and Determinants' शीर्षकको स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा खुशी लागेको छ। रजत महोत्सवको शुभ अवसरमा यस विश्वविद्यालयको स्थापना, सञ्चालन तथा विकासका लागि योगदान पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण पदाधिकारी, प्राध्यापक, कर्मचारी, विद्यार्थी, अभिभावक तथा स्थानीय जनसमुदाय सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

पोखरा विश्वविद्यालयले स्थापना कालदेखि नै गुणस्तरीय उच्च शिक्षामार्फत मुलुकको आर्थिक, सामाजिक विकासका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्तिको उत्पादन गरी प्रशंसनीय कार्य गर्दै आएको छ। गुणस्तरीय उच्च शिक्षा मुलुकको चौतर्फी विकासको लागि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण र आधारभूत विषय हो। समाजलाई समुन्नत बनाउँदै मुलुकलाई विकासको पथमा अगाडि बढाउन विभिन्न विधामा दक्ष र गुणस्तरीय जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ। यस तथ्यलाई हृदयङ्गम गरी यस विश्वविद्यालयले समयको परिवर्तनसँगै पाठ्यक्रम र प्राज्ञिक क्रियाकलापमा आवश्यक परिमार्जन गर्दै राष्ट्रिय आवश्यकतालाई पूरा गर्नसक्ने तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा समेत प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने शिक्षित, दक्ष र अनुशासित जनशक्ति उत्पादन गर्न आगामी दिनमा विशेष ध्यान दिनेछु भन्ने अपेक्षा लिएको छु।

पोखरा विश्वविद्यालयका वर्तमान तथा पूर्व प्राध्यापक लगायत नेपालको उच्च शिक्षा क्षेत्रको उन्नयन र विस्तारमा योगदान पुऱ्याउनु हुने विभिन्न विद्वान्, विदुषी, शिक्षाविद् तथा अनुसन्धानकर्मीहरूको बौद्धिक लेखरचनाहरूलाई समावेश गरी प्रकाशन हुन लागेको यो स्मारिका नेपालको उच्च शिक्षा क्षेत्रको विविध पक्षमा जानकारी लिन चाहने सबैका लागि उपयोगी र पठनीय हुने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, यस विश्वविद्यालयले समाज र देशको रूपान्तरणका लागि उपयोगी हुने नवप्रवर्तनशील उच्च शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्दै आफूलाई एक उत्कृष्ट शैक्षिक केन्द्रको रूपमा स्थापित गर्न सकोस् भन्दै रजत जयन्तीका अवसरमा प्रकाशन हुने स्मारिकाको पूर्ण सफलताको कामना गर्दछु।

जय नेपाल।

२९ असार, २०७९

शैरबहादुर देउवा

मा. देवेन्द्र पौडेल

मन्त्री

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

Hon'ble Devendra Paudel

Minister

Ministry of Education, Science and
Technology

Singhadurbar, Kathmandu, Nepal

पत्र संख्या/Let.No.:

चलानी नं./Ref. No.:

1997-2022

पोखरा विश्वविद्यालयको २५औं वर्ष पुरा भएको अवसरमा आयोजित 'रजत महोत्सव समारोह' एवम् '२६औं स्थापना दिवस' को उपलक्ष्यमा 'Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics & Determinants' शीर्षकमा स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेको जानकारी पाउँदा खुशी लागेको छ। देशको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा उच्च शिक्षाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ। उच्च शिक्षाको स्तरबाट नै मुलुकको राजनीतिक र आर्थिक अवस्थाको पहिचान हुने गर्दछ। स्थापना कालदेखि नै पोखरा विश्वविद्यालयले देशको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणमा उल्लेखनीय भूमिका खेल्दै आएको छ। मुलुकको परिवर्तित सन्दर्भमा सक्षम र नैतिकवान जनशक्ति उत्पादन मार्फत् उक्त भूमिकालाई अझ प्रभावकारी र सशक्त बनाएर लैजानुपर्ने भएको छ।

हाम्रो देश विशेषतः यो विश्वविद्यालय रहेको गण्डकी प्रदेश साँस्कृतिक, भौगोलिक, पर्यटकीय र प्राकृतिक रूपमा विविधतायुक्त र समृद्ध भएर पनि उपलब्ध स्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग गर्न नसक्दा हामीहरू विकासको गतिमा अपेक्षित रूपमा अगाडी बढ्न सकिरहेका छैनौं। विद्य परिवेशमा विकसित ज्ञानलाई मुलुकमा भित्र्याएर देश विकासमा लगाउनु पर्नेमा हामीसँग भएको दक्ष र अर्ध दक्ष जनशक्ति पनि रोजगारीको खोजीमा विदेशिनु पर्ने अवस्था रहेको कटु यथार्थ हाम्रो सामु रहेको छ। यस सन्दर्भमा यस प्रदेशको सम्भावनाहरूलाई पहिचान गर्दै विश्वविद्यालयका क्रियाकलापलाई अनुसन्धानमुखी बनाई प्रदेशको आर्थिक तथा सामाजिक विकाससँग जोडेर लैजानु पर्नेछ। यसका लागि आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स लगायत विज्ञान तथा प्रविधिका विषयहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर सोही अनुसारको जनशक्ति उत्पादन गरी देशको बेरोजगारी र गरीबी कम गर्ने तर्फ विश्वविद्यालयले भूमिका खेल्नु पर्ने आजको आवश्यकता भएको छ।

यस महत्वपूर्ण अवसरमा विश्वविद्यालयले समय सान्दर्भिक विषयमा केन्द्रित भई प्रकाशन गर्न लागेको स्मारिका उपयोगी, पठनीय, संग्रहणीय र जानकारीमूलक हुनेछ भन्ने विश्वासका साथ विश्वविद्यालयको उत्तरोत्तर प्रगतिको शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२०७९।०३।३१

देवेन्द्र पौडेल

मन्त्री

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि

मिति : २०७९/०३/३१

शुभकामना !

नेपालमा उच्च शिक्षाको विकासका क्रममा वि. सं. २०५३ सालमा स्थापना भएको पोखरा विश्वविद्यालय २६ औं वर्षमा प्रवेश गरेको रजत जयन्तीको उपलक्ष्यमा विश्वविद्यालयले "Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics & Determinants" शीर्षकको स्मारिका प्रकाशन गर्न लागेकोमा धेरै खुसी लागेको छ ।

उच्च शिक्षामा निजी क्षेत्रको सहभागितामा अधिकाधिक बृद्धि गरी विभिन्न विधा र विषयमा गुणात्मक एवं स्तरयुक्त उच्च शिक्षाको अवसर सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध गराउने उद्देश्यका साथ स्थापना भएको पोखरा विश्वविद्यालय अन्तर्गत हाल ६७ वटा क्याम्पसहरूमा करिब ३३ हजार विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रही मुलुकको दोस्रो ठूलो विश्वविद्यालयको रूपमा रहनु गर्वको कुरा हो । वर्तमान संघीय व्यवस्था अन्तर्गत गण्डकी प्रदेशमा रहेको पोखरा विश्वविद्यालयको आंगिक तथा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरू मध्ये ५८.२ प्रतिशत क्याम्पसहरू बागमती प्रदेशमा, १६.४ प्रतिशत लुम्बिनी प्रदेशमा रहेका छन् भने १७.९ प्रतिशत क्याम्पसहरू गण्डकी प्रदेशमा रहेका छन् । विश्वविद्यालय स्थापनाको उद्देश्य अनुरूपनै विश्वविद्यालय अन्तर्गत ८६.६ प्रतिशत क्याम्पसहरू निजी क्षेत्रको सहभागितामा सञ्चालित रही उच्च शिक्षामा निजी क्षेत्रको सहभागिता अधिकाधिक बृद्धि गर्न यस विश्वविद्यालयको भूमिका अहम् रहेको देख्न सकिन्छ । उच्च शिक्षाको कूल भर्ना मध्ये मोटामोटी ७ प्रतिशतको हिस्सा सहित कूल विद्यार्थी भर्नामा त्रिभुवन विश्वविद्यालय पछि दोस्रो स्थानमा रहेको यो विश्वविद्यालयमा ४० भन्दा बढी स्नातक स्तरका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । स्थापनाका हिसाबले पाँचौं क्रममा रहेको यो विश्वविद्यालयमा पछिल्लो ५ वर्षमा विद्यार्थी संख्यामा २५ प्रतिशतले बृद्धि भएको तथाकथित यस आयोगको प्रतिवेदनले देखाउँछ ।

यस आयोगद्वारा संचालित गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्यायन प्रक्रियामा पोखरा विश्वविद्यालयको चार मध्ये एउटा स्कुल प्रत्यायनकृत भईसकेको छ भने अन्य दुई स्कुलहरूको समेत समकक्षी परीक्षण मूल्याङ्कन कार्य सम्पन्न भएको छ । गुणात्मक एवं स्तरयुक्त उच्च शिक्षाको लागि विश्वविद्यालयले गरेको यो प्रयासले विश्वविद्यालयहरूलाई उच्च शिक्षाको उत्कृष्टताको केन्द्र बनाउने राज्यको नीतिलाई सहयोग पुग्ने देखिन्छ । विश्वविद्यालयको यो विशिष्ट पहलकको कदर गर्दै आगामी दिनहरूमा पनि उच्च शिक्षाको गुणस्तर कायम गर्ने सम्बन्धमा सक्रियता पूर्वक लागोस् भन्ने अपेक्षा राख्दछु ।

विश्वविद्यालयको रजत जयन्तीको उपलक्ष्यमा प्रकाशित स्मारिकामा समावेश भएका उच्च शिक्षाका मूर्धन्य व्यक्तित्वहरूका महत्वपूर्ण एवं समसामयिक लेख रचनाहरू पाठक वर्गलाई अध्ययनको राम्रो खुराक बन्ने छन् भन्ने मैले आशा गरेको छु । स्मारिका प्रकाशनमा संलग्न सबैलाई धन्यवाद दिँदै विश्वविद्यालय रजत जयन्ती तथा स्थापना दिवसको अवसरमा पोखरा विश्वविद्यालय परिवारलाई हार्दिक शुभकामना सहित उत्तरोत्तर प्रगतिको शुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

प्रा.डा. भीम प्रसाद सुवेदी

रजत जयन्ती विशेष मन्तव्य

पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना भएको २५ वर्ष पुरा भएको अवसरमा 'नेपालमा उच्च शिक्षाको रूपान्तरण: आयामहरू, गतिशीलता र निर्धारकहरू (Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics and Determinants) नामक शिर्षकमा 'पोखरा विश्वविद्यालय रजत जयन्ती स्मारिका' सार्वजनिक गर्न पाउँदा निकै खुशी लागेको छ । यो पुस्तिकाले नेपालमा उच्च शिक्षाको अवस्था, चुनौति र अवसरलाई केही हदसम्म उजागर गर्ने प्रयास गरेको मैले ठानेको छु ।

नेपालमा उच्च शिक्षाको शुरूवात वि. सं. १९७५ मा त्रिभुवन-चन्द्र कलेजको स्थापना पछि भयो । त्यसपछि देशमा राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक परिवर्तनसँगै उच्च शिक्षामा पनि विस्तारै परिवर्तनहरू देखा परे । वि. सं. २०१६ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भएसँगै उच्च शिक्षाले औपचारिक रूपमा संस्थागत स्वरूप ग्रहण गर्‍यो । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना पछि उच्च शिक्षामा विद्यार्थीको चाप बढ्न थाल्यो र यसले उच्च शिक्षाको विकास तथा शिक्षित एवम् दक्ष जनशक्तिको राष्ट्रिय आवश्यकतालाई पूरा गर्न सकेन । फलस्वरूप उच्च शिक्षाको सुधारका लागि वि. सं. २०२८ सालमा राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना लागू भयो । यस योजनाले उच्च शिक्षालाई उपलब्ध स्रोत साधनको समूचित उपयोग गरी प्रविधियुक्त र व्यवसायिकता उन्मुख गर्न थप प्रयास गर्‍यो । तथापि राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति अनुरूप उच्च शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि खुलेका अध्ययन संस्थानहरू, क्याम्पसहरूले उच्च शिक्षाका जल्दाबल्दा विसंगति र विकृतिहरूको समाधान गर्न सकेन । फलस्वरूप वि. सं. २०३९ सालमा उच्च शिक्षाका समस्या समाधान गर्न शाही उच्च शिक्षा आयोग गठन भयो र यसले बहुविश्वविद्यालयको अवधारण अगाडि सार्‍यो । यसैको फलस्वरूप वि. सं. २०४३ सालमा महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय, वि. सं. २०४८ सालमा काठमाडौं विश्वविद्यालय, वि. सं. २०५२ सालमा पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय र त्यसपछि वि. सं. २०५४ सालमा पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना भएको हो । हाल नेपालमा उच्च शिक्षाको लागि ११ वटा विश्वविद्यालय, ४ वटा विभिन्न किसिमका विश्वविद्यालय पूर्वाधार विकास समिति, छ वटा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानहरू छन् । यसका अतिरिक्त विदेशी सम्बन्धनबाट सञ्चालन भएका दजनौं शैक्षिक संस्थाले पनि उच्च शिक्षा दिइरहेका छन् ।

मुलुकमा रहेका विश्वविद्यालय एवम् शैक्षिक संस्थामा ४ लाख ५० हजारभन्दा बढी विद्यार्थी अध्ययन रहेको विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको तथ्यांकले देखाएको छ । यसका अतिरिक्त ठूलो संख्यामा विद्यार्थीहरू विदेशीएका छन् । उच्च शिक्षाको लगभग ९० प्रतिशत भाग त्रिभुवन विश्वविद्यालयले ओगटेको र त्रिविकै जस्तो संरचना, शैक्षिक कार्यक्रम र ढाँचामा नयाँ विश्वविद्यालय खुल्ने गरेकाले उच्च शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा कठिनाई परेको देखिन्छ । राष्ट्रिय र सामाजिक आवश्यकता पहिचान एकिन नगरी खुलेका विश्वविद्यालयहरू शैक्षिक पूर्वाधार अभावको अवस्थाबाट गुञ्जिएका छन् । प्राविधिक शिक्षामा सिट संख्या तोकिनु र साधारण विषयमा सिट संख्या नतोकिनुले उच्च शिक्षामा अपेक्षित गुणस्तर कायम हुन सकेको देखिदैन । यसका साथै विदेशी विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन लिई सञ्चालनमा रहेका शैक्षिक संस्थालाई सिट नतोक्नु र सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसमा विद्यार्थीको चाप हुँदाहुँदै भर्ना गर्न नपाउनुले विद्यार्थी उच्च शिक्षा अध्ययनार्थ विदेशिन पुगेको यथार्थलाई पनि मनन गर्नु

पर्ने अवस्था रहेको छ । विकासोन्मुख अवस्थामा रहेको हाम्रो जस्तो मुलुकमा मध्यम स्तर र उच्च स्तरको जनशक्ति उत्पादन गर्न सक्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन हुन सकेका छैनन् । यसका साथै उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूमा प्राज्ञिक वातावरण छैन भने शैक्षिक मूल्यांकन प्रणाली र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निकै कमजोर छ । शैक्षिक क्यालेण्डरको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या, शैक्षिक शुल्कमा एकरूपता कायम नभएका आदि विभिन्न कारणले गर्दा पनि उच्च शिक्षाको गुणस्तर र विकासमा समस्या देखिने गरेको छ ।

मुलुकको सर्वाङ्गिण विकासका लागि उच्च शिक्षामा समयानुकूल सुधार आवश्यक देखिन्छ । योग्यताक्रमलाई प्राथमिकता दिने, लागतआपूरण, लागत साभेदारीको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्ने र उच्च शिक्षा अध्ययनकालागि राज्यले आधारभूततहमा लगानी मैत्री वातावरण सिर्जना गर्नुपर्छ । उच्च शिक्षाको विकासमा निजी क्षेत्रको संलग्नतामा अभिवृद्धि गर्दै जाने रणनीति त्याउनुपर्छ । उच्च शिक्षा रोजगारमूलक र विश्ववजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने क्षमतावान् विद्यार्थीहरू उत्पादनहुने खालको हुनु आवश्यक छ । उच्च शिक्षालाई श्रम र उत्पादनमूलक क्षेत्रसँग जोड्न नसकिएमा यसले विदेश पलायन र बेरोजगारीको समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न सक्दैन । राजनीतिक हस्तक्षेप एवम् अप्राज्ञिक निर्णय र क्रियाकलापले समेत ग्रस्त बनेको उच्च शिक्षालाई न्यायोचित ढङ्गले परिचालन गर्न शिक्षण पेशालाई थप मर्यादित र आकर्षक बनाउनु जरूरी देखिन्छ ।

उच्च शिक्षा परिवर्तनको संवाहक भएकोले मुलुकलाई समृद्धतर्फ डोर्न्याउन युग सहाउँदो वैज्ञानिक, व्यवसायिक तथा प्राविधिक तथा अनुसन्धानोन्मुख गुणस्तरीय शिक्षाका लागि पोखरा विश्वविद्यालय प्रतिबद्ध छ । शिक्षामा सबैको सरल, सहज र समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न एवम् शिक्षालाई सर्वसुलभ, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउन राज्यको शिक्षा नीति अनुरूप पोखरा विश्वविद्यालयले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई अझ बढी समयानुकूल, परिष्कृत र परिमार्जन गर्दै लगेको छ । पोखरा विश्वविद्यालयले उत्पादन गरेको शैक्षिक जनशक्तिले मूलुकको सर्वाङ्गिण विकासमा ठूलो मद्दत पुगेको हामीले ठानेका छौं ।

रजत जयन्तीको ऐतिहासिक क्षणमा पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना, विकास र विस्तारमा अनवरत प्रयास गर्नु हुने र प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा अमुल्य सहयोग प्रदान गर्नु हुने समस्त महानुभाव एवं संघ संस्थाहरू प्रति विश्वविद्यालय परिवारको तर्फबाट उच्च सम्मान तथा कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । आगामी दिनहरूमा समेत पोखरा विश्वविद्यालयलाई उच्च शिक्षाको उत्कृष्ट केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने अभियानमा अविरल सहयोगको अपेक्षा राख्दै समस्त सरोकारवालाहरूमा रजतमहोत्सवको हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

प्रा. डा. प्रेम नारायण अर्याल

उपकुलपति

पोखरा विश्वविद्यालय

२०७९ साल श्रावण १ गते आइतबार ।

Table of Contents

Preface	
Editorial	
पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनाका पच्चीस वर्ष दिपक बहादुर भण्डारी.....	1
पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनाको एक चर्चा आनन्दराज मुल्मी.....	17
पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनाको प्रयास: एक संस्मरण अशोक पालिखे.....	22
देश निर्माणमा उच्च शिक्षा र पोखरा विश्वविद्यालय पुरुषोत्तम बस्नेत.....	27
चेतनाको वैज्ञानिक तथा केही दार्शनिक पक्ष र उच्च शिक्षा हिमलाल गौतम.....	33
प्राकृतिक औषधिको अध्ययन र अनुसन्धान: उच्चशिक्षा रूपान्तरणको एक अवसर सुशील पन्त.....	39
नेपालको उच्च शिक्षाको गुणस्तर सुधारका उपायहरू अतिसम्मोदवर्धन कौण्डिन्यायन.....	44
उच्च शिक्षामा रूपान्तरण: विश्वविद्यालयले केही गर्ला कि? विद्यानाथ कोइराला.....	50
नेपालमा उच्च शिक्षाको रूपान्तरण चिरञ्जीवी शर्मा.....	56
उच्च शिक्षा क्षेत्रको अबको बाटो सुरेशराज शर्मा.....	63
Pokhara University through My Lens: A Journey into Past, Present and the Future Uttam Narayan Shrestha.....	66
Paradigm Shift in Higher Education Institutions of Nepal Keshar Jung Baral.....	73
Enhancement of Engineering Education in Pokhara University Tek Raj Gyawali.....	87
Strategy for Quality Management Education in Nepal Bharat Ram Dhungana.....	98
Teaching and Research Operation at Pokhara University Anjay Kumar Mishra.....	103
Higher Education in Nepal: Student Services and Practices Sandeep Khattri.....	111
Need of Interactive Approaches in Teaching-Learning Processes in Nepalese Higher Education Shashi Kant Chaudhary.....	119
International Relation as an Independent Discipline in Higher Education of Nepal Shilata Pokharel.....	125
Medicinal Plant Resources for Sustainable Development: Role of Interdisciplinary Education and Research Collaboration Hari Prasad Devkota.....	130
The Role of Digital Technologies in Educational Transformation Deepanjali Shrestha and Adesh Khadka.....	138

PREFACE

Having completed glorious 25 years on 16th July 2022, Pokhara University (PU) is celebrating its auspicious Silver Jubilee. Pokhara University was established in 1997 (2054 B.S.) as the fifth national university of Nepal. Since its inception, PU has grown to be one of the finest institutions in the country and has shown its commitment to high-quality education, innovation and research. It is at the forefront to serve the needs of its community and nation with a vision “to be a leader in the promotion of education through quality higher education and community service”. In its short span, PU has achieved remarkable fame and success at the national and international levels. The university has continued its journey towards excellence with new program initiatives and a modern curriculum integrated with research endeavors, and more and more student engagement. Upon completion of their studies, the PU graduates have positioned themselves as top executives, government officers, and some have come out as fine scholars, entrepreneurs, and academicians.

In order to provide input and celebrate the viewpoints of intellectuals and scholars, university management has decided to publish a Silver Jubilee Souvenir. This Souvenir provides reflections of the academia of Nepal and PU. It is a moment of excitement to present a Souvenir as a book entitled "Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics and Determinants (नेपालमा उच्च शिक्षाको रूपान्तरण: आयामहरू, गतिशीलता र निर्धारकहरू)." This book is for all those who are in some way connected to academia and the educational system of Nepal. The articles included in this book traces a beautiful history of the higher education in Nepal and PU and the future prospects of the higher educational sector of Nepal. I am of the view that inputs from the renowned educationists and intellectuals incorporated in this book will be a source of knowledge for everyone concerned. The contributions in the Souvenir will help the policymakers, educational entrepreneurs, and government agencies to use this knowledge in improving the overall education system of Nepal.

I would like to congratulate everyone who has, directly and indirectly, contributed to the publication process.

Vice Chancellor
Pokhara University

Editorial

First and foremost, on behalf of Pokhara University (PU), the Editorial Board of the Silver Jubilee Souvenir would like to extend heartfelt gratitude to the great personalities, people, and organizations who conceived the need and supported to establish PU on Shrawan 01, 2054 BS (July 16, 1997 AD). On the auspicious occasion of the Silver Jubilee, we heartily acknowledge every bit of support that has nurtured PU enabling us to release a monumental souvenir with the theme “*Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics and Determinants* (नेपालमा उच्च शिक्षाको रुपान्तरण: आयामहरु, गतिशीलता र निर्धारकहरु)”.

The historical milestone of the establishment of universities in Nepal was marked by the establishment of Tribhuvan University on 1959 (2016 BS). Nepalese higher education sector has witnessed a remarkable increment in the number of universities over the last six decades and, as of 2022, there are about a dozen universities functioning in the country. Despite the fact that Tribhuvan University has been ranked within the best 1000 universities and Kathmandu University is listed as an entrant in the global ranking of the Times Higher Education ranking 2022, the higher education sector is taking novice steps in Nepal *vis-a-vis* contemporary achievements in terms of research competence and innovation accomplishments in the universities from the fellow nations. University Grants Commission Nepal reports that there were 466,828 regular students studying in Nepalese universities in 2020, of which 90% were undergraduates and 80% of students belong to the non-science programs. Intriguingly, more than 80,000 youth obtained a “No Objection Letter” from the Ministry of Education in 2022 to study higher education abroad. In recent years, Australian universities welcome over 40,000 Nepalese students each year, despite many HEIs functioning in Nepal. There is a dire need to transform the conventional teaching universities of Nepal into research and innovation-driven globally competent universities to educate our 21st-century students. Indeed, it is high time for PU to act right now to transform itself from a conventional teaching university into an internationally competitive research university.

The book “*Transformation of Higher Education in Nepal: Dimensions, Dynamics and Determinants*” includes 20 articles (10 Nepali and 10 English) encompassing the theme of the book. There are nine articles focusing on the history of its establishment, managerial reflections, and proposals for contemporary improvement in academics. The visionary articles from the well-experienced educationists and researchers including the previous Vice Chancellors of PU and Kathmandu University highlight an urgent need for reform of higher education in Nepal accommodating the contemporary domains of research and innovation. We envision this book as reference material for both educationists and government agencies to embark on the contemporary transformation of the higher education sector in Nepal.

We express a deep sense of appreciation to all authors for promptly providing manuscripts for the book despite a quite short timeline.

***

पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनाका पच्चीस वर्ष

दिपक बहादुर भण्डारी^{1,2}

भूमिका

नेपालको शैक्षिक इतिहास जंगबहादुरले बेलायत यात्रा पछि आफ्ना भाइ र छोराहरूलाई पढाउन दुई अंग्रेजहरूलाई भिकाई आफ्ना दरवार भित्रको एक कोठामा वि. सं. १९१० तिर स्थापना गरेको एउटा सानो स्कूलबाट शुरु भएको थियो।³ तर उच्च शिक्षाको इतिहास भने वि. सं. १९७६ सालमा त्रिभुवन चन्द्र कलेजको स्थापना पछि मात्र शुरु भएको थियो। यो कलेजलाई वि. सं. १९८१ मा त्रिचन्द्र कलेजमा परिवर्तन गरियो (स. रा. शि. स. २०१८)। प्रारम्भमा यसमा कलासम्बन्धी ६ विषयहरू – गणित, तर्कशास्त्र, इतिहास र तिनओटा भाषा को मात्र प्राध्यापन हुन्थ्यो। वि. सं. १९७७ मा यसमा विज्ञानका कक्षाहरू पनि थपिए। यस कलेजमा वि. सं. १९८१ मा बी. ए., २००४ मा बायोलजी र भूगोल, २००५ मा बी. एस्सी., २०११ मा आइ.कम. र बी.कम. का कक्षाहरू थपिए। उच्च शिक्षामा महिलाहरूलाई प्रवेश भने वि. सं. २०१२ सालमा मात्र दिएको पाइन्छ (स. रा. शि. स., २०१८)।

नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा आयोग (ने. रा. शि. आ.) २०११ ले उन्नत साहित्य र विज्ञान, कृषि र वन, शिक्षक शिक्षण, ऐन कानून, परिचर्या, औषधि र दन्त विद्या, गृहविज्ञान, विविध कला र आवश्यकता अनुसार अन्य क्षेत्रहरूका महाविद्यालयहरू भएको एउटा राष्ट्रिय विश्वविद्यालयको तत्काल स्थापना गर्न सिफारिश गर्‍यो। यही अनुसार त्रिभुवन विश्वविद्यालय (त्रिवि) को स्थापना विधिवत रूपमा वि. सं. २०१६ सालमा भयो।

वि. सं. २०२८ साल देखि लागु गरिएको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति अनुरूप निजी क्षेत्रमा सञ्चालित सबै महाविद्यालयहरूलाई त्रिविको आङ्गिक महाविद्यालयमा रूपान्तरण गरियो। तर प्राविधिक अध्ययन संस्थान वाहेक व्यावसायिक समूह र साधारण समूहका अध्ययन संस्थानहरू मातहतका महाविद्यालयहरू निजी क्षेत्रमा खोल्न दिने नीति तत्कालिन सरकारले लिएको थियो। त्यति बखत व्यवहारमा जेजस्तो भएपनि उच्च शिक्षाको उद्देश्य देश निर्माणको लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्ने थियो (रा. यो. आ. २०३७)। त्यस बखत सरकारले साधारण उच्च शिक्षाको लागि शिक्षक तलबको २५ देखि ५० प्रतिशत मात्र अनुदान दिने भन्ने नीति भए पनि पाचौं पञ्चवर्षिय योजना यता क्रमशः उच्च शिक्षाको दायित्व सरकारले लिने प्रवृत्ति बढ्दै गयो। तर सातौं योजनाले पनि साधारण विषयका शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरी उच्च शिक्षा निजी क्षेत्रको लागि खुला राख्ने नीतिलाई निरन्तरता दियो। वि. सं. २०४० सालमा आएको बहुविश्वविद्यालयको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्नको लागि आठौं योजनामा

लेखक परिचय:

डा. दिपक बहादुर भण्डारी, सहप्राध्यापक, स्कूल अफ बिजनेस एवं रजिष्ट्रार, पोखरा विश्वविद्यालय।

इमेल: dipakbbhandari@gmail.com

²नोट: पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना सम्बन्धि लेख विश्वविद्यालयमा र पोखरा उद्योग वाणिज्य संघमा भएका

विभिन्न अभिलेख र विश्वविद्यालय स्थापना गर्न खटिनु भएका तत्कालिन समयमा विभिन्न समितिमा बसेर कार्य गर्नुहुने महानुभावहरूसँग भएको छलफल र प्रा. डा. केशर जङ्ग बरालको लेख “पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना कसरी भयो?” आधारमा तयार गरिएको हो।

³यो स्कूल पछि गएर दरवार हाइस्कूलको नामले प्रशिद्ध भयो।

तत्कालिन सरकारले निजी क्षेत्रमा विश्वविद्यालय खोल्नको लागि प्रोत्साहन गर्ने नीति लियो । यसको साथसाथै काठमाण्डौं बाहिर रहेको साधन सम्पन्न त्रिविका महाविद्यालयहरूलाई निजी क्षेत्रको सहभागितामा विश्वविद्यालयमा परिवर्तन गर्ने नीति लिएको थियो । नवौं योजनाकालमा पनि बहुविश्वविद्यालयको अवधारणालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यन्वयन गर्नको लागि पाँचै विकास क्षेत्रमा विश्वविद्यालयको स्थापना गरी उच्च शिक्षालाई विकेन्द्रिकरण गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । सरकारको यही नीति अनुरूप देशमा विभिन्न विश्वविद्यालयहरूको स्थापना हुदै गयो ।

पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना

पोखरेली उद्योगपति, व्यापारी, शिक्षाप्रेमी र समाजसेवीको विश्वविद्यालय खोल्ने उत्कट अभिलाषा र अथक प्रयास स्वरूप स्थापित पोखरा विश्वविद्यालयको रजत महोत्सव मनाउँदै छौं । यो सुखद पक्ष हो । २५ वर्षको इतिहास पनि फर्केर हेर्नुपर्छ । साथै पोखरा विश्वविद्यालय सम्बन्धि विचारको बिजारोपन कसरी भयो र स्थापना गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नु हुने संस्था र व्यक्तिहरूको इतिहासमा विशेष स्थान रहन्छ । शाही उच्च शिक्षा आयोग २०४० ले बहुविश्वविद्यालयको अवधारणा आफ्नो प्रतिवेदनमा दिए पछि पोखराका उद्योगी, व्यापारी, समाजसेवी, शिक्षा प्रेमी र राजनीतिज्ञहरूले पोखरामा पनि विश्वविद्यालय स्थापना हुनुपर्छ भन्ने माग राखे । सोही अनुरूप पोखरा उद्योग वाणिज्य संघका तत्कालीन अध्यक्ष श्री हेम बहादुर प्रधानको नेतृत्वमा वि. सं. २०४१ सालमा गएको प्रतिनिधिमण्डलले तत्कालीन प्रधानमन्त्री र राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षलाई एक ज्ञापन पत्र बुझाएको थियो । यो नै पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापनाको लागि पोखरेलीको तर्फबाट चालिएको पहिलो पाइला थियो । पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ को पहलमा वि. सं. २०४३ साल अषाढ ४ गते पश्चिमाञ्चलमा विश्वविद्यालय खोल्ने सन्दर्भमा छलफल गर्न स्थानीय प्राध्यापक, बुद्धिजीवी, शिक्षाविद्हरू, सामाजिक कार्यकर्ता, व्यापारीहरू र प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूको भेला आफ्नै कार्यलय गैह्रापाटनमा बोलाएको थियो । यस भेलाले पश्चिमाञ्चलमा एक विश्वविद्यालयको आवश्यकता भएको निष्कर्ष निकालेको थियो । यस भेलाले प्रस्तावित नयाँ विश्वविद्यालय पोखरामा स्थापना गर्न १११ सदस्यीय मूल समिति^१ गठन गर्ने निणय गर्नुको साथसाथै पोखरा उद्योग वाणिज्य संघका तत्कालीन अध्यक्ष श्री रामचन्द्र वास्तोलाको संयोजकत्वमा १६ सदस्यीय स्थायी समिति गठन गरेको थियो (समितिको विवरण अनुसूची १ मा दिइएको छ) ।^२ उक्त समितिले पोखरामा विश्वविद्यालय स्थापनाको अभियानलाई तिव्रता दियो । सो कार्यका लागि तत्कालीन प्रधानमन्त्री, रा. पं. अध्यक्ष, सदस्यहरू लगायत अन्य सम्बद्ध निकाय तथा व्यक्तिहरूलाई आवाहन तथा सहयोगको अपेक्षा गरी पत्रचार गर्ने, भेटघाट गर्ने तथा भेला गर्ने कार्य अघि बढ्यो । साथै पश्चिमाञ्चलका प्राध्यापक, बुद्धिजीवी, शिक्षाविद्हरूसँग पनि राय सुझाव संकलन गर्ने कार्य पनि भएको थियो ।

वि. सं. २०४३ साल अषाढ ४ गते गठन गरिएको समितिलाई २०४३।४।२४ मा बसेको यस समितिको दोस्रो बैठकले विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिमा परिवर्तन गरेको थियो र बैठकले विश्वविद्यालय स्थापना

^१यस निर्णय अनुसार १११ जनाको मूल समिति गठन भएको कुनै अभिलेखमा भेटिदैन ।

^२यस बैठकको माइन्सूतमा मात्र स्थायी समिति भनेर उल्लेख गरिएको छ । तर पछि यसलाई सम्पर्क समिति भनिएको छ । कहि कहि यसलाई प्रस्तावित विश्वविद्यालयको व्यवस्थापन समिति भनेर पनि उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

गर्न आवश्यक भौतिक तथा आर्थिक पूर्वाधार के कति उपलब्ध छन् भनी अध्ययन गर्न रामचन्द्र बास्तोलाको अध्यक्षतामा पाँच सदस्यीय समिति गठन भएको थियो (समितिको विवरण अनुसूची २ मा दिइएको छ) । यसै गरी यो समितिले २०४३।३।२४ गते गरेको निर्णय अनुरूप नयाँ विश्वविद्यालय पोखरामा स्थापना गर्नको लागि श्री ५ महाराजाधिराज सरकारमा विन्ति-पत्र चढाउने, प्रधानमन्त्री, शिक्षा राज्यमन्त्री र सम्बन्धित निकायहरूमा भेट्न २०४३ भाद्रको तेस्रो हप्तामा प्रतिनिधि मण्डल काठमाण्डौ जाने निर्णय पनि गरेको थियो ।

वि. सं. २०४३ साल असार ४ गते गठन गरिएको विश्वविद्यालय स्थायी समितिलाई २०४३।४।२४ मा विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिमा परिवर्तन गर्‍यो र सोही सम्पर्क समितिलाई २०४३ साल भदौ २२ गते दोस्रो विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिमा परिवर्तन गरियो । तत्कालिन सरकारले २०४३ साल भाद्र १६ गते नयाँ विश्वविद्यालय स्थापना गर्नको लागि करिब १०० बिघा जमिन र रु. २ करोड बैंक मौज्जात हुनु पर्ने नीति सार्वजनिक गरेको थियो । तर दोस्रो विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिले वि. सं. २०४३ साल भदौ २२ गते सरकारको यो नीतिगत निर्णय पहाडी भेकमा व्यवहारिक नभएकोले यो नीतिगत निर्णय उपर पुनर्विचार गर्न तत्कालिन राजालाई विन्ति चढाउने निर्णय गर्‍यो र २०४३ साल कार्तिक ११ गते राजालाई विन्ति पत्र चढाइएको थियो । यो समितिले दोस्रो विश्वविद्यालय पश्चिमाञ्चल क्षेत्रलाई समेट्ने गरी क्षेत्रको सदरमुकाम पोखरामा स्थापना गर्नु पर्ने निर्णय गर्‍यो ।

पोखरा उद्योग वाणिज्य संघको नेतृत्व परिवर्तनको साथै दोस्रो विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिको नेतृत्वमा पनि परिवर्तन भएको देखिन्छ । पोखरा उद्योग वाणिज्य संघको नेतृत्वमा श्री आनन्द राज मूल्मी आएकोले वि. सं. २०४३ साल कार्तिक महिना देखि समितिको नेतृत्व पनि निजले गरेका थिए । तत्कालिन प्रधानमन्त्री मरिचमान सिंह वि. सं. २०४३ कार्तिक ४ गते पोखरामा आउनु हुँदा पोखरा उद्योग वाणिज्य संघका अध्यक्ष तथा सम्पर्क समितिका संयोजक श्री आनन्द राज मूल्मी, सम्पर्क समितिका सदस्यहरू श्री हेम बहादुर प्रधान, श्री फनिन्द्रमान श्रेष्ठ, र श्री लेखतमान लाभाजु समेतको प्रतिनिधि मण्डलले भेटी दोस्रो विश्वविद्यालय स्थापना वारे प्रधानमन्त्रीसँग छलफल गर्‍यो ।

वि. सं. २०४३ साल कार्तिक २५ गते प्रधान पञ्च, पोखरा नगर पञ्चायत, कार्यवाहक जिल्ला पञ्चायत सभापति, कास्की र सम्पर्क समितिको संयुक्त बैठकले नयाँ विश्वविद्यालय स्थापनाको लागि आवश्यक जग्गा निरिक्षण गर्न जाने र सम्भाव्यता अध्ययन गर्न लगाउने र सो अध्ययनको लागि आवश्यक खर्च जिल्ला पञ्चायत, नगर पञ्चायत र पोखरा उद्योग वाणिज्य संघले व्यहोर्ने निर्णय गरेको थियो । विश्वविद्यालयलाई आवश्यक पर्ने जग्गाको निरिक्षण तत्कालिन शिशुवा आदर्श गाउँ पञ्चायतमा गरेको तर सम्भाव्यता अध्ययन भने गरेको पाइदैन ।

वि. सं. २०४३ साल फल्गुन २० गते विश्वविद्यालय स्थापनाका लागि आवश्यक १०० बिघा जमिन र रु.२ करोड रकम कसरी जुटाउन सकिन्छ त्यस सम्बन्धि अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न श्री आनन्दराज मुल्मीको अध्यक्षतामा ४ सदस्यीय आर्थिक उप-समिति गठन भएको थियो (उप-समिति विवरण अनुसूची ३ मा दिइएको छ) । यो समितिले पोखरामा २ करोड रूपैयाँ जम्मा गर्न सकिने तर जग्गा उपलब्ध नभएको प्रतिवेदन पेश गरेको थियो । यो समितिले जग्गा खोज्ने कार्यलाई पनि तिब्रता दियो । फलस्वरूप तत्कालीन शिशुवा आदर्श गाउँ पञ्चायतले करिब १४०० रोपनी जग्गा तत्काल

उपलब्ध गराउन तयार भयो भने छिमेकी तनहुँ जिल्लाको दुलेगाँडा गा.पं.ले १५०० रोपनी जग्गा उपलब्ध गराउने बचनबद्धता प्रकट गरेको थियो ।

साविक रूपाकोट गाउँ पञ्चायत वडा नं. ३ र शिशुवा गाउँ पञ्चायत वडा नं. ५ का पर्ती जग्गाहरू उपयुक्त देखिएकाले तत्कालीन शिशुवा आदर्श गाउँ पञ्चायतसँग जग्गा उपलब्ध गराईदिन २०४३/०७/२६ मा प्रस्तावित दोश्रो विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिले पत्राचार गरेको देखिन्छ । यसरी जग्गाको परिपूर्ति गराउन तत्कालीन गाउँ पञ्चायतको २०४३/०८/०६ मा बसेको बैठकले कुल २७४० रोपनी जग्गा उपलब्ध गराउने सर्वसम्मत निर्णय गर्‍यो । तत्कालिन राजाको २०४६।१।२६ देखि २०४६।१।२६ सम्मको पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा भएको औपचारिक भ्रमणको शिलशिलामा यस विकास क्षेत्रमा उच्च शिक्षाको विकासलाई ध्यानमा राखी जनताको चाहाना अनुरूप एउटा विश्वविद्यालय स्थापना गर्न स्वीकृत दिन तत्कालिन सरकारलाई मार्गदर्शन दिइएको थियो ।

देशमा प्रजातन्त्रको पुनर्वाहली पछि पनि पश्चिमाञ्चलमा नेपालको दोस्रो विश्वविद्यालय स्थापना गर्नु पर्ने कुरामा पोखरेलीहरू एक मत देखिए । २०४६ सालको जनआन्दोलन पछि पनि प्रस्तावित विश्वविद्यालयको नेतृत्वमा तात्त्विक अन्तर देखिएन । २०४७ सालमा पोखरा उद्योग वाणिज्य संघको नयाँ नेतृत्वमा श्री फणिन्द्रमान श्रेष्ठ आउनु भए पछि प्रस्तावित विश्वविद्यालयको नेतृत्व पनि वहाँले नै समाल्नु भयो । २०४७ साल पौष १८ गते मात्र सम्पर्क समितिमा वाममोर्चा र नेपाली कांग्रेसका प्रतिनिधिहरूलाई समावेश गरी पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना गर्न प्रधानमन्त्री, शिक्षामन्त्री र त्रिवि उप-कूलपति कहाँ प्रतिनिधि मण्डल जाने निर्णय गरेको थियो । तर दोस्रो विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिका संयोजक र सदस्य सचिवको दुई सदस्यीय प्रतिनिधि मण्डलले शिक्षामन्त्री र त्रिविका उप-कूलपतिलाई क्रमसः २०४७ साल पौष २६ र २७ गते भेट्टी पोखरा विश्वविद्यालयको बारेमा जानकारी गराइएको थियो । २०४७ साल माघ ८ गते विश्वविद्यालय स्थापनार्थ आवश्यक सर्वेक्षण प्रतिवेदन तयार गर्नलाई श्री आनन्द राज मुल्मीको संयोजकत्वमा ५ सदस्यीय सर्वेक्षण उप-समितिको गठन गरेको थियो (उपसमितिको विवरण अनुसूची ५ मा दिइएको छ) । यो उप-समितिले काठमाण्डौंका २० व्यक्तिहरूको रायसुझाव सँकलन गर्नु पर्ने र यसको लागि प्रश्नावली बनाउनु पर्ने महशुस गरेको थियो । यो उप-समितिले २०४७ साल फाल्गुण १४ गते पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, गैहपाटनमा बोलाएको १६ जनाको भेलाले विश्वविद्यालयको स्वरूप सम्बन्धी छलफल बृहत रूपमा गर्नु पर्ने निर्णय गरेको थियो ।

पुनः यस क्षेत्रमा स्थापित हुने भनिएको विश्वविद्यालय पोखरामै हुनु पर्ने निर्णय सर्वेक्षण उप-समितिले २०४८ साल असार ३१ गते गरेको थियो र यस सम्बन्धी आवाज उठाइदिन हुनको लागि उप-समितिले यस क्षेत्रका सांसदहरूलाई अनुरोध गरेको थियो । २०४८ साल श्रावण १० गते सर्वेक्षण उप-समितिले आफ्नो प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिई २०४८ साल श्रावण १२ गते सम्पर्क समितिका सभापतिलाई प्रतिवेदन बुझाएको थियो ।

विश्वविद्यालय स्थापनाको सम्बन्धमा पोखरामा भै राखेको गतिविधि तत्कालिन सरकारलाई जानकारी गराउन, शिक्षाविदहरू सँग आवश्यक परामर्श लिन र प्रस्तावित विश्वविद्यालय पोखरामा स्थापना गर्न सरकारको स्वीकृती लिन सम्पर्क समितिका संयोजक श्री फणिन्द्रमान श्रेष्ठको नेतृत्वमा ६ सदस्यीय प्रतिनिधि मण्डल २०४८ साल श्रावण २६ गते काठमाण्डौं गएको थियो । काठमाण्डौं गएका प्रतिनिधि मण्डलमा अन्य सदस्यहरू श्री आनन्दराज मुल्मी, श्री अशोक पालिखे, श्री लेखतमान लाभाजु, श्याम

प्रसाद पन्त र विश्वराज पौडेल थिए । यो प्रतिनिधि मण्डलले प्रस्तावित विश्वविद्यालय पोखरामा स्थापना गर्नको लागि २०४८।४।२८ मा सम्माननीय प्रधानमन्त्री र २०४८।४।२९ मा माननीय शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रीज्यूलाई ज्ञापन पत्र बुझाएको थियो । प्रतिनिधि मण्डलले अर्थ राज्यमन्त्री र आपूर्ती मन्त्री, कानून, न्याय र सँसदीय व्यवस्था मन्त्रीलाई पनि भेटेको थियो । दोस्रो विश्वविद्यालय सम्पर्क समितिले २०४८।५।२० गते डा. हर्क गुरुङ्गलाई बोलाई प्रस्तावित विश्वविद्यालय सम्बन्धि छलफल गरेको थियो ।

२०४९ कार्तिक महिनामा पोखरा उद्योग वाणिज्य संघको नेतृत्वमा श्री अशोक पालिखे आउनु भएकोले प्रस्तावित विश्वविद्यालयको नेतृत्व पनि कार्तिक २० गते देखि निजले समालेको देखिन्छ । नेतृत्वमा निज आए पछि पोखरामा स्थापना हुनलागेको विश्वविद्यालयको प्रचार-प्रसार गर्ने र गण्डकी अञ्चलका सबै विद्यालयहरु र क्याम्पसहरुमा पढ्ने विद्यार्थीहरुबाट अर्थ संकलनको लागि सम्बन्धित सँस्थालाई पत्राचार गरेको पाइन्छ । यो सम्पर्क समितिले २०४९ साल मंसिर २ गते विभिन्न राजनीतिक दलका प्रतिनिधि, उद्योगी, व्यापारी, बुद्धिजीवीहरुको विस्तारित बैठक बोलाएको थियो र यो भेलाले प्रस्तावित विश्वविद्यालयको नाम “पोखरा विश्वविद्यालय” नामाकरण गरी तत्कालीन पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घका अध्यक्ष श्री अशोक पालिखेको अध्यक्षतामा १६१ सदस्यीय मूल समिति (विवरण तल अनुसूची ८ मा उल्लेख गरिएको छ) र १३ सदस्यीय व्यवस्थापन समिति गठन गर्‍यो (समितिको विवरण अनुसूची ९ मा दिइएको छ) । उक्त व्यवस्थापन समितिले विश्वविद्यालय स्थापनाको लागि आवश्यक भौतिक, शैक्षिक तथा अन्य पूर्वधारहरु तयार गर्ने प्रयासलाई तीब्रता दिएको थियो । तत्कालिन सरकारले पोखरा विश्वविद्यालय विधेयक २०५३ श्रावण महिनामा पेश गर्‍यो । यसको लागि प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालय व्यवस्थापन समितिले २०५३ साल श्रावण २९ गते सरकारलाई हार्दिक कृतज्ञता र आभार प्रकट गरेको थियो । समितिले प्रस्तुत विधेयक माथि छलफल गरी आवश्यक सुझाव दिने निर्णय गरे अनुरूप यसले आफ्नो सुझाव सरकारलाई पठाएको थियो । व्यवस्थापन समितिले २०५३ साल श्रावण २९ गते श्री अशोक पालिखेको संयोजकत्वमा संगठनात्मक ढाँचा निर्माण र जनसम्पर्क समिति, श्री हेम बहादुर प्रधानको संयोजकत्वमा आर्थिक संरचना समिति, र श्री जर्ज जोनको संयोजकत्वमा शैक्षिक संरचना समितिको गठन गरेको थियो ।

व्यवस्थापन समितिले २०५३ साल भाद्र १९ गते शैक्षिक संरचना समितिले पेश गरेको कार्यक्रम सम्बन्धि छलफल गर्नको लागि २०५३ साल असोज ५ गते पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका क्याम्पस प्रमुखहरु, ने.प्रा.सं, स्व.वि.यू.का प्रतिनिधिहरु र अन्य महानुभावहरुको कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गर्ने निर्णय भए अनुरूप असोज ५ गते कार्यशाला गोष्ठी भएको थियो । शैक्षिक संरचना समितिले पेश गरेको कार्यक्रम सम्बन्धि कार्यशाला गोष्ठीमा व्यापक छलफल पश्चात यस समितिले प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालयमा संचालन गर्न सकिने शैक्षिक कार्यक्रम सम्बन्धि कार्ययोजना सम्बन्धि आफ्नो प्रतिवेदन २०५३ असोजमा व्यवस्थापन समितिलाई बुझाएको थियो । यस समितिले त्यति वखत पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा संचालित त्रिवि सँग सम्बन्धन प्राप्त निजी क्षेत्रमा संचालित क्याम्पसहरुलाई पोखरा विश्वविद्यालयमा सम्बद्ध गर्ने र क्लष्टर कार्यक्रम सकिए पछि त्रिविका आङ्गिक क्याम्पसहरुलाई प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालयका आङ्गिक क्याम्पस बनाउने प्रतिवेदन दिएको थियो । यसको अतिरिक्त यस उप समितिले यी ७ अध्ययन केन्द्रहरु-१.वातावरण अनुसन्धान केन्द्र, २.शारिरिक शिक्षा केन्द्र, ३. वैकिक अध्ययन केन्द्र, ४. सामाजिक सेवा अध्ययन केन्द्र, ५. होटल र पर्यटन व्यवस्थापन केन्द्र, ६.

अंग्रेजी तथा अन्य भाषा अध्ययन केन्द्र, र ७. प्राविधिक अध्ययन केन्द्र—को स्थापना गरी प्रत्येक केन्द्रमा एक वर्षे डिप्लोमा र दुई वर्षे स्नातकोत्तर तहका अध्ययन र अध्यापन गराउनको लागि आफ्नो प्रतिवेदनमा सिफारिस गरेको थियो। यस उपसमितिले प्रस्तावित कार्यक्रमहरू कास्की जिल्लाको शिसुवा गाविसमा २०५८ साल सम्ममा प्रत्येक अध्ययन केन्द्रको लागि आवश्यक भौतिक सुविधाको निर्माण गरी संचालन गर्नु पर्ने कुराको पनि उल्लेख गरेको थियो।

तत्कालिन सरकारले २०५३ साल मंसिर ७ गते शिक्षा मन्त्रालयबाट तत्कालीन पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घका अध्यक्ष श्री आजाद श्रेष्ठको अध्यक्षतामा २० सदस्यीय पोवि तयारी समितिको गठन गर्‍यो (समितिको विवरण अनुसूची १० मा दिइएको)। तयारी समिति गठन पछि २०४३ साल देखिको सम्पर्क समिति विघटन भयो। यो समितिले २०५३ साल फाल्गुण ३ गते तयारी समितिको सचिवालय स्थापना गर्ने, टेलीफोन माग गर्ने र कामलाई अगाडि बढाउनको लागि शिक्षाविद् श्री जर्ज जोनको संयोजकत्वमा शैक्षिक कार्य योजना समिति, श्री चक्रपाणी पौडेलको संयोजकत्वमा जग्गा दर्ता एवं सम्पत्ति संरक्षण समिति, श्री हेम बहादुर प्रधानको संयोजकत्वमा स्रोत पीचालन/आर्थिक संरचना समिति, र श्री अशोक पालिखेको संयोजकत्वमा गुरुयोजना/जनसम्पर्क समिति गठन गरेको थियो र श्री आनन्दराज मुल्मीको अध्यक्षतामा अन्य मुलुकका विश्वविद्यालयहरूसंग सम्पर्क राख्ने जिम्मेवारी दिइयो। यसै समितिले २०५४ साल असोज ५ गते नै २०५४ साल कार्तिक १ देखि समितिको कार्यलय खोल्ने र तत्कालिन सरकारले गठन गरेको यस समितिको कार्यक्षेत्र सम्बन्धि छलफल गर्न समितिका अध्यक्ष श्री आजाद श्रेष्ठको नेतृत्वमा ५ सदस्यीय प्रतिनिधि मण्डल काठमाण्डौ जाने निर्णय गरेको थियो। समितिले असोज महिनामा तत्कालिन सरकारले प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालयको लागि आ. व. २०५४।५५ मा विनियोजन गरेको रु. १५,००,०००।- रकम समितिलाई उपलब्ध गराउन सरकारसँग अनुरोध गरेको थियो।

यसरी विभिन्न उतारचढाव र निरन्तर प्रयासका बावजूद तत्कालीन सरकारले पोखरा विश्वविद्यालय ऐन २०५३ लाई २०५४ श्रावण १ गतेदेखि लागू हुने सूचना नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गर्‍यो र भण्डै १५ वर्षमा यसले मूर्तरूप धारण गरी पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना भयो। प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालयको उप-कूलपतिको नियुक्तिको सिफारिसको लागि तत्कालिन सरकारले शिक्षामन्त्री तथा सहकूलपतिको अध्यक्षतामा ३ सदस्यीय समितिको गठन गरी २०५४ साल फाल्गुण २८ गते प्रा. डा. पुरुषोत्तम बाँस्कोटालाई उप-कूलपति पदमा नियुक्ति गर्‍यो। तयारी समितिले २०५४ साल चैत्र २ गते नवनियुक्त उप-कूलपतिज्यूको हार्दिक स्वागत गर्‍यो। पहिलो पटक तयारी समितिले २०५४ साल चैत्र १० गते नवनियुक्त उप-कूलपतिसँग बैठक गरी विश्वविद्यालयको आवश्यक पूर्वाधार सम्बन्धि छलफल गर्‍यो। यसै गरी रजिष्ट्रारको पदमा २०५५ जेठ १ मा श्री प्रकाशमान गुभाजु नियुक्त हुनुभयो।

यसरी प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना विशेष गरेर उद्योग वाणिज्य संघको पहल र नेतृत्वमा स्थानीय बुद्धिजीवीहरू, समाजसेवी, शिक्षाविदहरू, र शिक्षकहरूको सहयोगमा पोखरा विश्वविद्यालय ऐन २०५३ अन्तरगत २०५४ सालमा स्थापना भयो। नवौँ आर्थिक योजनामा उल्लेख गरे बमोजिम बहुविश्वविद्यालयको स्थापना गरी बढी भन्दा बढी जनसमुदायमा शिक्षाको पहुँच पुऱ्याउने प्रयत्नस्वरूप पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना भएको हो। हालसम्म नियुक्त हुनुभएका उपकूलपति र रजिष्ट्रारहरूको विवरण अनुसूचीमा दिइएको छ। विश्वविद्यालयको पहिलो कार्यकारी परिषदको गठन २०५५ साल आषाढमा भएको थियो (परिषदको विवरण अनुसूचीमा दिइएको छ)। पोखरा

विश्वविद्यालयको प्रथम विश्वविद्यालय सभा वि.सं २०५५ आश्विन २९ गते सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री गिरिजा प्रसाद कोइरालाको अध्यक्षतामा बसेको थियो । प्रथम रजिष्ट्रार श्री प्रकाशमान गुभाजूद्वारा आ.व २०५५/०५६ को प्रथम सभामा रु.१ करोड १२ लाख ९० हजार ४ सय ७६ को बजेट पेश गर्नु भएको थियो ।

नेपाल सरकारले वि.सं. २०५४ फागुन २९ गते प्रा. डा. पुरूषोत्तम बाँस्कोटालाई उपकुलपति नियुक्ति गरेसँगै पोखरा विश्वविद्यालयको प्रशासनिक कार्यको शुरुवात भएको थियो । पोखरा विश्वविद्यालय सञ्चालनका बखत कुनै भवन नभएका कारण पोखराको नयाँबजारमा घर भाडामा लिई विश्वविद्यालय सञ्चालन गरिएको थियो । नयाँ बजारमै घर भाडामा लिएर विश्वविद्यालयले वि. सं. २०५६ सालदेखि आफ्नो शैक्षिक कार्यक्रमको शुरुवात गरेको थियो । पोखरा विश्वविद्यालयले मौजुदा लेखनाथ नगरपालिका खुदी, ढुङ्गेपाटमा रहेको करिब ११४ रोपनी प्लटमा विश्वविद्यालयको केन्द्रीय कार्यालय, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, प्राज्ञिक भवन, पुस्तकालय भवन, प्रयोगशालाको निर्माण वि. सं. २०५८ सालदेखि शुरु गर्‍यो र २०६४ साल देखि सबै शैक्षिक कार्यक्रमहरू आफ्नै भवनमा संचालन गर्‍यो ।

वि. सं. २०४३ सालमा तत्कालीन शिशुवा आदर्श गाउँ पञ्चायतले लेखनाथका विभिन्न स्थानमा गरी कुल २,७४० रोपनी जग्गा विश्वविद्यालय स्थापनाका लागि उपलब्ध गराउने निर्णय गरेको थियो । त्यसै अनुरूप तत्कालीन सरकारले पोखरा विश्वविद्यालयको भोगाधिकारका लागि १,३७२ रोपनी जग्गा मात्र लालपूर्जासहित उपलब्ध गराएको छ । अन्य बाँकी जग्गा विश्वविद्यालयको लागि छुट्याइएता पनि भोगाधिकारका लागि प्राप्त हुन सकेका छैन । सरकारले भोगाधिकारका लागि छुटाएको अधिकांश जग्गा भीर, पाखो, खोलाको तिर र सुकुम्बासी बस्तीका कारण थोरै मात्र लगभग ५०० रोपनी मात्र प्रयोग गर्ने अवस्थामा छ ।

पच्चीस वर्षमा पोखरा विश्वविद्यालय

पच्चीस वर्षको अवधिसम्म आइपुग्दा पोखरा विश्वविद्यालयका ४ आङ्गिक, ४ संयुक्त आङ्गिक तथा ५८ सम्बन्धन गरी कुल ६६ वटा महाविद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यी महाविद्यालयहरू देशका ५ वटा प्रदेशहरू प्रदेश १, वाग्मती प्रदेश, गण्डकी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा अवस्थित छन् । विश्वविद्यालयले महाविद्यालयहरूमा विद्यावारिधि, स्नातक, स्नातकोत्तर, एमफिल तह अन्तर्गत कुल ६४ वटा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ र हालको तथ्याङ्क अनुसार यी कार्यक्रममा हाल यो वर्ष १०,०१९ जना नयाँ विद्यार्थी भर्नासँगै कुल ३४,१५१ विद्यार्थी अध्ययनरत छन् ।

विश्वविद्यालयले उच्च शिक्षाको क्षेत्रमा देशमा पुऱ्याएको योगदानको आधारमा अग्रणी भूमिकामा आफुलाई विकास र विस्तार गर्दै जाँदा विश्वविद्यालयले प्रदान गर्ने उच्च शिक्षाबाट कोही पनि बन्चित हुन नपरोस भन्ने मनसायका साथ शुल्क तिर्न सक्ने विद्यार्थीहरूबाट शुल्क लिइ र शुल्क तिर्न नसक्ने विद्यार्थीहरूलाई पनि उच्च शिक्षामा पहुँच दिने उद्देश्य अनुरूप विश्वविद्यालयले आफ्ना सरोकारवालाहरू सँग गहन छलफल गरी ऐन र नियमको अधिनमा रही छात्रवृत्ति कार्यक्रममालाई समयसापेक्ष र प्रभावकारी बनाइ लागु गर्न छुट्टै “पोखरा विश्वविद्यालय छात्रवृत्ति सम्बन्धि नियमावली २०६५” को निर्माण गरी शुरुवातमा सम्बन्धन महाविद्यालयहरूमा ५ प्रतिशत र आंगिक महाविद्यालयहरूमा १० प्रतिशत छात्रवृत्ति को व्यवस्था लागु गर्दै आएको छ । पोखरा विश्वविद्यालय नेपालमा सबैभन्दा बढी छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने विश्वविद्यालय हो । यसको साथसाथै महिलाहरू सामाजिक रूपमा पछाडि परेकोले

उनीहरूलाई छात्रवृत्तिको हरेक समूहमा ५० प्रतिशत आरक्षण गरिएको छ। महिलाहरूलाई ५० प्रतिशको आरक्षणको उदाहरण नेपालमा यो विश्वविद्यालयले दिएको छात्रवृत्ति मात्र हो।

विश्वविद्यालयले हरेक शैक्षिक सत्रमा गरीव तथा जेहेन्दारका साथै दलित, जनजाती, दुर्गम क्षेत्र, अपाङ्ग, शहीद तथा जनआन्दोलन घाइते पीडित विद्यार्थीलाई राष्ट्रियस्तरमा प्रतिस्पर्धा गराई निःशुल्क छात्रवृत्ति दिँदै आएको छ। २५ वर्षमा आईपुग्दा स्नातकतहमा ९७२ र स्नातकोत्तर तहमा १५४ गरी कुल १,१२६ विद्यार्थीहरूले निःशुल्क छात्रवृत्तिको अवसर प्राप्त गरेका छन्। पोखरा विश्वविद्यालयले इन्जिनियरिङ, स्वास्थ्य विज्ञान, व्यवस्थापन र मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत पठनपाठन भइरहेका कार्यक्रमहरूमा वर्षेनी ठूलो संख्यामा छात्रवृत्ति दिँदै आइरहेको छ।

विश्वविद्यालयले हालसम्म २२ वटा सभा र १७ वटा दीक्षान्त समारोह सम्पन्न गरेको छ। वार्षिक बजेट, नीति तथा कार्यक्रम सञ्चालन स्वीकृति पारित गर्ने सर्वोच्च निकायको रूपमा रहेको विश्वविद्यालय सभाले २५ वर्षमा आईपुग्दा आ.व. २०७९/०८० का लागि रू. १ अर्ब ४६ करोड बजेट सहित केही नीति तथा कार्यक्रम स्वीकृत गरेको छ। विश्वविद्यालयको पूँजीगत खर्चतर्फ रू. ६४ करोड ३ लाख ५७ हजार (४४%) र साधारणतर्फ: रू. ८१ करोड ९६ लाख ४३ हजार (५६%) विनियोजन गरिएको छ। मुँसेटुडामा रहेको जग्गाको Land Use Plan तयार पार्न, केन्द्रीय प्रशासनिक भवनमा तल्ला थप गर्न र १०० शैयाको शिक्षण अस्पताल निर्माण र संचालनका निम्ति बजेट केन्द्रित रहेको छ।

पोखरा विश्वविद्यालयको शिक्षण अस्पताल संचालन गर्ने लामो समय देखिको सपनाले मुर्तरूप पाउने छ। १०० शैयाको शिक्षण अस्पताल निर्माण कार्य पुरा हुने चरणमा छ, निर्माण कार्य सम्पन्न भएपछि अस्पताल उपकरण र जनशक्ति व्यवस्थापन गरी पूर्णरूपमा संचालनमा आउने छ। यसै शिक्षण अस्पताललाई थप ३०० शैयाको शिक्षण अस्पतालमा विस्तार गरी मेडिकल सम्बन्धी MBBS, BDS, MD जस्ता शैक्षिक कार्यक्रमहरू संचालन गरिने छ। विश्वविद्यालयको विकास र विस्तारमा यथेष्ट भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधारको अभाव देखिएकाले विश्वविद्यालयको केन्द्रीय प्रशासनिक र परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको भवन विस्तार, प्राज्ञिक भवन विस्तार गर्ने योजना छ।

विद्यार्थीहरूको अनुज्ञा अभिलेख स्वीकृत गरी सम्बन्धित विधामा तोकिएका मापदण्ड पुरा गरेका विद्यार्थीहरूलाई तह पारगरेको प्रमाणपत्र दिने विश्वविद्यालयको दीक्षान्त समारोहमा गत वर्ष विभिन्न विधाका ११,२६८ जना विद्यार्थीलाई दीक्षित गरेसँगै हालसम्म स्नातक एवम् स्नातकोत्तरतहमा गरी कुल ४८,९०८ जना दीक्षित विद्यार्थीले विश्वविद्यालयबाट तहपार गरेको प्रमाणपत्र लिएका छन्।

विश्वविद्यालय शिक्षाको गुणस्तरलाई अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मापन हुने किसिमले प्रतिस्पर्धी बनाउँदै उच्चस्तरीय जनशक्ति उत्पादनका लागि अध्ययन, अध्यापन, अनुसन्धान र अन्वेषणलाई विश्वविद्यालयले जोड दिँदै आएको छ। यसका लागि बजारमुखी पाठ्यक्रमहरू निर्माण र सञ्चालन, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई नवाचार, उद्यमशीलता र अनुसन्धानात्मक कार्यमा संलग्न गरिँदै आएको छ। विश्वविद्यालयले नेपालका केही शैक्षिक संस्था लगायत अष्ट्रेलिया, बंगलादेश, चीन, भारत, इटाली, इण्डोनेशिया, जापान, कोरिया, मलेशिया, नर्वे, पाकिस्तान, पोल्याण्ड, फिलिपिन्स, थाइल्याण्ड, बेलायत, अमेरिका लगायत विश्वका ३४ वटा देशका विभिन्न विश्वविद्यालय तथा शैक्षिक संस्थासँग सम्बन्ध विस्तार गरेको छ।

विश्वविद्यालयले उच्च शिक्षालाई गुणस्तरीय, समयसापेक्ष र जनमुखी तुल्याउन मेडिकल कलेज, पर्यटन उद्योग तथा खेलकूदसम्बन्धी कलेजको स्थापना । हिमाली तथा मध्य पहाडी क्षेत्रमा प्राप्त जडीबूटीसम्बन्धी अनुसन्धान र अध्ययन केन्द्रको स्थापना, सिभिल इन्जिनियरिङ्मा पिएचडि कार्यक्रमको सञ्चालन, उच्च शिक्षा विमुख जिल्लाहरूमा आङ्गिक कलेजको विस्तार लगायतका विभिन्न स्नातक, स्नातकोत्तर एवम् एमफिल र पिएचडि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै जाने लक्ष्य लिएको छ ।

पोखरा विश्वविद्यालयका निर्माणाधीन आयोजनाहरू

- पोखरा विश्वविद्यालय शिक्षण अस्पताल स्थापना
- विश्वविद्यालयको केन्द्रीय प्रशासनिक भवन विस्तार
- मुँसेटुँडा एकेडमिक कम्प्लेक्स निर्माण
- परिक्षा नियन्त्रण कार्यालयको भवन विस्तार
- अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान केन्द्र तथा आवास गृह निर्माण (निजी क्षेत्रको सहयोगमा)

अन्त्यमा

कुनै पनि देशको संस्कृति, सभ्यता र विकास बुझ्न त्यहाँको विश्वविद्यालयलाई हेर्नुपर्छ । जसले गर्दा देश र विश्वविद्यालयको उन्नति साँगसँगै हुँदै गएको देखिन्छ । निरन्तरको लगनशीलता मेहनतले विश्वविख्यात विश्वविद्यालय स्थापित भएको छन । यसको तुलनामा हामी कहाँ छौं भनेर हेर्नुभन्दा सुधारका प्रयास गरिनुपर्छ । कमसेकम हाम्रा उत्पादन विश्व प्रतिस्पर्धी बन्न सक्ने आधार तय गर्न केन्द्रित रहने विश्वविद्यालय नेतृत्वको सोच र ध्येय हुनुपर्छ भन्ने मान्यता छ । चुनौतीपूर्ण अवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी बन्न सक्ने उत्पादनका लागि विश्वविद्यालयले यथासम्भव प्रयास गरेको छ । विद्यमान पाठ्यक्रममा व्यापक सुधार तथा पुनरावलोकन गरी स्तरीय विश्वविद्यालय बनाउनुपर्ने बाध्यता हाम्रासामु छ ।

उच्च शिक्षामा निजी क्षेत्रको सहभागितामा अधिकाधिक वृद्धि गरी कला, विज्ञान, व्यवस्थापन, कानून, शिक्षा, प्राविधिक तथा अन्य व्यावसायिक विषयमा गुणात्मक एवं स्तरयुक्त उच्च शिक्षाको अवसर सबै क्षेत्रका सर्वसाधारणलाई सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध गराई राष्ट्रिय विकासमा दक्ष जनशक्तिको आपूर्तिलाई सुनिश्चित तुल्याउन र प्रतिस्पर्धाको आधार उच्च शिक्षाको गुणस्तरमा अभिवृद्धि गर्दै देशको शैक्षिक एवं प्राज्ञिक वातावरणलाई बढी स्वच्छ, मर्यादित र उपलब्धिमूलक तुल्याउने पवित्र प्रस्तावना सहित पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना हुन पुगेको हो ।

पोखरा विश्वविद्यालयले आफ्नो स्थापनाकाल देखिनै ऐनले निर्दिष्ट गरेको मार्गमा हिड्ने देखि समयसापेक्ष नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयले उच्च शिक्षा सम्बन्धि विकास र विस्तारका सम्बन्धमा गरेका महत्वपूर्ण निर्णयहरूलाई समेत आत्मसाथ गर्दै आइरहेको छ । विश्वविद्यालयले ऐन र नेपाल सरकारको उच्च शिक्षा सम्बन्धि नीति अनुसार आफुलाई संचालन गराउदै आएकोछ भने विश्वविद्यालय जस्तो पवित्र संस्था स्थापना हुनुको मुल उद्देश्य अनुरूप सामाजिक उत्तरदायित्वको भावनालाई पनि यस संस्थाले आफ्नो स्थापनाकाल देखिनै आत्मसाथ गर्दै आइरहेको छ ।

सन्दर्भ सूची

- श्री ५ को सरकार, अर्थमन्त्रालय, आर्थिक वर्ष २०५७/५८ को बजेट भाषण (काठमाण्डौ: अर्थ मन्त्रालय, २०५७) प. २१।
- श्री ५ को सरकार, सँसद सचिवालय. पोखरा विश्वविद्यालय विधेयक, २०५३. सँसदको दशौं अधिवेशन २०५३ प्रस्तुत विधेयक १५, २०५३।
- श्री ५ को सरकार, “कानून तथा न्याय मन्त्रालय.पोखरा विश्वविद्यालय ऐन २०५३,” नेपाल ऐन संग्रह, पुरक खण्ड. काठमाण्डौ: कानुन किताब व्यवस्था समिति, २०५३. पृ२७१-२९४।
- ओझा, गोरखराज, “क्षेत्रिय विश्वविद्यालयको अवधारणामा पोखरा विश्वविद्यालयको औचित्य ” प्राज्ञमञ्च, वर्ष १४, अङ्क ८ (२०५८), पृ. ५-८।
- नेपाल, नारायण दत्त, “त्रिभुवन विश्वविद्यालय क्याम्पस समुह विकास कार्यक्रम र पृथ्वीनारायण विश्वविद्यालय” प्राज्ञमञ्च, वर्ष १४, अङ्क ८ (२०५८), पृ. १-४।
- नेपाली काङ्ग्रेस महानिर्वाचन चुनाव घोषणा-पत्र २०४८.काठमाण्डौ: ने.का., २०४८. पृ. १८।
- प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालय शैक्षिक संरचना उप-समिति प्रतिवेदन (अप्रकाशित) दो.वि.वि.स.स. २०५३।
- पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना सम्बन्धमा स्वरूप निर्धारण उप-समिति. प्रतिवेदन (अप्रकाशित) दो.वि.वि.स.स). २०४९।
- केशर जङ्ग बराल, पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना कसरी भयो? (Accessed from <https://kjbaral.weebly.com/uploads/2/4/4/9/24492229/historicalperspectiveofpu.nep.pdf> on July 10, 2022).
- केशर जङ्ग बराल, नेपालको उच्च शिक्षा सम्बन्धी नीति (Accessed from <https://kjbaral.weebly.com/uploads/2/4/4/9/24492229/historicalperspectiveofpu.nep.pdf> on July 10, 2022).
- राधेश्याम कायस्थ, “प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालयको स्थिति, समस्या तथा समाधान ,” शिक्षा चौतारी, अङ्क ४, वर्ष ४, पृ.२९-३४।
- NPC. 1992. The Eighth Plan (1992-1997). Kathmandu: National Planning Commission.
- NPC. 2002. The Tenth Plan (2002-2007). Kathmandu: National Planning Commission.

अनुसूची १

२०४३।३।४ मा पोखरामा विश्वविद्यालय स्थापनार्थ गठित १६ सदस्यीय स्थायी समिति

१. श्री रामचन्द्र बाँस्तोला, अध्यक्ष, पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ	संयोजक
२. श्री जिल्ला पञ्चायत सभापति, कास्की	सदस्य
३. श्री प्रधान पञ्च, पोखरा नगर पञ्चायत	सदस्य
४. श्री गणेश बहादुर गुरुङ्ग, क्याम्पस प्रमुख	सदस्य
५. श्री हेम बहादुर प्रधान, उद्योगपति	सदस्य
६. श्री फणिन्द्रमान श्रेष्ठ, उद्योगपति	सदस्य
७. श्री सूर्य रत्न शाक्य, उप-प्राध्यापक	सदस्य
८. श्री श्याम प्रसाद पन्त, शिक्षाविद्	सदस्य
९. श्री सुरेन्द्र बहादुर प्रधान, बुद्धिजिवी	सदस्य
१०. श्री विश्वराज पौडेल, प्र.अ. (शिक्षक बर्ग)	सदस्य
११. श्री आनन्द राज मुल्मी, बुद्धिजिवी	सदस्य
१२. श्री लेखतमान लाभाजु, व्यापारी	सदस्य
१३. श्री विकल शेरचन, शिक्षक	सदस्य
१४. श्री पूर्ण बहादुर गुरुङ्ग, समाजसेवी	सदस्य
१५. श्री प्रेम बहादुर श्रेष्ठ, समाजिक संघबाट	सदस्य
१६. श्री अशोक पालिखे, व्यापारी वर्गबाट	सचिव

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा ।

अनुसूची २

२०४३।४।२४ मा नयाँ विश्वविद्यालय स्थापना गर्न भौतिक तथा आर्थिक पूर्वाधारहरु सम्बन्धि कार्यक्रम तयार गर्न गठित समिति

१. श्री रामचन्द्र बाँस्तोला
२. श्री गणेश बहादुर गुरुङ्ग
३. श्री सूर्य रत्न शाक्य
४. श्री फणिन्द्रमान श्रेष्ठ
५. श्री आनन्द राज मुल्मी

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा ।

अनुसूची ३

२०४३।१।२० मा गठित आर्थिक उप-समिति

१. श्री आनन्द राज मुल्मी	संयोजक
२. श्री लेखतमान लाभाज	सदस्य
३. श्री गणेश बहादुर गुरुङ्ग	सदस्य
४. श्री हेम बहादुर प्रधान	सदस्य

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा ।

अनुसूची ४

२०४३।१।२१ गते बसेको आर्थिक उप-समितिको बैठकद्वारा पारित आर्थिक स्रोत विवरण

सि.नं.	विवरण	रकम
१.	मभुवा खैरेनी चौकीबाट चन्दा	४,००,०००।-
२.	भैरहवा भँसारबाट चन्दा	१,००,००,०००।-
३.	गैडाको चौकी	१५,००,०००।-
४.	पच वटा नगर पञ्चायतबाट	७,००,०००।-
५.	जिल्ला पञ्चायतहरु (१६ वटा बाट)	३,००,०००।-
६.	सदुमुकाम भएको गाँउ पञ्चायतहरु (६ वटा)	१,००,०००।-
७.	विभिन्न संघ संस्थाहरुबाट	३,००,०००।-

८.	मलपोट कार्यालयहरुबाट प्रति रजिष्ट्रेशन रु. २००१-का दरले	१०,००,०००१-
९.	सिनेमाहल (पोखराको ४ वटा) प्रति टिकट रु १०१- का दरले	२,००,०००१-
१०.	चिठ्ठाबाट	१,००,०००१-
११.	बस सिन्डिकेट -प्रति बस रु.१०१- प्रति दिन	४,००,०००१-
१२.	टेकसी - पोखरा प्रति दिन रु. ११-	१,००,०००१-
१३.	नगर योजना समितिबाट	२,००,०००१-
१४.	व्यक्ति वा सँस्थाहरुबाट	११,००,०००१-
	जम्मा	२,००,००,०००१-

स्रोत: पोखरा उद्योग बाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची ५

२०४७१०।३ गठित विश्वविद्यालय सर्वेक्षण उप-समिति

१. श्री आनन्द राज मुल्मी	संयोजक
२. श्री यूव राज श्रेष्ठ	सदस्य
३. श्री नारायण कार्की	सदस्य
४. डा. नारायण दत्त नेपाल	सदस्य
५. श्री अशोक पालिखे	सदस्य

स्रोत: पोखरा उद्योग बाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची ६

२०४७११।२ को विश्वविद्यालय सर्वेक्षण उप-समितिको बैठक बोलाउने निर्णय गरेका व्यक्तिहरु

१. डा. राधेश्याम कायस्थ
२. श्री राघवलाल वैद्य
३. श्री सुरेन्द्र भारी
४. तीर्थ राज पराजुली
५. श्री तिलक पराजुली
६. श्री राम चन्द्र त्रिपाठी

स्रोत: पोखरा उद्योग बाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची ७

२०४८।६।२६ मा काठमाण्डौ गएको प्रतिनिधि मण्डल

१. श्री फणिन्द्रमान श्रेष्ठ, प्रतिनिधि मण्डलको नेता
२. श्री आनन्द राज मूल्मी, सदस्य
३. श्री श्याम प्रससाद पन्त, सदस्य
४. श्री विश्व राज पौडेल, सदस्य
५. श्री लेखतमान लाभाजु, सदस्य
६. श्री अशोक पालिखे, सदस्य

स्रोत: पोखरा उद्योग बाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची ८

२०४९।८।२ मा गठित १६१ सदस्यीय प्रस्तावित पोखरा विश्वविद्यालय मूल समिति

१. पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका माननीय सासदहरु	५२ जना
२. पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका जिल्ला विकास सभापतिहरु	१६ जना
३. पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका उद्योग बाणिज्य संघका सभापतिहरु	११ जना
४. पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका नगरपालिका प्रमुखहरु	५ जना
५. उप-प्रमुख, पोखरा उप-महानगरपालिका	१ जना
६. उप-सभापति, कास्की जिल्ला विकास समिति	१ जना
७. शिशुवा क्षेत्रबाट	९ जना
८. राजनैतिक पार्टीहरुबाट	६ जना
९. अध्यक्ष, प्राध्यापक संघहरु	३ जना

१०. क्याम्पस प्रमुखहरु, त्रिवि क्याम्पसहरु	३ जना
११. डिन, वनविज्ञान	१ जना
१२. प्राभेट क्याम्पस प्रमुखहरु	६ जना
१३. विभिन्न बर्गीय व्यवसायिक संघ संस्थाहरु र शिक्षाप्रेमीहरु	२६ जना
१४. विद्यमान सम्पर्क समिति	१६ जना
१५. प्रतिनिधि विद्यार्थी संघ	३ जना
(ने.वि.सं. १ जना, अनेरास्ववियू १ जना, स्व.वि.यू. सभापति, पृथ्वीनारायण क्याम्पस १ जना)	
१६. जिल्ला प्रमुख अधिकारी	१ जना
१७. क्षेत्रिय प्रहरी प्रमुख	१ जना

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची ९

२०४९।६।२ मा गठित १३ सदस्यीय व्यवस्थापन समिति

१. श्री अशोक पालिखे	अध्यक्ष
२. श्री हेम बहादुर प्रधान	कोषाध्यक्ष
३. श्री महादेव गुरुङ्ग	सदस्य
४. श्री भोला थापा, बगर	सदस्य
५. श्री जर्ज जोन, उत्तम चोक	सदस्य
६. श्री डा. नारायणदत्त नेपाल	सदस्य
७. श्री लेखतमान लाभाजु, महेन्द्रपुल	सदस्य
८. श्री रामचन्द्र बास्तोला	सदस्य
९. श्री चक्रपाणि पौडेल	सदस्य
१०. श्री माधव शर्मा, रत्नपुरी	सदस्य
११. श्री राधेश्याम कायस्थ	सदस्य
१२. श्री पूर्ण बहादुर गुरुङ्ग	सदस्य
१३. श्री आनन्दराज मुल्मी	सदस्य

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची १०

२०५३।४।२३ मा गठित ११ सदस्यीय व्यवस्थापन समिति

१. श्री अशोक पालिखे	संयोजक
२. श्री चक्रपाणी पौडेल	सदस्य
३. श्री राम चन्द्र बास्तोला	सदस्य
४. श्री पूर्ण बहादुर गुरुङ्ग	सदस्य
५. श्री जर्ज जोन	सदस्य
६. श्री राधेश्याम कायस्थ	सदस्य
७. श्री हेम बहादुर प्रधान	सदस्य
८. श्री लेखतमान लाभाजु	सदस्य
९. क्याम्पस प्रमुख, पृथ्वीनारायण क्याम्पस	सदस्य
१०. श्री आनन्द राज मुल्मी	सदस्य सचिव
११. श्री भोला थापा	सदस्य

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची ११

२०५३।४।२९ मा गठित आर्थिक संरचना समिति

१. श्री हेम बहादुर प्रधान	संयोजक
२. श्री लेखतमान लाभाजु	सदस्य
३. श्री भिम राज रेग्मी	सदस्य
४. श्री गणेश बहादुर श्रेष्ठ	सदस्य

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची १२

२०५३।७ मा श्री ५ को सरकारले गठित २० सदस्यीय पोखरा विश्वविद्यालय तयारी समिति

१. अध्यक्ष: श्री आजाद श्रेष्ठ

सदस्यहरु:

२. श्री महादेव गुरुङ्ग, भूपू सभापति, कास्की
३. श्री भोला थापा, भूपू नगर प्रमुख
४. श्री कृष्ण थापा, नगर प्रमुख, पोखरा
५. श्री चक्रपाणी पौडेल, भूपू अध्यक्ष, शिसुवा
६. श्री धिरेन्द्र प्रसाद श्रेष्ठ, भूपू क्याम्पस प्रमुख
७. श्री राम चन्द्र पौडेल, भूपू सभापति, तनहुँ
८. श्री विराट श्रेष्ठ, भूपू अध्यक्ष, बागलुङ्ग उद्योग वाणिज्य संघ
९. श्री डा. विरेन्द्र सिंह गुरुङ्ग, क्याम्पस प्रमुख
१०. श्री जर्ज जोन, संस्थापक प्राचार्य
११. श्री अशोक पालिखे, भूपू अध्यक्ष, पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ
१२. श्री हेम बहादुर प्रधान, भूपू अध्यक्ष, पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ
१३. श्री राम चन्द्र वास्तोला, भूपू अध्यक्ष, पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ
१४. डा. राधेश्याम कायस्थ, क्याम्पस प्रमुख। माउन्ट अन्नपूर्ण क्याम्पस
१५. श्री लेखतमान लाभाजू, अध्यक्ष, कन्या क्याम्पस
१६. श्री पूर्ण बहादुर गुरुङ्ग, भूपू अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी
१७. श्री माधव शर्मा, सभापति, नेपाल पत्रकार संघ
१८. श्री ऋषी राम सापकोटा, व्यापारी
१९. श्री अर्जुन बहादुर कुवर, उद्योग वाणिज्य प्रतिनिधि
२०. सदस्य सचिव श्री आनन्द राज मुल्मी, सभापति, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ

स्रोत: पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ, पोखरा।

अनुसूची १३

२०५३।७ मा गठित ६ सदस्यीय पोखरा विश्वविद्यालय स्वरूप सम्वन्धी उप-समिति

१. संयोजक: श्री जर्ज जोन

सदस्यहरु:

२. श्री डा. नारायण दत्त नेपाल, क्याम्पस प्रमुख, पृथ्वीनारायण क्याम्पस
३. श्री डा. राधेश्याम कायस्थ, क्याम्पस प्रमुख, अन्नपूर्ण क्याम्पस
४. श्री तीर्थ राज पराजुली, अध्यक्ष, प्राध्यापक संघ, पृथ्वीनारायण क्याम्पस
५. श्री रविन्द्र अधिकारी, सभापति, स्व.वि.यू., पृथ्वीनारायण क्याम्पस
६. श्री जोन वार्कले, प्रधानाध्यापक, गण्डकी आवासिय उच्च मा.वि.

स्रोत: पोखरा विश्वविद्यालय स्वरूप सम्वन्धी उप-समिति।

अनुसूची १४

पोखरा विश्वविद्यालय व्यवस्थापन संकायका डीनहरु

सि.न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	प्रा. डा. नरेन्द्र राज उपाध्याय	पहिलो	२०५६।०।०८ - २०५६।१।०३	
२.	प्रा. डा. श्यामकृष्ण श्रेष्ठ	दोस्रो	२०६४।१।२१ - २०६५।१।२०	
३.	प्रा. डा. गीता प्रधान	तेस्रो	२०६५।१।२० - २०६९।१।२०	
४.	डा. कर्णवीर पौड्याल	चौथो	२०६९।१।२२ - २०७३।१।२२	
५.	प्रा. हरि बहादुर खड्का	पाँचौ	२०७४।०३।१३ - २०७८।०३।१२	
६.	डा. दयाराज ढकाल	छैटौ	२०७८।०५।०४ -	

अनुसूची १५

पोखरा विश्वविद्यालय विज्ञान तथा प्रविधि संकायका संकाय डीनहरु

सि. न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	प्रा. डा. जय शंकर भ्ना	पहिलो	२०५७०३२५	
२.	प्रा. डा. पुरुषोत्तम बस्नेत	दोस्रो	२०६१०३३१	
३.	ई. ईश्वरचन्द्र वानिया	तेस्रो	२०६५१०६१९	
४.	डा. सुरेश प्रसाद बाँस्तोला	चौथौ		
५.	ई. बुद्धिराज जोशी	पाँचौं	२०७२१११२८	
६.	श्री राजेश कुमार ठगुराठी	छैटौं	२०७८१०२१०३	

अनुसूची १६

पोखरा विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायका डीनहरु

सि. न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	प्रा. डा. इन्द्र प्रसाद तिवारी	पहिलो	२०६५१०९१०६ - २०६७०११२३	
२.	प्रा. डा. इन्द्र प्रसाद तिवारी	दोस्रो	२०६९१०११२९ - २०७३१०१२०	
३.	प्रा. डा. इन्द्र प्रसाद तिवारी	तेस्रो	२०७३१०११२९ - २०७७०११२०	
४.	सह प्रा. डा. अजय थापा	चौथौ	२०७८१०२१०२ -	

अनुसूची १७

पोखरा विश्वविद्यालय स्वास्थ्य विज्ञान संकायका डीनहरु

सि. न.	नाम थर	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	डा. खेम राज जोशी	पहिलो	२०७२१०८१०४ - २०७६१०८१०३	
२.	डा. अमर नागिला	दोस्रो	२०७८१०२१०४ -	

अनुसूची १८

पोखरा विश्वविद्यालय सेवा आयोगका अध्यक्षहरु

सि. न.	नाम थर	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	प्रा. डा. दुर्गा प्रसाद भण्डारी	पहिलो	२०५७०५१०१	
२.	प्रा. डा. दुर्गा प्रसाद भण्डारी	दोस्रो		दोस्रो कार्यकाल
३.	प्रा. डा. विरेन्द्र सिंह गुरुङ्ग	तेस्रो	२०६५१०७०५ - २०६९१०७०४	
४.	प्रा. डा. विनोद कुमार श्रेष्ठ	चौथौ	२०६९१०९१२० - २०७३१०९११९	
५.	सह प्रा. श्री रघुनाथ अधिकारी	पाँचौं	२०७५१०५१२८	

अनुसूची १९

पोखरा विश्वविद्यालयका परीक्षा नियन्त्रकहरु

सि. न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	श्री मिलन कुमार वैद्य	पहिलो	२०५६१०४१०१ - २०५९१०३३०	
२.	श्री मिलन कुमार वैद्य	दोस्रो	२०५९१०४१०१ - २०६३१०३३०	दोस्रो कार्यकाल
३.	डा. कर्णवीर पौडेल	तेस्रो	२०६४१०८१२४ - २०६८१०८१२३	
४.	श्री बलराम भट्टराई	चौथौ	२०६९१०११७ - २०७३१०११६	
५.	डा. भरतराम हुङ्गना	पाँचौं	२०७३१०११२४ - २०७७०११२३	
६.	डा. तुल्सीराम भण्डारी	छैटौं	२०७८१०२१०३ -	

अनुसूची २०

पोखरा विश्वविद्यालय योजना तथा कार्यक्रम महाशाखा प्रमुखहरु

सि. न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	श्री हरि प्रसाद उपाध्याय	पहिलो	२०५५।०६।०१ -	
२.	श्री लक्ष्मीकान्त शर्मा	दोस्रो	२०६६।०१।१७ - २०६९।०२।३१	
३.	प्रा. हरि बहादुर खड्का	तेस्रो	२०६९।१।२९ -	
४.	डा. ज्ञानेश्वर शर्मा	चौथौ	२०७३।०५।१३ - २०७७।०५।१२	
५.	डा. दिपक राज पौडेल	पाँचौ	२०७८।०२।२९-	

अनुसूची २१

पोखरा विश्वविद्यालयका रजिष्ट्रारहरु

सि.न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	श्री प्रकाशमान गुभाजु	पहिलो	२०५५।०२।०१ - २०५९।०१।३१	
२.	श्री प्रकाशमान गुभाजु	दोस्रो	२०५९।०२।१० - २०६३।०२।०९	दोस्रो कार्यकाल
३.	प्रा. डा. ओम प्रकाश शर्मा	तेस्रो	२०६४।०८।१४ - २०६८।०८।१३	
४.	प्रा. डा. मान बहादुर के. सी.	चौथौ	२०६८।१०।०२ - २०७२।०४।२२	
५.	सह प्रा. गोविन्द प्रसाद शर्मा	पाँचौ	२०७२।०६।०८ - २०७६।०६।०७	
६.	सह प्रा. डा. दिपक बहादुर भण्डारी	छैटौ	२०७८।०१।०५ -	

अनुसूची २२

पोखरा विश्वविद्यालयका उपकुलपतिहरु

सि. न.	नाम	कार्यकाल	नियुक्ति मिति	कैफियत
१.	प्रा. डा. पुरुषोत्तम बास्कोटा	पहिलो	२०५४।११।२९ - २०५८।११।२६	
२.	प्रा. डा. पुरुषोत्तम बास्कोटा	दोस्रो	२०५८।१२।२७ - २०६२।१२।२६	दोस्रो कार्यकाल
३.	प्रा. डा. केशरजङ्ग वराल	तेस्रो	२०६४।०२।१२ - २०६८।०२।११	
४.	प्रा. खगेन्द्र प्रसाद भट्टराई	चौथौ	२०६८।०४।२३ - २०७२।०४।२२	
५.	प्रा. चिरञ्जीवी प्रसाद शर्मा	पाँचौ	२०७२।०६।०७ - २०७६।०६।०६	
६.	प्रा. डा. प्रेम नारायण अर्याल	छैटौ	२०७७।०६।१४ -	

अनुसूची २३

पोखरा विश्वविद्यालयको पहिलो कार्यकारी परिषद

उपकुलपति, पोखरा विश्वविद्यालय	अध्यक्ष
सचिव, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय	सदस्य
अध्यक्ष, विश्वविद्यालय अनुदान आयोग	सदस्य
रजिष्ट्रार, पोखरा विश्वविद्यालय	सदस्य सचिव

***

पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनाको एक चर्चा

आनन्दराज मुल्मी¹

प्रत्येक राष्ट्र समृद्ध बन्नुपर्छ भनेर त्यस मुलुकका नागरिकले चाहना राखेका हुन्छन् । प्रत्येक राष्ट्रका सरकार जनताको अपेक्षा पुरा गर्न नागरिकको चाहनालाई मूर्तरूप दिनसक्ने बन्नसक्नु पर्छ । समृद्धि आर्थिक उन्नतिको आधार हो र यसले नागरिकको जीवनस्तर उठाउँछ । जीवनस्तर उठ्नु भनेको सभ्यता संस्कृतिको उन्नयन गर्न सघाउनु हो । मानवीय विकासको विस्तारमा योगदान पुऱ्याउनु पनि हो । यिनै कुरा मनन् गर्दै नेपालको रमणीय उपत्यका, जैविक विविधताले भरिपूर्ण, प्राकृतिक श्रोत, साधन, र छटाहरूले भरिपूर्ण, सफासुगन्ध र रमाइलो पर्यटकीय शहर पोखरामा बसोबास गर्ने हामी पोखराको सुन्दर भविष्यलाई दृष्टिगत गर्दै एउटा सुसंस्कृति शहरको परिकल्पना गर्‍यौं, र उच्चशिक्षाको एउटा उत्कृष्ट प्राज्ञिक थलोको निर्माणबारे छलफल चलायौं, अनुसन्धानकर्ता र अध्ययनकर्ताहरूको लागि वातावरण सिर्जना गर्नुपर्छ भन्नेतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्‍यौं, ज्ञान आर्जनमात्र हैन, जीवनउपयोगी र अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तरको उच्चशिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाको निर्माण गर्नुपर्नेतर्फ ध्यान केन्द्रित गर्दै यिनै विचार र अवधारणालाई आत्मसात गर्दै पोखरामा एउटा विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने विचारलाई बिजारोपण गर्‍यौं, २०४३ सालको जेष्ठ २१ गते ।

त्यसताका पश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रका १६ जिल्लाहरूमध्ये तुलनात्मकरूपमा उच्चशिक्षाका अवसरप्राप्त गर्न पछि परेको, ज्ञानआर्जन गर्ने थलो र संस्थामा पनि पछाडि अन्य जिल्लाका बासिन्दा भैं अन्यत्र उच्च शिक्षा हासिल गर्न जाने संख्या पनि निकै कमी भएको जिल्ला थियो कास्की । त्यसैले पनि उच्चशिक्षालाई अवसरको रूपमा लिन व्यापक प्रचारप्रसार गर्नुपर्ने तथा नयाँ कुरालाई पोखरामा केन्द्रित गर्ने ध्यान दिनुपर्ने कुरालाई केन्द्रित गर्‍यौं । त्यसैको फलस्वरूप जनताद्वारा सञ्चालन गरिने विश्वविद्यालयको संख्यामा वृद्धि, एउटैमात्र कलेज पृथ्वीनारायणमा विषय र तहमा छिटोभन्दा छिटो वृद्धि गर्नेतर्फ ध्यान केन्द्रित रहन गयो । २०३० मा नेपालमा नयाँ शिक्षा नीति लागू भयो । शिक्षाको सम्पूर्ण भार सरकारले लिने नीतिगत निर्णय पश्चात पोखरामा उच्चशिक्षाको धेरै विषयगत अध्ययन गर्ने अवसर सृजनातर्फ चासो बढ्यो । फलस्वरूप व्यवस्थापन, विज्ञान, शिक्षा, मानविकी तथा समाजशास्त्र, चिकित्साशास्त्र, वनविज्ञान, इञ्जिनियरिङ्ग विषयहरू अध्ययन गर्ने संस्थाहरू स्थापना भए सामूहिक प्रयास र दबाव स्वरूप क्रमशः प्रतिफलप्राप्त गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना भयो । यिनै कुरालाई ध्यानमा राख्दै मानविकी तथा समाजशास्त्र अध्ययन संस्थान डीनको कार्यालय पनि स्थापना भयो, कैयन विषयहरूमा स्नातकोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन भए प्राज्ञिक थलोको रूपमा विकास गर्ने चाहना पुरा गर्ने मनसुवाले सार्थकता लिन थाल्यो । त्यसैताका त्रिभूवन

¹लेखक परिचय:

आनन्दराज मुल्मी, नागरिक अभियन्ता, पूर्व अध्यक्ष - नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, संयोजक - पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनार्थ गठित नागरिक समिति, सदस्य सचिव - पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनार्थ गठित समिति (नेपाल सरकार), पूर्व उपाध्यक्ष - ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल, पूर्व सभासद - पोखरा विश्वविद्यालय सभा, काठमाण्डौं विश्वविद्यालय सभा, तथा पोखरा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान सभा, ठेगाना: पोखरा १२, भैरव टोल, कास्की, नेपाल, फोन नम्बर: ०६१५७०५०५ ।

विश्वविद्यालयका सम्पूर्ण प्राध्यापकहरूको साभ्ता सङ्गठन नेपाल प्राध्यापक सङ्घको केन्द्रिय निर्वाचनमा सर्वाधिक मतप्राप्त गरी म स्वयम् निर्वाचित भएपछि प्राज्ञिक मयार्दाको लागि प्राज्ञिक स्वतन्त्रतालाई मूल मुद्दाको रूपमा अगाडि बढाएका थियौं । पृथ्वीनारायण क्याम्पसको प्राध्यापकको रूपमा नेपाल प्राध्यापक सङ्घमा प्रतिनिधित्व गर्ने अवसरलाई समूचित उपयोग गर्नेतर्फ ध्यान केन्द्रित पश्चात पोखरामा विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने अवधारणा तर्जुमा गरिएको थियो । पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घ, जसले पृथ्वीनारायण क्याम्पसको अलावा अन्य शैक्षिक संस्थाहरू स्थापना गर्ने चासो लिएको थियो । त्यसैको अगुवाइमा पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने काम अगाडि बढाउन पोखराका सामाजिक आर्थिक राजनैतिक शैक्षिक क्षेत्रका अगुवाहरूले सहमति प्रदान गरेपश्चात एउटा समिति गठन गयो । त्यस वृहत छलफलले आवश्यकता र औचित्य पुष्टि गर्न र विश्वविद्यालयको अवधारणा र स्वरूपबारे पनि तयारी गर्न सानो कार्यदल पनि निर्माण गयो ।

जब विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने चर्चा परिचर्चा शुरू भयो, धेरैलाई यो त्यति चाखलाग्दो र आकर्षक र आकर्षक मुद्दा बन्न सकेनन्, किनभने विकासको प्रत्यक्ष अनुभूति, नयाँ सडक, नयाँपूल, नयाँ भवन, नयाँ विमानस्थल, खानेपानी आदिको निर्माण प्रारम्भले हुनु स्वभाविकै हुन्छ । तर ज्ञान शिक्षा आर्जन र प्रदान गर्नेकुरा तत्कालभन्दा दुरगामी भविष्यको लागि हो । सबै नागरिकले उच्चशिक्षा प्राप्त गरेपछि ज्ञान आर्जन गर्ने अवसरप्राप्त गरेपछि सभ्य र संस्कारयुक्त जीवनपद्धति विकास हुन्छ, भन्ने विश्वास, जीवनयापन र जीवनस्तर वृद्धि गर्न सघाउँछ भन्ने विश्वास विश्व स्तरीय उच्चशिक्षाले आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख गराउँछ भन्ने हाम्रो मान्यता पनि थियो । त्यसैले पनि यस कार्यलाई मूर्तरूप दिन थप मनोबल बढेको हो । मुलुकको लागि एउटा अनुशासित जमात, एउटा शिक्षित जमात, विविध ज्ञानयुक्त समाज, देशको भविष्यलाई सुनिश्चित गर्ने समाज तयार गर्ने काम विश्वविद्यालय जस्तो संस्थाले गर्न सक्छ भन्नेबारे कुनै द्विविधा नभएकोले पनि यसको स्थापना गर्नु पहिलो प्राथमिकतामा परेको थियो । त्यसैले यो अवधिमा पोखराको समग्र विकासको लागि चाहिने सडक विस्तारका कुरा गरेनौं, हवाई अड्डा निर्माणका कुरा गरेनौं, खानेपानी बिजुलीका कुरा उठाएनौं, यि सबै विकासका पूर्वाधार थिए तैपनि एकल मुद्दा विश्वविद्यालयको स्थापना अनि त्यसका लागि सहयोगी कार्य पुस्तकालय, सभागृह, सङ्ग्रहालय, रङ्गशाला आदिवारे मुख्य चासोको विषय हुन्थ्यो ।

गठन भएका विभिन्न समितिहरू संलग्न महानुभावहरू निरन्तर छलफल, वैचारिक विमर्शमा संलग्न र व्यस्त थिए नै । त्रिभूवन विश्वविद्यालय (त्रिवि) का उपकुलपतिदेखि कैयन पदाधिकारीहरू, शिक्षामन्त्रालयमा कार्यरत अधिकारीहरू, विशेषज्ञ, शिक्षाविद्, विभिन्न जिल्लाका प्रतिष्ठित व्यक्तिहरू, विभिन्नतहमा रहनु भएका राजनैतिक व्यक्तित्वहरू, सरकारी अधिकारीहरू, शिक्षामन्त्री र प्रधानमन्त्रीहरूसाग पनि प्रतिनिधि मण्डलले भेटघाट, छलफल र विचार विमर्श गरेको कुरा पनि मननीय छ । सबैतहमा भेटघाटपछि त्रिविका कुलपति तथा राष्ट्राध्यक्षकोरूपमा तत्कालीन राजा विरेन्द्रसंग पनि भेटघाट छलफल गरी विश्वविद्यालय स्थापनाको माग प्रस्तुत गरेका थियौं । छलफल भेटघाट अवसरमा हामीले निम्नकुरालाई मूल विषयका रूपमा उठायौं:-

क) त्रिभूवन विश्वविद्यालयले मात्र नेपालको आवश्यकता पुरा गर्न सक्दैन ।

- ख) त्रिभूवन विश्वविद्यालयले भएका क्याम्पस र अध्ययन संस्थान व्यवस्थापन गर्न कठिन हुनेछ ।
- ग) अध्ययन संस्थानलाई स्वायत्तता प्रदान गर्दै उत्कृष्टताको केन्द्रको रूपमा विकसित गर्नुपर्छ ।
- घ) उच्च प्राविधिक शिक्षाबारे बढी चासो लिन जरूरी छ ।
- ङ) सबै नागरिकलाई उच्चशिक्षा हासिल गर्ने अवसर उपलब्ध गराउने बेला भइसकेको छ ।
- च) बहुविश्वविद्यालय अवधारणालाई तत्कालै स्वीकार गर्नुपर्छ ।
- छ) काठमाडौं बाहिर पोखरामा नयाँ विश्वविद्यालय स्थापना गरी सरकारले काम शुरू गर्नुपर्दछ ।
- ज) नयाँ विश्वविद्यालयलाई उत्कृष्टताको केन्द्र (Centre of Excellence) को रूपमा विकसित गर्ने ।
- झ) शुरूमा पश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रमा रहेका सबै क्याम्पसहरूलाई सम्बन्धनप्रदान गरेर शुरू गर्ने

वा

पृथ्वीनारायण क्याम्पसलाई मात्र लिएर शुरू गर्ने ।

- ञ) नयाँ विश्वविद्यालय सरकार निजीक्षेत्रको साभेदारीमा स्थापना गरी सञ्चालन व्यवस्थापन गर्ने ।
उपरोक्त मूलविषयलाई व्यापकता प्रदान गरेपछि, सरकारले एउटा निर्देशन जारी गर्‍यो- विश्वविद्यालय स्थापना गर्नको लागि २०० विघा जग्गा र नगद २ करोड रूपैयाँ व्यवस्था गर्ने । सरकारको यस्तो निर्देशनपछि हाम्रो चासो बढ्यो, सबै ध्यान यी शर्त कसरी पूरा गर्न सकिन्छ । पहाडी जिल्लामा २०० विघा (२४०० रोपनी) जग्गा पाउनु वा व्यवस्था गर्नु फलामको चिउरा चपाउनु जस्तै ठान्यौं । तैपनि हाम्रो उत्साहमा कमि आएन । जग्गा खोजी गर्न समिति गठन भयो । जग्गा खोजी गर्न सबै लाग्यौं । तनहुँको दुलेगौडा बेलचौतरादेखि भरतपोखरी निर्मलपोखरी गा. वि. स., सुइखेत, हेम्जा, लामाचौरदेखि भलामसम्म पुग्यौं, बेगनास शिशुवा गा. वि. स. पुग्यौं । मालपोत कार्यालय, नापि कार्यालयमा पर्ति जग्गाहरूबारे सोधिखोजी गर्‍यो । अन्ततः शिशुवा गा. वि. स. का विभिन्न ठाउँहरूमा रहेको २७०० रोपनी जग्गा प्रस्तावित विश्वविद्यालयको लागि उपलब्ध गराउन गा. वि. स. का नागरिकहरू, राजनैतिक व्यक्तिहरू, सरकारी निकायसाग व्यापक अन्तरक्रिया गरेपछि रोक्का राख्ने आम सहमतिपछि सरकारलाई सूचित गर्‍यो र मालपोत, नापि, जिल्ला प्रशासनलाई रोक्का राख्न पनि अनुरोध गर्‍यो । २ करोड जम्मा गर्ने उपायबारे समितिले काम गरिरहेकै थियो । चन्दा सङ्कलन, अनुदान लिने, शुल्कमार्फत उठाउने, व्यापारिक बस्तुबाट रकम उठाउने आदि योजनाहरूलाई अन्तिमरूप दिइरहेका थियौं । प्रथम जनआन्दोलनको घोषणा भयो । जनआन्दोलनको शुरूवात भएपछि हामी सबैको ध्यान राजनैतिक परिवर्तनतर्फ केन्द्रित हुनपुग्यौं । हाम्रो यो अभियानलाई २/३ वर्ष स्थगित गर्नुपर्नेतर्फ आम राय पश्चात सामान्य छलफलमा मात्र सिमित रहन पुग्यो । राजनैतिक परिवर्तन नेपालको नयाँ संविधान, नयाँ आमनिर्वाचन पश्चातमात्र यो अभियानलाई थप उर्जा प्रदान गर्‍यो ।

बहुदलीय व्यवस्था अन्तर्गत दोश्रो आमचुनाव पछि गठित सरकार जनताप्रति उत्तरदायी बन्छ, भन्ने भरोसा र विश्वासले पनि हामीलाई अब विश्वविद्यालय स्थापना हुन समय धेरै नलाग्ला भन्ने धारणा रहेको थियो

। एउटा सत्प्रयासको थालनी, एउटा सुसंस्कृतियुक्त समाजको परिकल्पना, आमनागरिकलाई उच्चशिक्षामा सहज र सरल पहुँच, स्तरीय उच्चशिक्षाबाट दायित्वबोध, उत्कृष्ट विद्यार्थीहरूको उत्पादन र देशलाई आवश्यक जनशक्ति तयार हुने उद्देश्य लिई काम थालिएको हुनाले यो अभियानले सार्थकता पाउँछ भन्ने कुरामा थियौं । नयाँ सरकार गठनपश्चात नयाँ शिक्षामन्त्रीहरू नियुक्त भए, नयाँ उपकुलपतिहरू र पदाधिकारीहरू नियुक्ति भएपश्चात पुनः एकपटक पहिलेकै कुरा दोहोरियो । नयाँ विश्वविद्यालयको अवधारणा सहित विभिन्न समयमा भेटघाट गर्‍यो, छलफल गर्‍यो, मागपत्र पेश गर्‍यो । प्रधानमन्त्री समेतलाई प्रतिनिधि मण्डलले आफ्नो माग राखिसकेपछि सरकारले समिति गठन गर्‍यो । तर विश्वविद्यालय स्थापना गर्न ऐन जरूरी भएको कुरा अगाडि सारेपछि हामीले छाता ऐन मौजुदा र भविश्यमा स्थापना हुने सबै विश्वविद्यालयहरूको लागि एउटै ऐन वा चार्टर प्रदान गरी स्थापना गर्नुपर्दछ भन्ने राय दिएका थियौं । एउटै छाता ऐनबाट प्रशासनिक एकरूपता, गुणस्तरमा सम्भौता हुनसक्ने अवस्था, प्रतिस्पर्धात्मक स्थितिको सिर्जना, प्राज्ञिक मर्यादा र स्वतन्त्रता कायम राख्दै छुट्टै स्वशासित संस्थाको रूपमा कार्यरत रहनसक्ने व्यवस्थापकीय ढाँचा छुट्टाछुट्टै हुनसक्ने, सरकारको अनुदानमा कम भर पर्नुपर्ने स्थितिको सिर्जना हुनसक्ने, विश्वविद्यालय सुपरिवेक्षण निरन्तररूपमा गर्न आयोग वा समितिमार्फत गर्न सकिने कुराहरू सम्भव हुनेछ भन्ने हाम्रो तर्क र राय थियो, तर सरकार छुट्टाछुट्टै विश्वविद्यालयको लागि छुट्टाछुट्टै ऐनको पक्षधरमा काम गर्दै थियो । सरकारको मनसाय स्वायत्तताको नाममा उच्चशिक्षा संस्था आफ्नो अधिनमा राख्न खोजेको देखिन्थ्यो । विश्वविद्यालय सञ्चालनमा सरकारकै भरमा चलनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्न खोजेको देखिन्थ्यो । हामीले राय दिएका थियौं, विशिष्ट प्रकारको शैक्षिक संस्था वा विशेष प्रकारको प्राविधिक, वैज्ञानिक उच्चशिक्षाको लागि मात्र छुट्टै ऐन तर्जुमा गर्नु श्रेयस्कर हुन्छ । सरकार आफ्नो काममा लागि रह्यो । हामीले पुनः माग गर्‍यो । सरकारले तर्जुमा गर्न खोजेको ऐनमा बहस चलाऔं, छलफल र सुझाव सङ्कलनको लागि सामूहिक बहस गरौं भन्ने अनुरोधलाई पनि शिक्षामन्त्रीले स्वीकार गर्नुभएन, तर पोखरा आउनु हुँदा सामान्य छलफलमात्र गर्‍यो । राज्य त शक्तिशाली हुन्छ नै । राज्य सञ्चालनकर्तामा त्यो शक्तिको अहमताले विथोलिन्छ, जनताको मनोभावना बुझ्ने प्रयास गरिएन भने, नागरिकका विचारहरू सुन्ने धैर्यता भएन भने, अभियन्ताका निःस्वार्थ र परिष्कृत विचारलाई वेवास्ता गर्ने परिपाटी रहन गयो भने सुशासनमा कमी, जवाफदेहिताको अभाव र अधिनायकवादी तत्वको सोच हावी हुने गरेको इतिहास जिवन्त छ नै । त्यही दोहरिने प्रयास भएको थियो, पोखरा विश्वविद्यालयको मस्यौदा ऐन तर्जुमा गर्ने समयमा ।

जेजस्तो भएपनि प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रियसभाले पोखरा विश्वविद्यालय ऐन २०५३ पारित गर्‍यो र पोखरामा विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने जनआकाङ्क्षा परिपूर्ति हुनेतर्फ अगाडि बढेको देख्दा हामी शुरुदेखि संलग्न व्यक्तिहरूलाई खुशी लाग्नु स्वभाविककै हो । विश्वविद्यालय स्थापनाको २५ वर्षपछि अब बेला आएको छ, मुल्याङ्कनको । प्रयासहरू जारी छ, सम्बन्धन दिने कार्य देशको पूर्व देखि पश्चिमसम्म पुगेकै छ, जनशक्ति उत्पादनमा सहभागी भएको छ । तर यही क्रमको निरन्तरता प्रयाप्त छ कि छैन भन्ने सवाल अहम् सवाल हो । पोखरा विश्वविद्यालय आफै एउटा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको रूपमा रूपान्तरण गर्नुपर्ने चुनौति थपिएको छ, आफूले सम्बन्धन गरेका अन्य संस्थाहरूको मनोबल उच्च राख्न थप प्रयास गर्नुपर्ने भएको छ । आफ्ना उत्पादनहरू बजारमा देखिएको प्रतिस्पर्धामा खरो उतार्नु परेको छ । शैक्षिक मर्यादा स्थापित गर्नुपर्ने जटिल

चुनौति सामना गर्नु छ । शैक्षिक संस्थाहरूका लागि २५ वर्ष लामो अवधि हैन, तर एउटा सार्थकता प्रदान गर्न क्रियाशिलता र गतिशिलतालाई अगाडि बढाउने प्रयत्न चाँहि गर्नुपर्दछ । दक्ष जनशक्तिको माग पुरा गर्न, सुसंस्कृत नागरिक जमात तयार गर्न कार्यरत विश्वविद्यालयहरू र भविष्यमा स्थापना हुने विश्वविद्यालयहरू अलिबढी चिन्तनशील हुनुपर्ने र चासो लिनुपर्ने देखिन्छ । पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना गर्ने क्रममा अथक मेहनत गर्नुहुने, वैचारिक सरसल्लाह प्रदान गर्नुहुने संलग्न हुनुहुने सबै धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्त्यमा, विश्वविद्यालय निर्माणकालागी शुरुवाती दिन देखिनै थुप्रै विशिष्ट शिक्षासेवी तथा समाजसेवीहरू लगायत यस भेकका विभिन्न संघसंस्थाहरूसित हातेमालो गर्दै वर्षौंसम्मको अखिराम संघर्षको फलस्वरूप हाम्रै आँगनमा स्थापित पोखरा विश्वविद्यालयले गौरवपूर्ण २५ वर्ष पुरा गर्न सफल भएको देख्दा हर्ष र गर्वले प्रफुल्लित महसूस गरेको छु । रजत महोत्सवको पावन अवसरमा पोखरा विश्वविद्यालयको उत्तरोत्तर प्रगतीको शुभकामना व्यक्त गर्दै निकट भविष्यमा नै यो विश्वविद्यालय उच्चशिक्षाको विश्वस्तरीय अध्ययन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रूपमा स्थापित हुन सफल हुनेछ भन्ने अपेक्षा राख्छु ।

***

पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनाको प्रयास: एक संस्मरण

अशोक पालिखे¹

पोखरालाई शिक्षाको केन्द्र बनाउनुपर्छ भनेर पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घ (पोउवासङ्घ) मा अग्रजहरू पहिलेदेखि नै लाग्दै आएको इतिहास छ । उच्च शिक्षाको लागि उद्योग वाणिज्य सङ्घ सदैव सतत् प्रयत्नशील रहेका कारणले पनि पृथ्वीनारायण कलेज २०१७ मा स्थापना भएको हो । सो कलेज राम्रोसँग सञ्चालन भएपछि पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घका तत्कालीन अध्यक्ष र कार्य समितिले २०३४/०३५ सालदेखि नै पोखरामा विश्वविद्यालय स्थापना गरिनुपर्छ भनेर आवाज उठाउन थालेको मैले प्रत्यक्ष देखेको छु, संलग्न भएको पनि छु । उद्योग वाणिज्य सङ्घ व्यवसायिक संगठन हो, तर पनि यसले व्यवसायीहरूको हित र संरक्षणभन्दा पोखराको विकासमा बढी ध्यान दिएकै कारण पोखरामा शैक्षिक संस्थाहरूको विकास निर्माण कार्यहरू बढी भएको देखिन्छ । उद्योग वाणिज्य सङ्घले तत्कालीन बेला पोखरामा चाहे राजाको भ्रमण होस् वा प्रधानमन्त्री, मन्त्रीहरूको भेटघाटमा जहिले पनि पोखरा विश्वविद्यालय र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबारे आवाज उठाउन, ज्ञापनपत्र, विन्तिपत्र दिन कहिल्यै छुटाएको जस्तो मलाई लाग्दैन, देखिँ, किनभने २०३४ सालदेखि २०५६ सम्म अविच्छिन्नरूपमा मैले उद्योग वाणिज्य सङ्घ कार्यसमितिमा काम गर्ने सुअवसर पाएँ र सो समयमा हुने हरेक दर्शनभेट, भेटघाट र प्रतिनिधि मण्डलमा म सरिक हुन पाउने सुअवसर तत्कालीन अध्यक्षहरूले दिनु हुन्थ्यो । यसको कारण शायद यसले नडराई कुरा गर्छ भनेर हो, वा कान्छो सदस्य भनेर हो, म भन्न सक्दिन । सरकारले पनि विभिन्न समयमा शिक्षा आयोग गठन गरेर रिपोर्ट लिन्थे, हरेक प्रतिवेदनमा दोस्रो विश्वविद्यालय चाहिन्छ भन्ने लेखिएका हुन्थे, तर कहिल्यै दोस्रो विश्वविद्यालय आउँदैनथ्यो ।

पोउवासङ्घले पोखरामा विश्वविद्यालय हुनैपर्छ भनेर धेरै छलफल भेटघाट, प्रतिनिधि मण्डल जाने गरेतापनि समिति भने गठन गरेको थिएन । तसर्थ धेरैजनाको सल्लाह सुन्दा अनुसार एउटा खँदिलो भेला २०४३ आषाढ ४ गते पोउवासङ्घ कक्षमा तत्कालीन अध्यक्ष रामचन्द्र बाँस्तोलाको अध्यक्षतामा बस्यो । करिब १०० जनालाई निम्ता गरिएको भएपनि करिब ५०-६० जना पोखराको सबै क्षेत्रका महानुभावहरूको उपस्थिति रहेको थियो । व्यापक छलफलपछि पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनार्थ १६ सदस्यीय समिति गठन भयो । जसको संयोजक रामचन्द्र बाँस्तोला, अध्यक्ष पोउवासङ्घ नै सर्वसम्मतले छानिनु भयो । यो समितिको नेतृत्व पोउवासङ्घले नै गर्नुपर्छ भन्ने सर्वसम्मत रायको उपज हो । जसमा म पोउवासङ्घको महासचिव भएकोले सो समितिको सचिव हुने शौभाग्य प्राप्त भयो । सो २०४३ आषाढ ४ गतेको दिन छलफल हुँदा वर्षा पनि भएको थियो । कुनै पनि कार्य गर्दा जलवृष्टि हुनु साईत परेको भन्छन्, शायद साइतै परे जस्तो पनि लाग्यो । तदपरान्त लगातार विश्वविद्यालय स्थापना नभइन्जेल करिब

लेखक परिचय:

अशोक पालिखे, पुर्व अध्यक्ष, पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घ । ठेगाना: पालिखे चोक, पोखरा ।

इमेल: ashokpalikhepkr@gmail.com

१३ वर्ष आफ्नो पसिना, सिप र क्षमता विश्वविद्यालय स्थापना गर्न सिंचित गर्न पाइयो । सो समितिले विभिन्न भेलाहरू, छलफलहरू गरेपछि विभिन्न प्रकारका उपसमितिहरू गठन गरे । जसमा (१) भौतिक तथा आर्थिक उपसमिति, (२) विश्वविद्यालय सर्वेक्षण उपसमिति, (३) विश्वविद्यालय स्वरूप उपसमिति थिए । पछि पनि विभिन्न छलफल, राय सल्लाहबाट निस्केका निष्कर्षहरूलाई मध्येनजर राखेर २०४९/८/२ मा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रव्यापी अभियान चलाउन पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका सबै माननीयहरू, जिल्ला सभापतिहरू, मेयरहरू, उद्योग वाणिज्य सङ्घका अध्यक्षहरू, राजनीतिक पार्टीहरूसहित सबैलाई समेटेर पोखरा विश्वविद्यालय स्थापनार्थ मूल समिति गठन भयो ।

२०५३/०४/२३ मा मेरै अध्यक्षतामा, उद्योग वाणिज्य सङ्घको अध्यक्ष भएकोले, १३ सदस्यीय विश्वविद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन भयो । धेरै पटकको भेला, छलफल, प्रतिनिधि मण्डल गएपछि तत्कालिन सरकारले विशेषगरी प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला र शिक्षामन्त्री गोविन्दराज जोशीको पहलकदमीमा पोउवासङ्घको तत्कालीन अध्यक्ष आजाद श्रेष्ठको अध्यक्षतामा २० सदस्यीय विश्वविद्यालय तयारी समिति २०५३/०९/०७ मा घोषणा भयो । सोही दिन जर्जजोन सरकारको संयोजकत्वमा ६ सदस्यीय पोखरा विश्वविद्यालय स्वरूपसम्बन्धी उपसमिति पनि गठन भएको थियो ।

तत्कालीन सरकारले विश्वविद्यालय स्थापना गर्नको लागि निम्नलिखित कुराहरू न्यूनतम आवश्यक छु भनेर सूचना प्रकाशित गरेको थियो । (१) १०० विघा जग्गा हुनुपर्ने (१३०० रोपनी), (२) १०,००० विद्यार्थी सो ठाउँ हुनुपर्ने र (३) २ करोड रकम जम्मा हुनुपर्ने । उक्त शर्तहरूमा पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा मात्र १०,००० भन्दा बढी विद्यार्थी छँदै थिए । २ करोड जम्मा गर्न पनि कुनै कठिनाई थिएन, किनभने दिपेन्द्र सभागृह निर्माण गर्दाको अनुभवले वर्षको १ करोड सजिलोसँगै उठेको थियो भने २०४३/११/२० मा आनन्दराज मुल्मी, लेखतमान लाभाजु, गणेशबहादुर गुरूङ्ग र हेमबहादुर प्रधान रहेको आर्थिक उपसमितिले वर्षमा २ करोड विभिन्न चन्दा र स्रोतबाट उठ्न सक्ने पहिचान गरेको थियो । खाली जग्गाबारे मात्र समस्या होला जस्तो भएको थियो । पहाडमा १०० विघा (१३०० रोपनी) जमिन पाउनु, कुरा ठुलै हो । तर पनि तत्कालीन शिशुवा आदर्श गाविस, खैरेनीटार गाविस तनहुँ, ह्याङ्जा गाविस, विभिन्न ठाउँहरूमा गइयो । स्थानीय गाविस सँग छलफल भेला गरियो । अन्तमा शिशुवा आदर्श गाविसमा तत्कालीन प्रधानपञ्च शंकर (खेमराज) लामिछानेको पहलकदमी र त्यहाँका भद्रभलाद्मीहरू, क्या. तीर्थबहादुर गुरूङ्ग, भविश्वर गुरूङ्ग, तीर्थ जङ्गली, हिरामणि भण्डारी, विष्णु पोखरेल आदिको सहयोगमा २७४० रोपनी जग्गा दिन सहमति पत्र प्राप्त गर्न सफल भयौं । यसरी सरकारले विश्वविद्यालय खोल्न राखेका न्यूनतम शर्तहरू हामीले पुरा गर्न प्रतिबद्धता जनाउने अवसरप्राप्त भयो ।

पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना गर्न पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका समाजसेवी विद्वानहरूसँग सरसल्लाह लिनुपर्दछ भनेर विभिन्न समयमा विभिन्न व्यक्तिहरूलाई काठमाडौं, बुटवल, भैरहवा, बागलुङमा राय संकलन गर्न पठाइएको थियो र उहाँहरू पनि सहर्ष सम्बन्धित स्थान गएर राय लिएर आउनु भएको थियो । त्यसमा पृथ्वीनारायण क्याम्पसका प्राध्यापक चुडामणि खनालको नाम विशेष उल्लेख गर्नु पर्छ । उहाँले काठमाडौं जानुभएर प्रा. यदुनाथ खनाल, डा. हर्क गुरूङ्ग, राष्ट्रकवि माधव घिमिरे लगायतका महानुभावहरूको लिखित राय सुभाष त्याउन सफल हुनुभएको थियो । जुन पोखरा विश्वविद्यालयमा हुनुपर्दछ र त्यसलाई

सङ्ग्रहालय बनाएर राख्नु उचित पनि होला । त्यस्तै जर्ज जोन सरको नेतृत्वको टोली लुम्बिनी अञ्चल गएर राय संकलन गरेका थियौं भने गणेश गुरूङ्गा सरको नेतृत्वको टोलीले बागलुङ पुगेर राय संकलन गर्नुभएको थियो । जर्ज जोन सर, गणेश गुरूङ्गा सर लगायतलाई पनि पोखरा विश्वविद्यालयले सम्झना गरिरहनु पर्ने व्यक्तिहरूमा हुनुहुन्छ । सबै क्षेत्रका समाजसेवी, बुद्धिजीवी, उद्योगी व्यवसायीहरूले पोखरामा विश्वविद्यालय खोल्न सहर्ष सहमति गर्नुभएको थियो । पोखरा विश्वविद्यालय खोल्न सकारात्मक भूमिका त्रिविका तत्कालीन उपकुलपति डा. केदारभक्त माथेमाले पनि खेल्नु भएको थियो । उहाँले पृथ्वीनारायण क्याम्पसलाई त्रिविको अधिकार र कार्यक्षेत्र क्रमिकरूपमा बढाउँदै लगेर विश्वविद्यालय बनाउने क्षमता विकास गरिनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्नुहुन्थ्यो । जुन कुरा जोनसर रहनुभएको उपसमितिको पनि ठम्याई थियो । त्यसैगरी पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना भएपछि शुल्क निर्धारण गर्दा शिक्षण खर्च, शुल्कबाट उठाउनुपर्छ भन्ने मान्यता पृथ्वीनारायण क्याम्पसका स्ववियुका तत्कालीन सभापति रविन्द्र अधिकारीको थियो । जुन एकदमै साहसिक कुरा थियो, किनभने निःशुल्क जस्तै पढिरहेका विद्यार्थीले खर्च उठाउनुपर्छ भन्नु त्यसवेला साहस नै हो ।

यही बेला पृथ्वीनारायण क्याम्पसको मुखपत्रमा एउटा लेख प्रकाशित भएको थियो, एकजना प्राध्यापकको । त्यसमा लेखिएको थियो “व्यापारीहरूले विश्वविद्यालय खोल्ने भए” भनेर व्यङ्ग्य थियो । त्यस्तै अर्का बुद्धिजीवी प्राध्यापकले पोखरा विश्वविद्यालय आवश्यक भएको छैन भनेर टिप्पणी गर्दै हिड्थे । मलाई आश्चर्य र खुशी पनि त्यसवेला लाग्यो, जुन बेला “व्यापारीले खोलेको, आवश्यक नभएको” विश्वविद्यालयमा उहाँहरू नै हालिमुहाली गर्न विभिन्न पद ग्रहण गर्न पुग्नुभयो । शायद यसैकारण गीतामा “चरैवति, चरैवति” भनेको होला, जसले जे भने पनि काम गर्दै जाउ, काम गर्दै जाउ । आफू भयाङ्क बनेर भएपनि उक्लनेलाई उक्लन देऊ, उक्लन देऊ । उद्योगी व्यापारीहरूले आफू उपकुलपति वा रजिष्टार बन्न विश्वविद्यालय चाहिन्छ भनेको होइन । पोखरालाई शिक्षाको प्रमुख केन्द्र बनाइनु पर्छ भन्ने दुरगामी सोचाई राखेको मात्र हो । तर आफूलाई विद्वान भन्नेहरूमा त्यस्तो सोचाई भएको पाइएन । यहाँ सम्मकी पोखरा विश्वविद्यालय भनेको प्राइभेट व्यापारी विश्वविद्यालय हो भन्न पनि पछि परेनन् । तर आफू पदाधिकारी हुँदा भने सरकारी हो भन्ने थाले । पृथ्वीनारायण क्याम्पसका सरहरू पोखरा विश्वविद्यालयको बढी विरोध गर्छन्, तर पदाधिकारी बन्न भने आफैँ दौडमा जान्छन्, किनहोला कुन्ती । धन्य हो विद्वानहरू ।

यसरी २०५४ साल फागुन २७ गते पोखरा विश्वविद्यालय घोषणा भयो । उपकुलपति नियुक्त भए, करिब १३ वर्षको मिहिनेत सफल भयो । पोखराको शैक्षिक फाँटमा एउटा गहना थपियो । पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना भएपछि तत्कालीन गाविसले दिएको २७४० रोपनी जग्गा सबै लेखनाथ नगरपालिकाले नामसारी गर्न सिफारिस गरिदिएन । करिब १३७२ रोपनी जग्गाको मात्र लालपूर्जा पाएको छ । बाँकी नपाउनुको कारण तत्कालीन उपकुलपति र मेयरको सम्बन्धमा सुमधुर नहुनुमा हो भन्ने मेरो ठम्याई छ, किनभने भिसि भन्ने म मन्त्री सरहको मानिस मलाई अरूले भेटन आउनुपर्छ, मेयर भन्ने मैले भनेको नसुन्ने नमान्ने, किन जग्गा दिने ? यसो गर्दा गर्दै कतिमा सुकुम्बासी बसे, कति त्यसै अलपत्र छ । त्यही मौकामा तत्कालीन शिशुवा गाविस प्रधानले विश्वविद्यालयलयालाई भनेर छुट्याएको र रोक्का पनि भएको जग्गा

मुसेटुंडामा आयल निगमको लागि दिनुभयो । यो विडम्बना नै भन्नुपर्छ । जहाँ विद्यार्थीहरू हुन्छन्, शैक्षिक केन्द्र बनाउने भनेर पहिलो निर्णय भएको छ । त्यहा पेट्रोल भण्डार राख्न दिने कस्तो सोचाई होला ? त्यसकारण पदाधिकारीहरूले जतिसुकै माथिल्लो पदमा भए पनि सम्बन्धित निकायसितै सम्बन्ध सुमधुर बनाएर बाँकी जग्गाको पनि लालपूर्जा लिनुपर्छ ।

पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना भएपछि पदाधिकारी डीनहरूले कसले के योगदान गरेको थियो ? मूल्याङ्कन गर्न जरूरी नै ठानेन । आफ्ना आसेपासे, ट्वाके मानिस भए पुग्यो । पोखरा विश्वविद्यालय जन्माउने पोखरा उद्योग वाणिज्य सङ्घ हो, तर पोउवासङ्घलाई सभासद्वाटै हुत्याइयो । छोरा पाएर बाउ टोकने ? माकुरे प्रवृत्ति । हुन त सभासद् बन्नलाई विश्वविद्यालय खोल्नुपर्छ भनेर पोउवासङ्घ लागेको पनि होइन, तैपनि सम्मान त गर्नुपर्थ्यो ।

पोखरा विश्वविद्यालयबाट नयाँ सम्बन्ध लिन चाहे, थप सेक्सन खोल्नु परेमा पदाधिकारीलाई भनेर नहुने । जतिराम्रो कार्यक्रम ल्याए पनि, आवश्यक भए पनि सम्बन्धन र स्वीकृति नदिने, तर शिवालय चोक, चिप्लेढुङ्गामा वा शान्ति वनवाटिकाबाट फोन गए वा सिफारिस लगे तुरून्तै हुने । गजब छ, बुद्धिजीवी शिक्षाविद्हरूको चलन । यो परिपाटी तुरून्तै बन्द गरी समय परिस्थिति र आवश्यकता हेरी सक्षम संस्थाहरूलाई सम्बन्धन दिने र सेक्सन थप्न दिने गरिनु जरूरी छ । पोखरालाई शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्न आवश्यक भएमा शैक्षिक संस्थाहरू खोल्न प्रोत्साहन गरिनु पर्नेमा राजनीतिक पार्टीहरूतिर धकेलेर पठाउँछन् । पोखरा विश्वविद्यालयमा राम्रा सक्षम व्यक्तिहरू टिक्नै सकेनन् । सक्षम व्यक्तिहरूमा अहमता हुन्छ, आत्म विश्वास हुन्छन् । त्यस्ता व्यक्तिहरू पदाधिकारीका चाकडीमा जाँदैनन्, तसर्थ विश्वविद्यालय मात्र होइन, देशै छोडेर विदेश पलायन भए । जुन व्यक्तिहरू भएका भए विश्वविद्यालयको गरिमा विद्यार्थीहरूका पढाइमा धेरै लाभकारी हुनेथियो, तर आसेपासे र छेपारे प्रवृत्तिका विद्वानहरूले गर्दा सब चौपट भएको जस्तो लाग्दछ । विद्वानहरूले चाकडी छेपारे प्रवृत्तिबाट होइन, विद्वताबाट आफ्नो क्षमता देखाउनु पर्दछ जस्तो मलाई लाग्दछ । प्राध्यापक भर्ना वा बढुवा गर्दा राजनीतिक विचारधाराबाट नहेरी क्षमतावान्लाई गर्नुपर्ने नीतिको खाँचो देख्दछु । विद्यार्थी नेताको निर्देशनमा बोल्ने पदाधिकारी होइन, आफ्नो क्षमता र दक्षतामा बोल्ने बानी पदाधिकारीहरूले गर्नुपर्दछ ।

पोखरालाई शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्न पोखरा विश्वविद्यालय स्थापना भएको हो । तर हालसम्म सम्बन्धन दिइएको कलेजहरूमा आधाभन्दा बढी काठमाडौंमा दिइएको छ । अनि सुदुरपश्चिमसम्म दिइएको छ । जबकी पोखरामा जम्मा ५ वटा संस्थालाई मात्र दिइएको छ । पोखरामा नभएको तर आवश्यक र अवसर भएको विषयहरू सञ्चालन गर्न सम्बन्धन नै दिइँदैन, किन ? के पोखरामा एमबिए, इएमबिए आदि विषय चल्न सक्दैन ? काठमाडौंलाई नै विकास गर्ने भए पोखरा विश्वविद्यालय किन चाहियो ? वर्तमान पदाधिकारीहरूले यसमा गम्भिर भएर ध्यान दिनु जरूरी छ । विद्यार्थी मित्रहरू पनि आफ्नो पार्टीको उपकुलपति छ भने अरूले लगाएको साँचो फोड्न जान्छन् । अरू पार्टीका उपकुलपति आउनसाथ ताला लगाउने प्रतियोगितामा सामेल हुन्छन्, किन ? विश्वविद्यालयमा राम्रो पढाई, नियमित पढाई गर भनेर दवाव दिने कि ? ताल्चा लगाउन मात्र पहिलो हुने ? आफ्नो भविष्य यसैगरी खेलवाड गरेर बिताउने ?

पोखरा विश्वविद्यालय दोस्रो पटकको हुलमा म पनि सभासद् बन्ने सुअवसर भन्नेकी, कृषकको बारीमा उभ्याइने “बुख्याँचा” भइयो भन्ने । सभासद् भन्ने तर न सभामा कुनै छलफल गर्न पाइने, न राय नै माग्छन् । कुलपति (प्रधानमन्त्री) हेलिकप्टरबाट फुत्त आउँछन्, उहाँलाई हतार छ भनिन्छ, अनि माइन्टमा सही गर्न लगाउँछन्, बस । यसरी सभासद् हुनु र सभा गर्नुभन्दा त नभएकै जाति । गाउन लगाउनु मात्र सबैकुरा होइन, समयले नभ्याउने भए सभासद्लाई पहिले नै बोलाएर अनौपचारिक छलफल गरे पनि हुन्त र ? त्यसकारण सभासद् नाममा पाइने बैठक भत्ता नै लिइएन ।

अन्त्यमा, पोखरा विश्वविद्यालय सबै पोखरेली, सबै पश्चिमाञ्चलवासीको मिहिनेत, शुभेच्छा र सद्भावबाट आएको सर्वोच्च शैक्षिक संस्था हो, पोखराको गौरव हो । तसर्थ यसको गरिमा, छवि, गुणस्तर बृद्धि होस । समयमै परीक्षा चलोस्, नतिजा निस्कियोस र पोखरामा देशभर र विदेशका पनि विद्यार्थीहरू अझ बढी पढ्न आउन । पोखरा शैक्षिक, पर्यटन र स्वास्थ्य क्षेत्रमा अग्रणी होस् भन्ने कामनासाथ विश्वविद्यालय देशमै अग्रणी रहन सकोस् यही सल्लाह, सुझाव र शुभकामना छ ।

पोखरा विश्वविद्यालयमा प्राध्यापक ज्यूहरू र विद्यार्थी भाई बहिनीहरूले पोखरा विश्वविद्यालयको छवि कसरी राम्रो गर्ने, समयमै परिक्षा, रिजल्ट र दिक्षान्त समारोह गर्नको लागि काम गर्ने र दवाब दिनु पर्छ । तर दुःखको कुरा उहाहरू सम्वन्धन दिने, भर्ना लिने, कार्यमा बढी ध्यान केन्द्रिकरण गरी रहेको वृत्तिन्छ । कुनैपनि समस्याको समाधान ताला लगाएर, कुर्चि भाँचेर होइन । विश्वविद्यालयमा अध्यापन गराउने प्राध्यापकहरू, विद्यार्थीहरू, उच्च शिक्षा हासिल गरेका व्यक्तिहरू हुन्, विश्वविद्यालयको गतिविधी वढाउन सकारात्मक सोच सहित छलफलमा वस्नु पर्छ । हालसम्म पनि पोखरा विश्वविद्यालयको स्तर नेपालमा धेरै तल छैन, तर अब पदाधिकारीहरू, प्राध्यापकहरू र विद्यार्थीहरूले नेपालको पहिलो नम्बरको विश्वविद्यालय बनाउन विशेष ध्यान दिनु हुन अनुरोध गर्दछु । २५ वर्षे जोवनलाई सलाम छ, थप प्रगतिको कामना गर्दछु ।

***

देश निर्माणमा उच्च शिक्षा र पोखरा विश्वविद्यालय

पुरुषोत्तम बस्नेत¹

नेपालको संस्थागत उच्च शिक्षाको इतिहास तुलनात्मक रूपमा त्यति धेरै पुरानो होइन। उच्चशिक्षाको झण्डै साठी वर्षे अर्वाधि मध्ये आधाजसो समय एकल विश्वविद्यालयको अवधारणा सहित त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा नै सीमित रह्यो। पछिल्लो तीस वर्ष यता राजनैतिक परिवर्तन सहित बहुविश्वविद्यालयको सोचले अङ्कुरण गरेको हो। यसै सन्दर्भमा पोखरा विश्वविद्यालयको स्थापना भई पच्चीस वर्षे लक्का जवानको उमेरमा पुगेर आज रजत जयन्ती मनाउन पुगेकोमा नेपाल, नेपाली जनता र यस संस्थाप्रति सरोकार राख्ने सबैले गौरव महसुस गरेको हुनु पर्दछ। यस अवस्थामा पुर्याउन योगदान दिने सबैजना बर्धाईका पात्र छन्। यसको स्थापना, विकास, र सफलताको लागि सबै विद्यार्थीहरू, शिक्षकहरू, कर्मचारीहरू मात्र नभएर पूरा देश र समाजको पनि ठुलो लगानी परेको छ। त्यसको बदलामा *पोखरा विश्वविद्यालयले देश र समाजलाई के दिन सक्यो?* वा *अझ भनौं के दिन सक्यो?* जस्तो बहसले यसको अगाडिको बाटो फराकिलो र बलियो बनाउन सहयोग पुग्नेछ भन्ने यस लेखको मूल आशय हो।

सुरुवात

आजभन्दा पच्चीस वर्षअगाडि पोखराको नयाँबजारमा भाडाको घरमा बाँसको मुढामाथि बसेर पोखरा विश्वविद्यालयको प्रथम प्रशासनिक सुरुवात भएको हो भन्ने कुरा आज हामीहरू मध्ये धेरैलाई थाहा नहुन सक्छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको परम्परागत प्रशासनिक विधि र काठमाडौं विश्वविद्यालयले त्यतिखेर डराइ डराइ प्रयोग गर्न खोजिरहेको नवीनतम सोचको सम्मिश्रणबाट पोखरा विश्वविद्यालयको रेखाचित्र कोरिएको हो भन्ने मेरो व्यक्तिगत मान्यता रहेको छ। यसमा विश्वविद्यालयका प्रथम उपकुलपति प्रा. डा. पुरुषोत्तम बास्कोटाज्यू र प्रथम रजिष्ट्रार श्री प्रकाशमान गुभाज्यूले निभाउनुभएको शैक्षिक तथा प्रशासनिक भूमिका निकै प्रशंसनीय र महत्त्वपूर्ण रहेको छ। स्थापना अवस्थामा यादव थापा र गोवर्धन भट्टराईज्यूले लिनुभएको आर्थिक तथा प्रशासनिक नेतृत्व सम्भन्धन लायक छ। सुरुवातको चरणमा विश्वविद्यालयमा इन्जिनियरिङ र व्यवस्थापन शिक्षा विशेषगरी क्रमशः डा. दीपक भट्टराई (हाल हामी माझ हुनु हुन्न) र डा. मिनेन्द्र रिजालको नेतृत्वमा बीजारोपण हुन पुगेको हो। यसै सन्दर्भमा पोखरा विश्वविद्यालयलाई 'प्राइभेट विश्वविद्यालय' भनेर निकै राजनैतिक प्रचार प्रसार समेत भयो। एक पटक विश्वविद्यालयसभाको अध्यक्षता ग्रहण गर्न आउनु भएको माननीय शिक्षा मन्त्री तथा पोखरा विश्वविद्यालयका सहकुलतिज्यू बाट समेत 'प्राइभेट' भनेर पछि मैले वहाँलाई त्यसो नभएको जानकारी दिएको सम्भन्धना छ। प्रत्युत्तरमा माननीय शिक्षामन्त्रीज्यूले *किन महङ्गो 'फिस' लिन्छ त?* भन्नु भएको थियो। सुरुवातकै चरणमा पोखरा विश्वविद्यालयले महङ्गो शुल्क लिएर गरीबलाई शिक्षाबाट वञ्चित गराउन यो विश्वविद्यालय स्थापना गरिएको हो भन्ने राजनैतिक आरोप खेप्नु परेको थियो। त्यसताका विशेषगरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको पृथ्वीनारायण क्याम्पसलाई नै पोखरा विश्वविद्यालय बनाउनुपर्छ भनेर लबिङ्ग गर्ने राजनैतिक व्यक्तित्वहरूको ठाडो विरोधको सामना गर्नु परेको थियो। यस्तै विरोधको सन्दर्भमा पोखरा विश्वविद्यालयले थुप्रै पटक भ्यालका सिसाहरू फुटाइने जस्ता अनेक भौतिक क्षति समेत पटक पटक सहन परेको थियो। विरोध हुँदा हुँदै पनि पोखराको तथा तत्कालीन लेखनाथ नगरवासीको ठुलो जनमतको सहयोग र समर्थनमा पोखरा विश्वविद्यालयको

लेखक परिचय:

डा. पुरुषोत्तम बस्नेत, प्राध्यापक - रिप्रोडक्टिब वायोलोजी, ट्राम्सो विश्वविद्यालय, नर्वे, पुर्व डीन तथा प्राध्यापक रसायन विज्ञान, विज्ञान तथा प्रविधि संकाय, पोखरा विश्वविद्यालय, नेपाल। ईमेल: purusoba@gmail.com

संरक्षण र संवर्धन हुन सकेको हो । पोखरा विश्वविद्यालयलाई सबल बनाउन तत्कालीन लेखनाथ र पोखराका स्थानीय बासिन्दाहरूको नदेखिने तर बलियो हात छ ।

प्रारम्भिक विकास

नेपाल इन्जिनियरिङ कलेज, एपेक्स कलेज, एस इन्स्टिट्युट, पोखरा इन्जिनियरिङ कलेज जस्ता महत्त्वपूर्ण शैक्षिक संस्थाहरू पोखरा विश्वविद्यालयमा सम्बन्धन प्रक्रियाबाट जोडिन आएपछि पोखरा विश्वविद्यालयले आफ्नै आङ्गिक शैक्षिक कार्यक्रमको रूपमा व्यवस्थापन संकायको रूपमा शुभारम्भ गरेको हो । राजनैतिक परिवर्तन पछि बैंक तथा व्यवसायहरू तीव्र गतिमा वृद्धि भैरहेको अवस्थामा यो सुभ्रवुभ्रपूर्ण र समय अनुकूल निर्णय थियो । नयाँ किसिमको पाठ्यक्रम भएकोले शैक्षिक जनशक्ति र भौतिक सुविधाको भने निकै ठुलो चुनौती बेहोर्नुपरेको थियो । भारत र नेदरल्याण्डका महत्त्वपूर्ण र ख्यातिप्राप्त शैक्षिक संस्थाहरूको सहयोगले त्यस समयका उत्साही र जाँगर भएका युवा शिक्षकहरूलाई तालिम दिन सफल भएकोले पोखरा विश्वविद्यालयको व्यवस्थापन संकायको जग बलियोसँग बसेको हो । आज हामीहरू सबैले गौरव गर्नु पर्दछ कि पोखरा विश्वविद्यालय व्यवस्थापन संकायको शैक्षिक ज्ञान हासिल गरेका व्यक्तित्वहरूले देश र विदेशमा समेत विशेष योगदान सहित अग्रणी भूमिका निर्वाह गरिरहका छन् । उदाहरणको निमित्त नेपाललाई उज्यालो बनाउन विशेष योगदान गर्नुहुने कुलमान घिसिङज्यू बारम्बार भन्नुहुन्थ्यो कि नेपालको लोडसेडिङ हटाउन मुख्य कुरा 'व्यवस्थापन याने कि म्यानेजमेन्ट' हो भनेर । यो पनि विर्सन हुँदैन कि आदरणीय कुलमान घिसिङज्यू पोखरा विश्वविद्यालयको उत्पादन पनि हो र हामीहरू सबै उहाँको योगदान प्रति आभार व्यक्त गर्दछौं ।

सुरु सुरुमा व्यवस्थापन संकायको साथ साथै आइटी अर्थात् इन्फरमेसन टेक्नोलोजी र आधारभूत विज्ञानका कार्यक्रमहरू पनि संचालन गर्ने कि? भनेर निकै बहस चलेको पनि थियो । हाल दुङ्गेपाटनमा बनेको केन्द्रीय क्याम्पसको प्रारम्भिक संरचना आइटी कार्यक्रम सञ्चालनको लागि बनेका हुन् । तर भवन बन्दै गर्दा आइटी कार्यक्रममा विद्यार्थीको रुचि घट्दै गएकाले सो कार्यक्रम सञ्चालनमा आउन सकेन । आधारभूत विज्ञानका कार्यक्रममा चाहिँ त्रिभुवन विश्वविद्यालयले देशव्यापी रूपमा सञ्चालन गरेको हुँदा पोखरा विश्वविद्यालयले हात नहालेको हो ।

यसै क्रममा स्वास्थ्य विज्ञान सम्बन्धी कार्यक्रमहरू मध्ये औषधि विज्ञान कार्यक्रम सुरु हुन पुगेको हो । सन् २००० मा म भर्खर जापानबाट फर्केको र काठमाडौँ विश्वविद्यालयको सम्पर्कमा थिएँ । त्यसै बेला मेरा आदरणीय गुरु प्रा. डा. मोहन विक्रम ज्ञवालीज्युले (हाल हामी माभ्र हुनुहुन्छ) तत्कालीन उपकुलपति प्रा. डा. पुरुषोत्तम बास्कोटाज्यूसँग मेरो परिचय गराइदिनुभयो । सुरुमा भौतिक संरचनाको अभाव र आवश्यक प्राध्यापकको अभावमा संचालन गर्न गाह्रो पर्ने हो कि ? भनेर सशङ्कित भए पनि आखिर सम्बन्धन दिएर सञ्चालन गर्नुभन्दा विश्वविद्यालय आफैले चलाउनु राम्रो भनेर सुरु गर्न स्वीकृति दिनुभयो । त्यति बेला काठमाडौँ विश्वविद्यालयले औषधि विज्ञान कार्यक्रम संचालन गरेको तीन वर्ष भैसकेको हुँदा कुनै न कुनै रूपमा आधारभूत शिक्षक पाउन सकिन्छ र आफ्नै विद्यार्थीहरूबाट समेत सहयोग लिन सकिन्छ भन्ने ममा विश्वास थियो । त्यसैले बिना कुनै ठुलो तयारी औषधि विज्ञान कार्यक्रम सञ्चालनमा आयो । यो कार्यक्रम सुरु गर्न प्रा. डा. नातासा स्काल्को बस्नेतको पनि महत्त्वपूर्ण योगदान रहेको छ र पछि थुप्रै साथीहरूले सहयोग गरीदिनु भयो । औषधि विज्ञानको साथ साथै ल्याबोरेटोरी टेक्नोलोजी कार्यक्रम समावेश हुन आई पुग्यो । ल्याबोरेटोरी टेक्नोलोजी कार्यक्रमको सुरुवातमा पाठ्यक्रम विकासको लागि डा. डुकबहादुर क्षेत्री, डा. विनय भ्ना, डा. वीरेन्द्र तिवारीज्यूहरूले महत्त्वपूर्ण योगदान गर्नु भएको थियो । त्यति बेलाको पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पतालको

सहयोग पनि महत्त्वपूर्ण रह्यो । त्यतिबेला पोखरा विश्वविद्यालयको आफ्नै भवन नहुँदा देवराज चालिसेज्यूले आफ्नो भवन दिएर सहयोग गरी ठुलो गुन लगाउनु भएको छ । यसरी नयाँ बजार पोखरामा सुरु भएका औषधि विज्ञान तथा ल्याबोरेटोरी टेक्नोलोजी कार्यक्रमहरूलाई समयक्रम सँगै सिमलचौरमा लगेर फैलाउनु परेको थियो । पोखरा विश्वविद्यालय मा औषधि विज्ञान तथा ल्याबोरेटोरी टेक्नोलोजी कार्यक्रमहरूले सानै भए पनि र थोरै भए पनि अनुसन्धान को जग बसाल्न र अनुसन्धान गर्न प्रेरित गरेको हो । आफ्नै भवन नहुँदा पनि तथा अनुसन्धान गर्नको लागि आवश्यक पूर्वाधार नबनिसकेको वेलामा पनि युवा साथीहरू र विद्यार्थीहरूले देखाएको जाँगर उत्साहजनक थियो। यही जगले गर्दा पछि आएर जनस्वास्थ्य, नर्सिङ जस्ता अरू धेरै स्वास्थ्य विज्ञान सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न थोरै भए पनि मद्दत पुग्न सक्यो भन्ने ठान्दछु ।

पोखरा विश्वविद्यालयको आफ्नो शैक्षिक र भौतिक संरचना विस्तार हुँदै थियो । त्यसै बेला देशैभरी राजनैतिक परिवर्तनको आँधीबेहरी चल्यो र त्यसमा पोखरा विश्वविद्यालय मात्र अछुतो हुने कुरो भएन । भ्रण्डै साढे एक बर्षे लामो समयसम्म पदाधिकारीविहीन अवस्था बाट गुञ्जनु पर्दा यसको क्रमिक विकासमा अवरोध पुग्न गयो । बनेका भौतिक संरचनामा विश्वविद्यालयको शैक्षिक कार्यक्रम संचालन गर्न गाह्रो थियो । भौतिक संरचनासम्म पुग्ने बाटो पुरा भइसकेको थिएन । यी सबै अवरोधको बाबजुद विद्यार्थी, शिक्षक र कर्मचारीहरूको संयुक्त सहयोगले गर्दा पोखरा विश्वविद्यालयको नयाँ भर्ना, पठनपाठन, र परीक्षा नियमित रूपमा सञ्चालित रहे । त्यस पछि दोस्रो उपकुलपतिको रूपमा प्रा. डा. केशरजंग बरालज्यूको नियुक्ति पछि पदाधिकारी विहीन अवस्थाबाट पोखरा विश्वविद्यालयले मुक्ति पाएको थियो । वहाँको नेतृत्वमा पोखरा विश्वविद्यालयका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू पोखराको नयाँ बजार र सिमलचौर बाट लेखनाथको ढुङ्गेपाटनमा सारिएको हो । आज आफ्नै भौतिक संरचनामा सुरुवातका विषयहरूमा जनस्वास्थ्य, नर्सिङ, इन्जिनियरिङ, सामाजिक विज्ञान जस्ता विषयहरू थप गरी हालको विशाल संरचना निर्माण हुन पुगेको छ। हाल पोखरा विश्वविद्यालयमा देश र विदेशका महत्त्वपूर्ण शैक्षिक संस्थाहरूबाट ज्ञान र सिप आर्जन गर्नुहुने विभिन्न विधाका व्यक्तित्वहरूले नेतृत्व गरी रहनु भएको छ । यसका साथै अनुसन्धानको क्षेत्रमा पोखरा विश्वविद्यालयले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेको छ।

विश्वविद्यालयले देश र समाजलाई के दिन सक्यो?

पोखरा विश्वविद्यालय लगायत देशका अन्य सबै विश्वविद्यालयहरू मिलेर प्रतिवर्ष हजारौं अभ्र भनौ लाखौंको सङ्ख्यामा होनहार युवाहरूलाई प्रमाणपत्र दिने गर्दछन् । अभ्र स्पष्ट भन्ने हो भने संसार भरिका सबै विश्वविद्यालयहरूले यसरी नै योग्यताको प्रमाणपत्र दिने गर्छन् । यो कुनै व्यक्ति तोकिएको काम गर्न योग्य छ भनेर प्रमाणित गरिएको एक प्रकारको सिफारिस हो । नेपालमा यस्ता योग्यताको प्रमाणपत्र देखाएर ज्यादै कम मानिसले मात्र रोजगारी पाउने भएकोले नेपालका विश्वविद्यालयहरूलाई 'बेरोजगार उत्पन्न गर्ने कारखाना' भनेर आरोप लगाउने गरिन्छ । ठुलो सङ्ख्यामा युवाहरू उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न विदेशी विश्वविद्यालयमा भर्ना हुन जाने गरेकोले पोखरा विश्वविद्यालय लगायत अन्य विश्वविद्यालयले 'राम्रो शिक्षा दिन नसकेको' अर्को ठुलो आरोप पनि लाग्ने गरेको छ । मैले लामो समय नेपाल, जापान, जर्मनी तथा नर्वेमा अध्ययन, अध्यापन र अनुसन्धान गरेको छु, यी देशका राम्रा भनिएका विश्वविद्यालयहरूलाई भित्री तहसम्म बुझेको छु । मैले नेपालमा जसरी नै अध्यापन गरेको छु त्यसरी नै यी विकसित देशका विश्वविद्यालयहरूमा पनि अध्यापन गरेको छु तर यी देशका विश्वविद्यालयहरूले प्रदान गरेका प्रमाणपत्र देखाएर सबैले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् यी विश्वविद्यालयहरूलाई 'बेरोजगार उत्पन्नगर्ने कारखाना' वा 'नराम्रो शिक्षा दिने' संस्था भनेर आरोप

लागदैन। वास्तवमा रोजगारी र विश्वविद्यालयसँग कुनै प्रत्यक्ष सम्बन्ध छैन र रहँदैन। रोजगारी भनेको देशको आर्थिक उन्नतिसँग सम्बन्धित हुन्छ। बरू विश्वविद्यालयहरूले देशको रोजगारीमा पर्न सक्ने चापलाई अस्थायी र अप्रत्यक्ष रूपमा खुकुलो बनाउन मद्दत गर्दछ। यदि देशमा रोजगारी सजिलै प्राप्त हुने हो भने ९५% युवाहरू उच्च शिक्षाको लागि भनेर विदेश जाँदैनन् र नेपालमा उच्च शिक्षा भर पर्दो भएन भनेर आरोप लगाउनु पर्दैन। हो म यो स्वीकार गर्दछु कि हरेक विश्वविद्यालयहरूमा केही न केही भिन्नताहरू हुन्छन् र काम गर्ने शैली र व्यवस्थापन गर्ने तरिका पनि फरक हुन्छन्। कतिपय विश्वविद्यालयहरूमा कुनै खास व्यक्तिको उपस्थितिले त्यस संस्थाको गरिमालाई प्रकाशित गरेको हुन्छ। मैले जर्मनीको हाइडलबर्ग विश्वविद्यालयमा पोस्टडकको अनुसन्धान गर्दा त्यहाँ पाँच जना नोबेल पुरस्कार प्राप्त गरेका प्राध्यापकहरू थिए जसका कारण पुरा जर्मनीमा अभिमानै संसारैबाट हेर्दा सो विश्वविद्यालय विशिष्ट भै लाग्दथ्यो। तर हजारौं विद्यार्थीहरूको पठन पाठनमा उनीहरूको कुनै प्रत्यक्ष भूमिका थिएन। तर हुन सक्छ त्यसको अप्रत्यक्ष रूपमा प्रेरणा चाहिँ अवश्य थियो होला। त्यस्ता थुप्रै थुप्रै उदाहरणहरू छन् जसका कारण उच्च शिक्षाका आधारभूत पठन पाठनमा पोखरा विश्वविद्यालय लगायत नेपालका विश्वविद्यालयहरूबाट प्राप्त गर्ने योग्यता र विदेशका विश्वविद्यालयहरूबाट प्राप्त गर्ने योग्यतामा एकदमै ठुलो भिन्नता चाहिँ हुँदैन।

पोखरा विश्वविद्यालयले कुलमान घिसिङ जस्ता विशिष्ट व्यक्तित्वलाई पनि म्यानेजमेन्टमा योग्यताको प्रमाण पत्र दिएको छ। हो सबै कुलमान हुन सकेनन् र सक्दैनन्। हामीहरूले जतिसुकै समान शिक्षा दिए पनि एक जना मात्र प्रथम हुन सक्छ। सन् २००३ तिर हुनु पर्दछ, नेपाल टेलिकमले ठुलो सङ्ख्यामा इलेक्ट्रोनिक इन्जिनियरहरूको माग गरेको थियो र त्यसमा सबै जसो पोखरा विश्वविद्यालयबाट योग्यताको प्रमाण पत्र पाउने व्यक्तिहरूले अरु विश्वविद्यालयहरूको तुलनामा राम्रा नतिजा निकालेका थिए। आज हामीहरूको हात हातमा चलने मोबाइल र कम्प्युटर तथा इन्टरनेट उपभोगमा उनीहरूको योगदान रहेको छ। कोभिडको समयमा पोखरा विश्वविद्यालयबाट प्रमाण पत्र लिने एक जना व्यक्तित्वको पोखरामा दिनरात नभनि कोभिडको पिसिआर टेष्ट गर्ने महिला भनेर पत्रिकामा प्रचार प्रसार समेत भएको थियो। देशमा औषधि उद्योग खोल्न र गुणस्तरीय औषधिको उत्पादन गर्न पोखरा विश्वविद्यालयबाट दीक्षित व्यक्तित्वहरूको योगदान दिन प्रति दिन बढिरहेको छ। यस्ता थुप्रै थुप्रै उदाहरणहरू छन् कि विगत पच्चीस वर्षमा यस विश्वविद्यालयबाट दीक्षित हजारौं सङ्ख्याका व्यक्तित्वहरू देश र विदेशका कुना कुनामा पुगेका छन् र उनीहरूको सेवा वा योगदानले देश निर्माण र विकासमा मद्दत गरिरहेको छ। उनिहरूले दिएको सेवा हामी सबै नेपालीहरूले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा उपभोग वा उपयोग गरिरहेका छौं।

विश्वविद्यालयले देश र समाजलाई के दिन सक्छ?

पहिलो: सन् २००९ को सुरुवातमा पोखरा विश्वविद्यालय सभाको बैठकमा म अमन्त्रित सदस्यको रूपमा उपस्थित थिएँ। त्यति बेला डा. हर्क गुरुङ (हाल हामी माभ हुनु हुन्न) पोखरा विश्वविद्यालय सभा सदस्य हुनु हुन्थ्यो। उहाँले त्यसवेला 'विश्वविद्यालय भनेको बुद्धिको काम गर्ने थलो, बुद्धिको काम गर्न अनुसन्धान चाहिन्छ, अनुसन्धानमा यति थोरै पैसा दिए पछि कसरी बुद्धिको काम हुन्छ? अनि कहिले यो विश्वविद्यालय बन्छ?' भनेको म आज पनि सम्झन्छु। उहाँको बोल्ने शैली र त्यो भन्दा पनि उहाँको त्यो विश्वविद्यालय प्रतिको धारणाले मलाई ठुलो प्रभाव पारेको थियो र छ। अनुसन्धान भनेको हुनै नसक्ने वा हुन नसकेको कुरामा पनि हुन्छ वा हुन सक्छ कि भनेर 'आँट' पैदा हुनु हो भन्ने म ठान्दछु। विश्वविद्यालयले वा यसको नेतृत्वले यही 'आँट'लाई हौसला वा प्रेरणा दिने हो। त्यसैले राम्रा र विशिष्ट भनिएका वा ठानिएका विश्वविद्यालयहरूमा स्वतन्त्र रूपमा अध्ययन र

अनुसन्धान गर्ने वातावरण अवश्य हुन्छ। पोखरा विश्वविद्यालयले विगत पच्चीस वर्षमा प्राज्ञिक जरो राम्ररी गाडिसकेको छ अब आगामी पच्चीस वर्षमा अनुसन्धान गर्ने वातावरण विस्तारमा अझ बढी भन्दा बढी ध्यान दिन सकेमा प्रमाणपत्रको साथ साथै अझ बलियो 'आँट' पनि दिन सक्ने छ। देशको विकासमा युवाहरूको त्यो बलियो 'आँट'ले ठुलो महत्त्व राख्दछ।

दोस्रो: मेरो सम्झनामा नेपालका सहित जापान, नर्वे जस्ता देशका विद्यार्थीहरूसँग काम गरेका थुप्रै अनुभवहरू छन्। मैले अध्यापन गरेका सबै जसो नेपाली विद्यार्थीहरूको विषयगत ज्ञान जापान वा नर्वेको भन्दा पनि राम्रो भएको महशुस गर्दछु। तर आम नेपाली विद्यार्थीमा हुने ठुलो कमजोरी भनेकै समयको ख्याल नगर्ने हो। आज नभए भोलि गर्दा पनि के विच्छ र? भन्ने मानसिकता सबैमा छ र यस मानसिकतामा परिवर्तन आउनु अत्यन्त जरुरी छ। आज कुनै पनि परियोजना समयमा नसकिनुमा समयको ख्याल नगर्ने मानसिकताको ठुलो हात रहेको छ र यसका पछाडि विद्यालय र विश्वविद्यालयको कारणले गर्दा हो भन्ने मेरो ठ्याँडो हो। कुनै पनि संस्थाको नेतृत्वले समयको कठोर पालना गर्ने हो भने अरुहरूलाई पनि समय तोकिए पछि सो समय भित्र आफ्नो जिम्मा रहेको काम सिध्याउन बाध्य हुनुपर्छ। विषेश गरी शिक्षकहरूले समयको नियमलाई कडासँग आँफैले पालन गरेर देखाउन सक्थे भने विद्यार्थीहरू अभ्यस्त हुँदै जान्छन् र पछि कर्म क्षेत्रमा यहि मानसिकताले आफ्नो जिम्मामा रहेको काम तदारुकताका साथ समयमा नै सिध्याउने स्वभाव बन्छ। विश्वविद्यालयमा सिकिने यस्ता मानसिकताले देश विकासमा ठुलो टेवा दिन्छ।

तेस्रो: म गलत पनि हुन सक्दछु तर मलाई यस्तो लाग्दछ कि नेपालका सबै जसो विश्वविद्यालयहरू साधारण मानिस वा समाजसँग घुलमिल भएको पाउँदैन। विश्वविद्यालय भनेको त्यहाँका विद्यार्थी, शिक्षक र कर्मचारीहरूको मात्र प्रेरणाको स्रोत नभएर समाजका सबै सर्वसाधारणको समेत प्रेरणाको स्रोत हुनु पर्दछ। विश्वविद्यालयका विद्यार्थी, शिक्षकहरूले प्राथमिक, माध्यमिक तहका विद्यार्थी, शिक्षकहरूसँग मिलेर अनुसन्धान गर्ने उनीहरूसँग ज्ञान अनुभव तथा स्रोतको आदान प्रदान गर्न सकिन्छ। यसो गर्दा ती कलिला विद्यार्थीका मन मुटुमा बलियो 'आँट'पलाउछ। प्रौढ शिक्षा, महिला सशक्तिकरण, जातीय भेदभाव जस्ता कुरामा विश्वविद्यालयले पाठ्यक्रम नै तोकेर निश्चित ठाउँमा पठाउन सक्छ। कुनै पनि मानिसले जबसम्म म हेपिएको छु भन्ने महशुस गरी रहन्छ तब सम्म विकासमा सहभागी हुन चाहँदैन। विश्वविद्यालयले समाजका त्यो वर्गका मानिसहरूमा समेत 'आँट'को फिल्लोको बाली दिनु पर्दछ।

चौथो: विश्वविद्यालयबाट दीक्षित हरेक व्यक्तित्व सदाका लागि विश्वविद्यालयकै परिवार सदस्य हुन्। विश्वविद्यालयले उनीहरूसँग निरन्तर सम्पर्क राख्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ किनकी उनीहरू विश्वविद्यालयका प्रतिबिम्ब हुन्, दूत हुन्। विश्वविद्यालय राम्रो वा नराम्रो भनेर मापन गर्ने मुख्य आधार भनेकै उनीहरूको सफलता वा असफलता हो। मैले अगाडि पनि जर्मनीमा अनुसन्धान गरेको हाइडलबर्ग विश्वविद्यालयको उदाहरण भनें। आज पच्चीस वर्ष पुगि सक्थे उक्त विश्वविद्यालयका रेक्टर (हाम्रा उपकुलपतिका समकक्षी) ले नियमित रूपमा आफ्नै हातले सही गरेको नयाँ वर्षको शुभकामना कार्ड पठाउनु हुन्छ (पछिल्लो दस बाह्र वर्ष देखि डिजिटल भैरहेको छ), चाहे व्यक्ति कोही किन नहोस्। पोखरा विश्वविद्यालयबाट दीक्षित हजारौं व्यक्तित्वहरू देशभित्र मात्र नभएर विदेशमा समेत लोभलाग्दो प्राज्ञिक प्रगति गरीरहेका छन्। उनीहरूले नेचर (Nature), साइन्स (Science), सेल (Cell) जस्ता कल्पना भन्दा बाहिरका प्रख्यात जर्नलहरूमा अनुसन्धानपत्रहरू प्रकाशित गरेका छन्। यी सफलताका लागि विभिन्न कारणहरू अवश्य होलान् तर त्यो 'आँट' दिने एउटा अंश पोखरा विश्वविद्यालयको पनि हो भन्न डराउनु पर्ने कुनै कारण छैन। यस्ता व्यक्तित्वहरूबाट परिआएको

अवस्थामा ठुलो मद्दत लिन सकिन्छ । विश्वविद्यालयले एउटा शाखा नै बनाएर तिनीहरूसँग लगातार सम्पर्कमा रहने, परिआएको बेलामा उनीहरूको सल्लाह सुन्नुको लिन, उनीहरूले गरेको प्रगतिलाई प्रचार प्रसार गर्ने गरेमा नयाँ पुस्तालाई पनि प्रेरणा दिन्छ ।

अन्त्यमा

मलाई राम्रोसँग थाहा छ कुनै पनि संरचना वा संस्था बनाउन धेरै भन्दा धेरै मानिसहरूको योगदानले मात्र संभव हुन्छ । पोखरा विश्वविद्यालयलाई आज यस स्थानमा पुर्याउन पच्चीस वर्षको अवधिमा हजारौं मानिसको योगदान छ । मैले ती सबै जनाको नाम दिन नसकेकोमा माफी चाहन्छु । यी साधारण तर अत्यन्त दुरदर्शी चार बुँदाहरूमा अझ बढी बहस होस् र आगामी दिनहरूमा पोखरा विश्वविद्यालयले समाज र देशको विकासमा हातेमालो गर्दै निरन्तर अगाडि बढी रहोस् भन्ने शुभकामना प्रकट गर्दछु ।

***

चेतनाको वैज्ञानिक तथा केही पूर्वीय दार्शनिक पक्ष र उच्च शिक्षा

हिमलाल गौतम¹

मानव सभ्यताको सुरुवातबाट नै मानिसमा निहीत चेतनाका कारण, मानिसले प्रकृतिको रहस्यबाट सिक्दै आफ्नो जीवनलाई परिष्कृत गर्दै जाने क्रममा हामी अहिले २१ औं शताब्दीको वैज्ञानिक युगमा बाँचिरहेका छौं। मानव सभ्यतालाई अहिलेको यो युगसम्म ल्याइपुऱ्याउन हाम्रा अनगिन्ती अग्रज विचारक, दार्शनिक तथा वैज्ञानिकहरूको असीमित त्याग, समर्पण, अथक परिश्रम र मेहनतको महत्वपूर्ण योगदान रहेको कुरा चेतनशील मानव समुदायले विगत, वर्तमान र भविष्यमा पनि भुल्ने छैन, सम्मान गरिरहने छ। आदिम दुङ्गे युगबाट सिक्दै अहिलेको अन्तरीक्ष अन्वेषण, परिष्कृत सूचना सञ्चार प्रणालीसहित भविष्यमा अन्तरीक्ष र सम्भव ग्रहहरूमा मानव वस्तीहरू बसोवास गराउन पनि मानिसको विचार अनि चेतनाकै कारण असम्भव भने हुने छैन। यो आलेख प्रमुखतः मानिसको चेतना (Consciousness) के हो ? विचार कसरी उत्पन्न हुन्छन् ? विचारले मानिसलाई कसरी अग्रगामी बनाउँछन् ? चेतना, विचार र विद्याका केही वैज्ञानिक तथा दार्शनिक पक्षहरूको व्याख्यात्मक प्रस्तुति र समग्रमा शिक्षा र यसको विकासमा चेतना र विचारको विवेचना गर्ने रहेको छ।

चेतनाको वैज्ञानिक पक्षको जानकारी लिन, प्रकृतिमा रहेका तत्वहरू तथा यौगिकहरूको बारेमा सूक्ष्म ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ। रसायनशास्त्र अनुसार हालसम्म पृथ्वीमा ९४ वटा प्राकृतिक र २४ वटा संश्लेषित गरी जम्मा ११८ वटा तत्वहरू रहेका छन् भने प्रकृतिमा निरन्तर रूपमा चलिरहने जैविक रासायनिक प्रतिक्रियाद्वारा संयोजन र विभाजन हुँदै असीमित यौगिक र पदार्थहरू निर्माण भइरहेका छन्। तत्वका परमाणुहरूको केन्द्र (Nucleus), प्रोटोन र न्यूट्रोन मिली बनेको छ भने न्यूक्लियसको वरिपरि दीर्घ वृत्ताकार पथमा ऋण चार्जयुक्त ईलेक्ट्रोन रहेको पाइन्छ। ईलेक्ट्रोनहरूको अविच्छिन्न प्रवाह विद्युत शक्ति हो, विद्युत एकै प्रकारका चार्ज युक्त कणिकाहरू मिली बनेको छ। चार्ज युक्त कणिकाहरू ईलेक्ट्रोन, प्रोटोन तथा चार्जविहीन कणिका न्यूट्रोन अनिर्मित कणिकाहरू हुन्। परमाणुमा रहेका सबै कणिकाहरू साथै अन्य सूक्ष्म कणिकाहरू अनिर्मित कणिकाहरू हुन्, जुन अनादीबाट तत्वको परमाणुमा रहेका थिए, छन् र सदा सदा रहिरहने छन्। त्यस्ता अनिर्मित कणिकाहरू नै स्वयम्भु हुन्, जसलाई निर्माण गर्न असम्भव छ। यहाँ स्वयम्भुले स्वनिर्मित वा अनिर्मित आफै प्रकृतिमा रहिआएका भन्ने बुझाउँछ।

पृथ्वीमा प्रशस्त मात्रामा रहेको यौगिक पानीलाई विद्युत विच्छेदन क्रियाद्वारा टुक्राचार्थौं भने, हाइड्रोजन र अक्सिजन ग्याँस तथा शक्ति पनि उत्पादन हुन्छ, यहाँ पानीको अस्तित्व समाप्त भयो। यसरी उत्पादित हाइड्रोजन तथा अक्सिजन ग्याँसलाई जटिल रासायनिक प्रतिक्रियाद्वारा यिनीहरूको न्यूक्लियस समेत टुक्राउँदा, यसमा रहेका कणिकाहरू ईलेक्ट्रोन, प्रोटोन र न्यूट्रोन पनि समाप्त भई विनाश हुन पुग्छन्, सह-उत्पादनका रूपमा बृहत् मात्रामा ऊर्जाका परतहरू

¹लेखक परिचय:

डा. हिमलाल गौतम, सह प्राध्यापक - तथ्याँकशास्त्र, स्कूल अफ इन्जिनियरिङ, पोखरा विश्वविद्यालय,
ईमेल: hlgautam67@gmail.com

(Layers of energy) मात्र बाँकी रहन पुग्छ । भौतिकशास्त्र अनुसार, ऊर्जा (Energy) को स्वरूप परिवर्तन हुन सक्छ, तर शक्तिलाई विनाश वा नष्ट गर्न सकिदैन यो अविनाशी छ । पदार्थ र तत्वमा अन्तरनिहीत ऊर्जा र चेतना (Consciousness) दुई फरक फरक चिजहरू हुन् । ओशोका अनुसार यदि अविनाशी ऊर्जालाई गहिरोसँग नियाँल्दै र अन्वेषण गर्दै जाने हो भने ऊर्जा भित्र चेतनाका अति सूक्ष्म परतहरू (Micro layers of Consciousness) रहेको आभाष हुनेछ, पत्ता लाग्नेछ । तर विज्ञानले हालसम्म शक्तिको त्यो परतसम्म पुगेर अध्ययन गर्न सकेको छैन तथापि भविष्यमा अवश्य गर्नेछ ।

वैज्ञानिक स्टेफन हकिङ्गका अनुसार जीव शुरुमा एक कार्बन अणुको शृंखला (Chain of Carbon Molecules) हो र यसमा नाइट्रोजन र फस्फोरसका अणुहरू पनि रहन्छन्, यसरी पृथ्वीमा पहिलो पटक अति सरल जीवको शुरुवात भयो । जीव विकासको क्रमलाई चार्ल्स डार्विन (Charles Dwarbin) ले अति विस्तृत रूपमा व्याख्या गरेका थिए । डार्विनका अनुसार पृथ्वीमा अनुकुल वातावरण बनेपछि, पानीमा एक कोषिय जीवको शुरुवात पहिलो पटक भयो । त्यसपछि, लामो समयको अन्तरालमा पृथ्वीको वातावरण साथै प्रकृतिको परिवर्तनशीलताको कारण, एक कोषिय जीवबाट बहुकोषिय तथा जमीन र पानी दुवै स्थानमा रहन सक्ने धेरै थरीका जीवहरू क्रमविकास (Evolution) हुँदै निर्माण भए । पृथ्वीमा जीव विकासको क्रममा हालसम्म देखा परेका जीवमा हामी मानव उत्कृष्ट प्राणी हौं । यो अस्तित्वमा जुनसुकै तर्कका आधारमा विकसित हुन पुगेको भए तापनि हामी यो अस्तित्व (Existence) कै सह-उत्पादन हौं । हाम्रो शरीर जुन जुन तत्व, यौगिक तथा शक्तिका रूपहरू मिली बनेको छ ती सबै यही प्रकृति र अस्तित्व मै रहेका छन् । यो ब्रह्माण्डमा रहेका पदार्थहरू वाहेक नयाँ चिज हाम्रो शरीरमा कुनै पनि रहेको छैन । यदि विज्ञानले हाम्रो शरीरमा रहेका तत्व यौगिकहरू तथा प्रकृतिका सबै तत्व यौगिक र शक्तिका रूपहरू सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गरी अध्ययन गर्ने हो भने हाम्रो शरीरमा अस्तित्व बाहिरको कुनै नयाँ चिज भेटिने छैन, यसैले हाम्रो शरीर ब्रह्माण्डको सूक्ष्म रूप हो । हाम्रो शरीर, मस्तिष्क, मन, चेतना र विचारहरू सबै प्रकृतिकै उपज हुन्, अस्तित्वकै सह-उत्पादन हुन् ।

C.W. Tyler (2020), ले चेतनाको व्याख्या गर्ने क्रममा भन्नु हुन्छ, Consciousness is the Particular form of organization of energy in neural activity. उक्त भनाईबाट के कुरा बुझ्न सकिन्छ भने, हाम्रो शरीर सञ्चालनको क्रममा विभिन्न प्रकारका शक्तिहरूको संयोजन भएर कार्य गरिरहेका छन्, ति मध्ये केही निश्चित शक्तिहरूको संयोजनबाट हाम्रो मस्तिष्कमा रहेका न्यूरोनहरूले चेतना दिइरहेका छन् । Miler (2016), चेतनाको Quantum Physics सँग जोड्दै बताउँछन् : Quantum Consciousness which exceeds the world view of reductive materialism, where matter is revealed as a fields of energy. यो भनाईले पदार्थहरूलाई साधारण भन्दा साधारण रूपमा रूपान्तर गर्दै जाँदा, पदार्थ शक्तिको रूपमा परिवर्तन हुन्छ, जुन शक्तिभित्र सूक्ष्म रूपमा चेतना रहेको तथ्य बुझ्न सजिलो हुन्छ । यी लगायत अन्य वैज्ञानिक तथ्यहरू, प्रकृति, यसमा विद्यमान विविध प्रकारका पदार्थहरूमा अन्तरनिहीत शक्ति नै हाम्रो चेतनाका स्रोत हुन् । तत्व र पदार्थको वनावट अनुसार तिनीहरूमा रहेका चेतनाका सूक्ष्म परतहरू मात्रामा घटी र बढी हुन सक्छ । सजीवहरू सबैमा कुनै न कुनै रूपमा चेतना छ, तिनीहरूले देखाउने प्रतिक्रिया र मात्रा फरक फरक रहेको छ । मानव जातिमा उच्च प्रकारको चेतना भएको

कारण नै हाम्रो विचारहरू (Thoughts) पैदा भएका हुन् । हाम्रो मस्तिष्कबाट श्रवित विशेष प्रकारको रसायन जसलाई Neurotransmitters भनिन्छ, यसले विद्युतीय सूचनाहरू नजिकै रहेका न्यूरोनहरूमा पैदा गराएर हाम्रो मस्तिष्क केन्द्रमा विचारहरू उत्पन्न गराउँछ । यस्ता विचारहरू बारम्बार पैदा हुने गर्दछन्, कुनै विचारहरू कार्यान्वयनमा आउँछन् भने कुनै विचारहरू पैदा हुने र नष्ट हुने गर्छन् । आत्मा (Soul) लाई वैज्ञानिकहरूले पनि द्वैत (Dual) मानेको पाइन्छ, यो पदार्थ (Material) र अपदार्थ (Non-material) दुवै मिलेर बनेको मानिन्छ । Mohit (2014), आत्मा (Soul) को बारेमा विश्लेषण गर्दै भन्नुहुन्छ, “Hydrogen (Proton with unit positive electric charge) Corresponds Exactly with which is the connecting link in the process of unification with cosmic center and the soul with the living matter, the biological cell i.e. the integration of this cosmic energy at the cellular plane.” यसबाट हाइड्रोजनियम आयोन यो अस्तित्वमा रहेको ब्रह्माण्डीय ऊर्जा र सजीवहरूमा भएका कोषहरू (Cells) लाई संयोजन गरी आत्मा निर्माण भएको जानकारी पाउन सकिन्छ । आत्मा एक विशेष प्रकारको शक्तिको रूप हो, जुन ब्रह्माण्डमा अनादीबाट रहिआएको छ, जसलाई प्राणीहरूले उपयोग गरी जीवित छन्, तथापि कुन प्रकारको ऊर्जा र रूपान्तरणको विधि हो ? गर्भमै छ, रहस्यमय छ, महत्वपूर्ण खोज/अनुसन्धानको विषय पनि बनिरहेको छ ।

भौतिक विज्ञानका अनुसार प्रकाशको किरणमा भएका विभिन्न तरङ्ग लम्बाई (Wave length) का आधारमा वर्णपट (Screen) मा सात विभिन्न रंगहरू सजिलै देख्न सकिन्छ, यहाँ प्रकाश एक ऊर्जाको रूप हो । प्रकृतिका हरेक पदार्थहरू जुन शक्तिबाट निर्माण भएका छन्, ति शक्तिका मूल कणलाई ६ वटा सूक्ष्मकण (Micro-particles) मा वर्गिकरण गरिएको छ । यसरी मूल कणमा रहेका सूक्ष्म कणहरू उर्ध्वकण (Up quark), अर्धकण (Down quark), अद्भूत कण (Strange quark), आकृष्ण कण (Charmed quark), अर्धस्थ कण (Bottom quark) र शीर्षकण (Top quark) रहेका छन् । मूल कणमा सूक्ष्म कणका साथै प्रति मूल कण पनि रहेका हुन्छन् । यि सबै कणहरूलाई प्रवल नाभिकीय बल, क्षीण नाभिकीय बल, विद्युत चुम्बकीय बल, गुरुत्व बल आदि शक्तिको स्वरूप अनुसार फरक फरक मात्रामा स्वप्रयोग भई आ-आफ्नै स्वरूप र आकारमा निश्चित गरी रहेका छन् । Hawking का अनुसार यि विभिन्न सूक्ष्म कणहरू रातो, नीलो, खैरो रंगहरूमा पाइन्छ । हाम्रो विचारहरूका विभिन्न रंगहरू रहेको पाइनु, विचार एक प्रकारको शक्ति भएको तथा वैज्ञानिक तथ्यहरूबाट शक्तिका कणहरूमा पनि रंग भएको हुँदा, चेतना र विचार प्रकृतिमा रहेका पदार्थ र शक्तिकै स्वरूप हुन् भनी बुझ्न सकिन्छ ।

चेतना (Consciousness) मानव मस्तिष्कको सक्रियताको निहित तत्व चिन्तन, भावना र संकल्पको आधारमा निहित जागृत तत्व हो, हामी जसको मद्दतले देख्न, सुन्न, सिक्न, बुझ्न, जान्न, अनुभव र अनुभूति गर्न सक्ने क्रिया गर्दछौं, त्यो जागरण वा होस नै चेतना हो । हाम्रो मस्तिष्क स्नायूमण्डलको जटिल यन्त्र हो, यसमा हरपल असीमित विचारहरू निर्माण हुने अनि मनसम्म पुगेर फैलिन्छन् । दर्शनशास्त्र अनुसार आत्मा (Soul) त्यो गहिरो सागर हो जसको सतहमा मन र विचारका तरङ्गहरूले क्रिडा गर्छन् । आत्मा स्थिर र अटल छ, सनातनबाट अस्तित्वमा थियो, छ र रहिरहने छ तर आत्मा बिना मन र विचार सम्भव हुन सक्दैनन् । चेतना मनको स्वरूप नभएर आत्माको स्वरूप हो । ओशो (वुद्धत्वको सूत्र) मन एक सामाजिक घटना

हो, प्रकृति प्रद्वत होइन । मनको वर्तमानमा नभएर कि अतित कि भविष्यमा भौतारिई रहने स्वभाव हुन्छ । मनको दाशताबाट छुटकार लिन सके मानिस वर्तमानमा रमाउन शुरु गर्छ । यसरी उच्च विकसित चेतना, मन र विचारहरूले नै मानिसलाई सर्वोत्कृष्ट प्राणी बनायो । खप्तडस्वामी विचारहरूको बारे व्याख्या गर्दै बताउनु हुन्छ, दृढ इच्छा शक्ति, संकल्प अनि समर्पणद्वारा पैदा हुने अति तिब्रता भएका सकारात्मक विचारहरू सृजना गराई मानिस आफ्नो भाग्य आफै निर्माण गर्न सक्छ । आफ्नै मनलाई जित्ने मानिस संसारमा अर्को कुनै शक्तिद्वारा कहिल्यै पराजित हुनु पर्ने छैन । विभिन्न प्रकारका विचारहरूका फरक फरक आकृति र रङ्गहरू हुने कुरा बताउँदै उहाँ भन्नु हुन्छ, दृढ संकल्पका साथ गरिएको प्रेममय भावबाट रङ्गिचङ्गी बगैँचाको आकृति, भक्तिका भावबाट कमलका फूलहरू तथा क्रोध, ईर्ष्या र हिंसाका भावबाट उत्पन्न विचारका धारिला हतियारहरूको आकृतिहरू मानसपटलको तेजोमय आकाशमा निर्माण हुन्छन् । त्यसै गरी प्रेम र भक्तिका भावका विचार गुलाबी रङ्ग, वाद विवाद युक्त विचारको पहेँलो रङ्ग तथा हिंसाका विचारको कालो रङ्ग मानसपटलमा पैदा हुन्छन् । यस कारण असल विचारका प्रकाशले हाम्रो मस्तिष्कमा नयाँ चेतना र अनुहारमा ओज बढाउने कार्य गर्छन् । गहिरो साधनामा अभ्यस्त साधकहरू आफ्ना विचारका आकृति, रूप र रङ्ग समेत पहिचान गर्न सक्षम हुन्छन् भनिन्छ ।

विभिन्न वैज्ञानिक तथ्यहरू साथै हाम्रो पूर्वीय दर्शनका आधारमा हाम्रो शरीर आत्मा, चेतना र मन र विचारको समिश्रणबाट सञ्चालित छ । हामीभित्र जान्ने, बुझ्ने स्थिर शक्ति (Potential energy) सञ्चित छ, त्यसरी सञ्चित रहेको पोटेन्सियल इनर्जी पूराका पूरा काइनेटिक इनर्जीमा रूपान्तरण गर्दै जाँदा होश/जागरण (Awareness) को सघनता वा घनत्व पनि बढ्दै जान्छ । जागृत व्यक्तिले प्रकृतिको नियम बुझ्दै जाँदा शरीर पनि प्रकृति अनुकूल बनाउन सक्षम भई जान्ने, बुझ्ने क्षमता र ज्ञान बढ्दै जान्छ । सद्गुरु मानिसको बुद्धिको बारेमा व्याख्या गर्दै भन्छन्, बुद्धिको काम संग्रहित सूचनाका आधारमा घटना, परिस्थिति र परिवेशको चिरफार गर्नु हो, जसरी प्रकृति अनन्त र यसको स्वभाव अनन्तता/सीमा विहीनता हो, त्यसरी नै मानवको प्राकृतिक स्वभाव पनि अनन्तता नै हो । मानिसको अगाडि जुन पल वा क्षण आउँछ, त्यो नितान्त नयाँ क्षण हो । जीवनका हरेक नयाँ क्षणहरूलाई जागरुकतापूर्वक प्रकृतिको लय आत्मासाथ गर्दै यसका रहस्यहरू खोतल्न, अन्वेषण गर्न तत्पर रहन सकेमा मानिस सफल बन्छ ।

प्रकृतिको असीमिततासँगै मानवले जीवनमा सिक्नु पर्ने ज्ञान, सीप र शिक्षा पनि अथाह र असीमित नै छ । जब हामी कुनै एक मात्र दर्शन, वाद, घटना वा पक्षमा रुमलिन्छौं, अल्भिन्छौं, तब हामी एउटा आयाम (Dimension) को निश्चित सीमा मै रोकिन्छौं, त्यही एक आयाम हाम्रो अवरोधक भयो, हामी खुम्चिन पुग्यौं, हाम्रो मस्तिष्क साँघुरिन पुग्यो । अनन्तता हाम्रो प्राकृतिक गुण हो, हाम्रो सिकाइका प्रक्रिया, विचारहरू र बुद्धिलाई जागरण/चेतनामा रूपान्तर गर्न सक्थौं भने हाम्रो हरेक पलहरू आनन्ददायक अनि सृजनात्मक हुन्छन् । रविशंकर भन्छन्, जागरण अभ्यास होइन अनुभूति हो, विश्वास र खोज दुई फरक पाटाहरू हुन्, विश्वासले बुद्धिलाई जड बनाउँछ भने खोजले बुद्धिलाई विनम्रता र लचकता दिन्छ । हामी विश्वास भन्दा बढी खोज, अनुसन्धान र अनुभूतिको मार्गमा लम्कौं जसले हामीलाई विनम्र भाव सृजना गराओस् । हाम्रो पूर्वीय दर्शन वेदमा त्यसैले “ऋतस्य देवा अनुब्रता गुः” अर्थात् विद्वान, ज्ञानीजनहरू सधैं प्रकृतिको नियम

पालना गर्छन्, किनकि यसले मानिसलाई सद्गुणी तथा ज्ञानवान बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ । इशावास्योपनिषदमा हाम्रा पूर्वज ज्ञानीजनहरूले आफू पूर्ण होशमा वा जागरण युक्त भई इन्द्रियहरूबाट विद्याको बारेमा प्रज्ञा युक्त ज्ञान, विभिन्न सूक्तमा दिएका छन्, त्यस मध्ये एक महत्वपूर्ण सूक्त छ:

विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सहः ।

अविद्या मृत्युं तीत्वार् विद्याऽमृतमश्नुते ॥

उक्त सूक्तले विद्या र अविद्याको महत्व दर्शाएको छ जसले अविद्यालाई जान्दछ र विद्यालाई पनि जान्दछ, त्यसले अविद्याबाट भौतिक जीवन चलाई विद्याको मार्गमा अगाडि बढ्छ, अनि मृत्युलाई पनि पार गर्ने ज्ञान प्राप्त गरी जीवन अमृतमय बनाउँछ भन्ने सन्देश दिएको पाइन्छ । जीविकाका कलाहरू सिक्नु, सिकाउनु, रोजगारी पाउनु, भौतिक विकास गर्नु तथा भौतिकीमा रमाउनु मात्र शिक्षा होइन रहेछ । शिक्षाले मानिसलाई जेल्ले होइन बदल्न सक्नु पर्छ, रूपान्तर गर्नु पर्छ, यो संग्रह गर्ने धन नभएर जीवन परिमार्जन गर्ने साधन रहेछ । अस्तित्वसँग एकाकार गराउने एक प्रकारको रसायन काम गर्ने शिक्षाले मानिसमा प्रेम, धैर्य, आनन्द, दया, माया, करुणा, पवित्रता र साहस जस्ता ओजिला गुणहरूले सुशोभित गराउने कार्य गर्छ । पश्चिमा प्रख्यात दार्शनिक Socrates ले तत्कालीन समयमा महत्वपूर्ण भनाइ "Truth is the Lord of happiness and knowledge is Virtue" भन्ने सन्देशमा पनि विद्याकै महत्व छिपेको छ, किनकि मानिसको ज्ञानले जीवन खुसी र आनन्दमय बनाउँछ ।

हाल २१ औं शताब्दीको सूचना प्रविधिले सम्पन्न युगमा शिक्षा प्रयोगात्मक, व्यावहारिक, स्वावलम्बी तथा उत्पादनमूलक हुनु आवश्यक छ । कोरोना सैद्धान्तिक ज्ञान, जुन शिक्षार्थीले आफ्नो जीवनमा प्रयोगमा ल्याइ रूपान्तरण गर्न अनि आफू पनि हुन सक्दैन, त्यो परिवार, व्यक्ति स्वयं र समाजका पनि बोझ बन्न सक्छ । यही कुरा सायद हाम्रो प्राचिन नीतिशास्त्र चाणक्य नीतिमा यसरी भनिएको होला, "हतं ज्ञानं क्रिया हीनं" अर्थात् प्रयोग वा व्यावहारिकतामा बदल्न नसकिने ज्ञान मृत सरह हुन्छ । अतः हाम्रा शिक्षालयहरूले दिइरहेको शिक्षा, प्रमाण-पत्र केवल बेरोजगारको भीड उत्पादन गर्ने नभई स्वावलम्बी, स्वरोजगारमुखी, सदाचारी रही व्यक्ति, परिवार र सिङ्गै समाज रूपान्तरण गर्न सक्ने हुनु आवश्यकता छ । यसमा सम्बन्धित निकायहरूमा नीति निर्माता तहमा रहनेहरू हरदम चनाखो हुनु आवश्यक पनि छ । शिक्षार्थीहरूलाई जीवन सार्थक बनाउन कसरी बाँच्नु पर्छ भन्ने ज्ञान दिनु, शिक्षालयहरूको दायित्व पनि रहन्छ ।

संक्षेपमा मानिस प्रकृतिको अभूतपूर्व सृजना हो, प्रकृतिको विलक्षणता तथा मानव मस्तिष्कको रहस्यमयता एकै प्रकारको रहेको पाइन्छ । महासागरमा पौडीवाजहरू जतिसुकै गहिराइमा पुगे तापनि पिँध भेट्न जति कठिन छ, प्रकृति तथा मानव मस्तिष्कको रहस्यमय गहिराइ बुझ्न अझ बढी महा कठिन छ । विभिन्न दार्शनिकहरू तथा वैज्ञानिकहरू मानिसमा नीहित चेतना अन्तत्वोगत्वा प्रकृति मै रहेका पदार्थहरूमा अन्तरनिहित शक्ति तथ अस्तित्वको उपज रहेका तथ्यको नजिक पुगेको पाइन्छ । पूर्वीय दर्शनले आत्मा (Soul) प्रकृतिमा अनादीबाट विनाशरहित तत्वका रूपमा स्वतः रहेको र रहिरहने कुरामा विश्वास राख्छन् । आत्मा, चेतना, मन र विचार प्रकृतिकै उपज रहेकोमा सबै पक्ष लगभग एकमत रहेका र अझ विस्तृत खोज र अन्वेषणले एकै

प्रकारको निष्कर्ष निकाल्ने छ । पूर्वीय दर्शन शिक्षा वा विद्या मानिसका लागि जीवन रूपान्तरण गर्ने साधन हो, जसले मानिसलाई अस्तित्वमा एकाकार गराई सच्चिदानन्दमय आनन्दित बनाउँछ, भनी जोड दिन्छन् । हालका वैज्ञानिकहरू पनि शिक्षालाई जीवन रूपान्तरणको रसायन मानी प्रयोगात्मक, व्यावहारिक, खोजमूलक, अन्वेषणमा आधारित जीवनपयोगी शिक्षामा जोड दिइरहेका छन् ।

नेपालका विश्वविद्यालयका पाठ्यक्रमहरूमा पूर्वीय दर्शनमा आधारित प्राणायाम, योग, ध्यान र साधनाका केही व्यावहारिक पक्षहरू समावेश गराई विद्यार्थीहरूको सिकाइ प्रक्रियाहरूमा अभवढी जागरुकता उत्पन्न गराउन बाञ्छनिय देखिन्छ । यसो गर्न सकेमा विद्यार्थीहरू अभवढी सिर्जनशील व्यावहारिक तथा मानवीय मूल्य, मान्यतामा संवेदनशील हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

उप्रेती, प्रेमदास (वि.सं. २०४३) *श्रीमद्भगवद्गीता*, सिग्देल प्रकाशन, वाराणसी ।

पौडेल, पं. विनिता (वि.सं. २०७४) *वेदको सार*, डिक्ुरा पब्लिकेशन, बागवजार, काठमाडौं ।

पोखरेल, अनुपम (वि.सं. २०७५) *सद्गुरु जीवनी र दर्शन*, पाँच पोखरी प्रकाशन गृह, न्यूरोड, काठमाडौं ।

रजनिस, ओशो : *गीता दर्शन, अध्याय-५*, ओशो तपोवन, नागार्जुन हल्स, काठमाडौं ।

दाहाल, रोशन : *स्वामी विवेकानन्द जीवनी र दर्शन*, पाँच पोखरी प्रकाशन गृह, न्यूरोड, काठमाडौं ।

स्वामी, खप्तड (वि.सं. २०५४) *विचार विज्ञान*, खप्तड आश्रम प्रकाशन समिति, थापाथली, काठमाडौं ।

Hawking, S. (A.D. 1988) A brief history of time, from big bang to blackhole, Bantam Deli Publisher Group, Bantam Books.

Miler, H.L. (A.D. 2016) The Sage Encyclopedia of Theory in Psychology, Sage Publications.

Tyler, C.W. (2020) *Ten Testable Properties of Consciousness*, <https://doi.org/10.389/fpsyg>

Plato (A.D. 1989) *The Republic and other works*, Deli Publishing Group, New Work.

***

प्राकृतिक औषधीको अध्ययन र अनुसन्धान: उच्चशिक्षा रूपान्तरणको एक अवसर

सुशील पन्त¹

पृष्ठभूमि

प्राकृतिमा उपलब्ध हुने र विशेष प्रशोधन नगरिएका पदार्थलाई प्राकृतिक उत्पाद (न्याचुरल प्रोडक्ट) भनेर भनिन्छ। व्यवहारमा खनिजस्रोत र जीवजगत् (वनस्पति र जनावर) बाट प्राप्त हुने पदार्थलाई न्याचुरल प्रोडक्ट भनेर भन्ने प्रचलन छ। यस्ता पदार्थहरूको औषधीय प्रयोग परापूर्व कालदेखि भैरहेको छ। नेपालमा पनि हज्जारौं जडीबुटीहरू औषधीको रूपमा परापूर्व कालदेखि प्रयोग भैरहेका छन्। यसरी हेर्दा हामी परम्परागत औषधीको ज्ञानमा धेरै धनी छौं। यो ज्ञान कतिपय अवस्थामा व्यवस्थित शैक्षिक पठनपाठनबाट र धेरैजसो अवस्थामा पारिवारिक ज्ञानको रूपमा पुस्ता दरपुस्ता सरेर हालसम्म आइरहेको छ। निश्चय पनि आधुनिक विज्ञानले पत्ता लगाएको सूक्ष्मतामा यी ज्ञान विस्तारित नभएतापनि व्यापकतामा भने हाम्रो ज्ञानको परिधी विशाल रहेको कुरामा कुनै शङ्का छैन।

प्राकृतिक स्रोतको विविधताका अतिरिक्त सामुदायिक विविधतामा पनि हामी समृद्ध छौं। नेपालमा बसोबास गर्ने जातजाति र भाषाभाषी दुवैको सङ्ख्या एक सय बीसभन्दा बढी छ। यसरी नेपालका अनेक जातजातिमा प्रचलित परम्परागत उपचारपद्धतिमा जडीबुटी औषधीको ज्ञान प्रशस्त र पृथक् पृथक् समेत छ। अहिलेको हाम्रो आवश्यकता भनेकै हामीसँग रहेका यी ज्ञानलाई अभि परिष्कृत गर्दै लगेर आर्थिक तथा सामाजिक उन्नति गर्नु हो। यो ज्ञानको भण्डारलाई राम्रोसँग व्यवस्थापन गर्न सरकारी स्तरमै बजेट व्यवस्था गरेर विभिन्न समयमा विभिन्न संस्था तथा कार्यक्रमहरू चलाइएका पनि छन्। उत्पादनको क्षेत्रमा सिंहदरबार वैद्यखाना विकास समिति र जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र तथा शैक्षिक क्षेत्रमा विभिन्न विश्वविद्यालयमार्फत् सम्बन्धित विषय अध्ययन-अध्यापन गर्ने संस्थाहरू सरकारी तवरमा सञ्चालित छन्। त्रिभुवन विश्वविद्यालय तथा नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयमा आयुर्वेद अध्ययन हुन्छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको रसायनशास्त्र र वनस्पतिशास्त्र विभागमा पनि सम्बन्धित अध्ययन-अध्यापन तथा अनुसन्धान कार्य हुन्छन्। पोखरा विश्वविद्यालयले पनि आफ्नो स्थापनाको केही वर्षमै प्राकृतिक औषधीको अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई जोड दिँदै औषधी विज्ञान (फार्मास्युटिकल साइन्सेज) विषयको कार्यक्रम प्रारम्भ गरेको थियो। अहिले स्नातकोत्तर तहको औषधी विज्ञानको एउटा कार्यक्रम नै न्याचुरल प्रोडक्ट विषयमा केन्द्रित छ।

प्राकृतिक औषधीको महत्त्व

आयुर्वेदको प्रयोग नेपालमा व्यापक हुने गरेको हामी सबैलाई थाहा नै छ। यसको अर्थ नेपालमा आयुर्वेदको प्रयोग हुन्छ र मानिसहरू यसमा विश्वास गर्दछन् भन्ने हो। आयुर्वेद जस्ता थाहा भएका पद्धतिहरू बाहेक परम्परागत र स्थानीय रूपमा पनि न्याचुरल प्रोडक्टको प्रयोग रोग व्याधि विरुद्ध व्यापक रूपमा हुने गर्दछ जुन कुरा विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएको छ। यस्ता प्रयोगलाई हामीले देशव्यापी बनाउनु पर्दछ।

नेपालमा जम्मा खपतको ७०% औषधिहरू एलोपैथिक पद्धतिका छन्। हामी वार्षिक रूपमा अबौं रुपैयाँ बराबरको औषधी आयात गर्दछौं। हामीले प्याकेजिङ गरिएका जडीबुटीजन्य औषधी पनि विदेशबाट आयात गर्छौं। धेरै पटक हाम्रो आफ्नै देशबाट सस्तो मूल्यमा निर्यात भएका कच्चा पदार्थबाट बनेका औषधीहरू हामीले महङ्गो मूल्य तिरेर आयात गरिरहेका हुन्छौं। नेपालका विभिन्न भेक र समुदायमा

¹लेखक परिचय:

डा. सुशील पन्त, सहप्राध्यापक - नेचुरल प्रोडक्ट केमिस्ट्री, स्कूल अफ हेल्थ एण्ड अलाइड साइन्सेज, पोखरा विश्वविद्यालय।
इमेल: sushilmax@hotmail.com

परम्परागत रूपमा प्रयोगमा आइरहेका दुइ हजार भन्दा बढी किसिमका औषधीय बनस्पतिहरूको सामान्य पहिचान भइ सकेको छ र थुप्रै यस्ता बनस्पतिहरू तथा अन्य परम्परागत औषधीय बस्तुहरूको पहिचान हुन् बाँकी छ, हामीले आफ्नै प्राकृतिक औषधीय सम्पदाको समयमै सही पहिचान र उचित व्यवस्थापन गर्नसक्यौं भने औषधीको बढ्दो आयात घटाउन सक्यौं ।

धेरै मानिसहरूलाई जानकारी नहोला तर हामीसँग एन्टिबायोटिक सकिँदै छ, संसारभरी । हामीले जुन औषधी प्रयोग गर्छौं, युरोप र अमेरिका देखि कोरिया र जापानमा पनि त्यही औषधी प्रयोग गर्ने हो । एन्टिबायोटिकको कमी संसारभरी एउटै हो । संसारभरी अहिलेसम्म धेरै एन्टिबायोटिक औषधीहरू पत्ता लागि सकेका छन् र सोही अनुरूप प्रयोग हुँदै आएका छन् तर ब्याक्टेरियाहरूले ती सबै एन्टिबायोटिकहरूलाई क्रमशः पचाइरहेका छन् । यो प्राकृतिक कुरा पनि हो । किनभने, हामी मानिस र पशुपन्छी जस्तै ब्याक्टेरिया पनि बाँच्न खोज्दछ र आफ्ना विरुद्ध प्रयोग हुने औषधीहरूको विरुद्ध प्रतिरोधक क्षमता विकास गर्दै लाने गर्दछ । त्यसैले मानव जातिले सधैं नयाँ नयाँ एन्टिबायोटिकको खोजि गर्नुपर्ने हुन्छ । विभिन्न अनुसन्धानहरूले देखाए अनुसार ब्याक्टेरियाले एन्टिबायोटिक (जुन एकल अणुको रूपमा औषधीको काम गर्दछ) पचाउन सक्छ अर्थात एन्टिबायोटिक निस्प्रभावी भइ दिन्छ, तर ब्याक्टेरियाले जैविक गुणहरू भएका अनेकौं रसायनहरू रहेका प्राकृतिक औषधिहरू जस्तो नीम भन्ने बनस्पतिको असरलाई पचाउन सक्दैन । अहिलेसम्म कुनै पनि जीवाणुले नीम र नीमजस्ता अरू प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रसायनहरूको औषधीय गुण पचाएको अध्ययन देखिएको छैन। यसको कारण त पत्ता लागेको छैन तर यसले नीमको औषधीय गुणको प्रयोग अबै पनि गर्न सकिने तर्फ आशा जगाएको छ ।

हामीले दैनिक रूपमा विभिन्न रूपमा जडिबुटीहरूको प्रयोग गर्दछौं जसलाई हामी धेरैजसो मसला भनेर चिन्दछौं । यहाँ जोड दिन खोजिएको कुरा हाम्रो आफ्नो जडीबुटीको प्रयोग हो र त्यो पनि एलोपथिक औषधीसँगसँगै । यसले व्यापकरूपमा परिवर्तन ल्याउन सक्दछ । एलोपथिक औषधीसँगै हामीले दैनिक रूपमा प्रयोग गर्ने मसलाहरू सेवन गर्न सक्दछौं भने न्याचुरल प्रडक्ट अथवा प्राकृतिक औषधीहरूको पनि प्रयोग गर्न सक्दछौं । हाम्रो प्राकृतिक जडीबुटीहरूको प्रयोगमा व्यापकता ल्याउनको लागि सम्भवतः सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण भूमिका डाक्टरहरूको हुनेछ किनभने विरामीलाई औषधी लेख्ने भनेको डाक्टरले नै हो । उहाँहरूले एलोपथिक औषधीहरू संगसँगै प्राकृतिक औषधीहरू पनि लेखिदिनु भयो भने यसले विरामीलाई मात्र नभई देशलाई नै फाइदा पुर्याउन सक्दछ । तर यो प्रयोग गर्नु भन्दा पहिला हामीले राम्रो अध्ययन र अनुसन्धान भने गर्नु पर्दछ । अध्ययन र अनुसन्धान किन चाहिन्छ भने, एलोपथिक औषधी विकास गर्ने देशको जीवन शैली र खानपिन हाम्रो भन्दा फरक छ । उनीहरू खानामा हामी जस्तो मसला प्रयोग गर्दैनन् जसको कारणले उनीहरूले औषधी खाँदा गम्भीर अवस्थाको विरामीले बाहेक कमै मात्र मुख बार्नपर्ने हुन्छ । तर पनि एलोपथिक औषधी सँगसँगै प्राकृतिक औषधीको प्रयोग नयाँ होइन । यो चलन चीन र जापान जस्ता विकसित देशहरूमा चलिरहेको छ ।

प्राकृतिक औषधीबारे वैज्ञानिक अनुसन्धान

हामीले अनुसन्धान गरेर कुन कुन प्राकृतिक औषधीहरू कुन कुन एलोपथिक औषधीहरूसँग प्रतिक्रिया गर्दछन् र विरामीलाई नकारात्मक असर पार्दछन् भन्नेबारे ज्ञान लिन सक्दछौं । यदि केही नयाँ कुरा पत्ता लाग्यो भने त्यो सम्पूर्ण मानव जातिको लागि राम्रो हुनेछ । एक पटक यो सम्बन्धी सानो प्रयोग गर्न सक्यौं भने चिकित्सा शिक्षाको पाठ्यक्रममै यो कुरा समावेश गरेर पढाउन पनि सक्दछौं र त्यसले निरन्तरता समेत पाउने छ । यसको प्रारम्भ हामी सामान्य औषधी जस्तै त्रिफला चूर्ण र कुनै एलोपथिक औषधीसँगै प्रयोग गर्न मिल्छ कि मिल्दैन भन्ने अध्ययनबाट गर्न सक्दछौं ।

विरामीलाई एलोपथिक औषधीसँगसँगै प्राकृतिक औषधी प्रयोग गर्न लगाउनुसँगै हामीले गर्न सक्ने भनेको आफूसँग उपलब्ध स्रोतको अधिकतम सदुपयोग हो । जसमा प्राकृतिक औषधीलाई नशाबाट दिन मिल्ने रूपमा विकास गर्ने देखि लिएर शरीरले यी औषधी सोस्ने गति बढाउनेसम्मको अध्ययन हुनुपर्दछ । यहाँ फर्मासिस्टहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ । कुनै पनि औषधीजन्य पदार्थलाई सेवन गर्न लायक रूपमा विकसित गर्नेदेखि डाक्टरले लेखेको औषधी विरामीलाई वितरण गर्नेसम्ममा फर्मासिस्टको भूमिका हुन्छ । आयुर्वेदमा जस्तै प्राकृतिक औषधीहरू पनि ताजा तयार गरेर पुरिया अथवा त्यस्ता कुनै रूपमा दिइने हुँदा औषधी वितरण गर्ने फर्मासिस्टको पनि कार्यकुशलता तथा जिम्मेवारी बढ्न जाने छ ।

हाल बजारमा उपलब्ध र नयाँ प्रयोग गरिने जडिबुटीजन्य वस्तुको वैज्ञानिक परीक्षण पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसका लागि आवश्यक प्रयोगशाला बनाउन र मापदण्ड तोक्नु पर्ने हुन्छ । यस्ता प्रयोगशाला नयाँ बनाउन गाह्रो भएमा स्थापित विश्वविद्यालय वा अन्य कुनै सरकारी संस्थालाई जिम्मा दिन सकिन्छ । अझ राम्रो त खाद्यपदार्थलाई पनि स्वास्थ्यसँग जोडेर हेरिनु पर्दछ अर्थात् औषधी तथा खाद्य विभागको स्थापना गरिनु पर्दछ । यो विषय सोभै जनस्वास्थ्यसँग जोडिएको विषय हो । सारांशमा भन्नुपर्दा प्राकृतिक स्रोतबाट पाइने औषधीजन्य वस्तुहरूको राम्रो अनुसन्धान र प्रयोगलाई प्रोत्साहित गर्दै लानुपर्दछ । हामीले अहिले गर्ने निर्णय र कार्यले हाम्रा भोलिका नागरिक कतिको स्वस्थ बन्छन् वा रोगी, शारीरिक रूपमा विकलाङ्ग बन्न सक्छन् भन्ने समेत निर्धारण गर्दछ । समाजमा रोगव्याधी कम हुनु भनेको समग्रमा स्वास्थ्यमा हुने खर्च कम हुनु हो । यसले वार्षिक अबौं रूपैयाँ जोगिनेछ । प्राकृतिक औषधी र स्वास्थ्यलाई जोडेर कार्यक्रमहरू र नीति निर्माण गर्ने हो भने यो कार्य विश्वकै स्वास्थ्यका लागि एउटा कोशेढुङ्गा हुनेछ ।

नेपालमा प्राकृतिक औषधीको अनुसन्धानको मार्ग

प्राकृतिक स्रोतहरूको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नको लागि हामीसँग पर्याप्त साधनको कमी त छ तर यसको पूर्ति गर्ने बाटाहरू पनि प्रसस्त छन् । ती मध्ये दुइटा बाटाको विशेष महत्त्व र सम्भावना छन् । पहिलो आन्तरिक जनशक्ति को उन्नयन र दोस्रो स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालयहरूसँगको सहकार्य । हाम्रा लागि माथि उल्लिखित दुवै बाटाहरू उत्तिकै महत्त्वपूर्ण छन् । आन्तरिक जनशक्तिको उन्नयन हाम्रो पहिलो प्राथमिकता हुनु पर्दछ । उदाहरणको लागि यदि हामी पोखरा विश्वविद्यालयलाई लिने हो भने हामीले विश्वविद्यालयभित्र नै कार्यरत प्राध्यापकहरूको ज्ञान र शीप परिष्कृत गराउनु पर्ने हुन्छ । यसका लागि अनुसन्धानका लागि अवसर र संसाधनको आवश्यकता पर्दछ । यदि हामीले हाम्रा प्राध्यापकहरूलाई अनुसन्धान गर्नको लागि सीमित मात्रामा मात्रै साधन उपलब्ध गराईदिने हो भने त्यसले विस्तारै गति लिन थाल्ने छ र प्राध्यापकहरू स्वतः थप कार्य गर्नको लागि सकारात्मक रूपमा उत्प्रेरित हुनुहुनेछ । यसका लागि सर्वप्रथम एक व्यवस्थित अनुसन्धान प्रयोगशालाको निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । यो प्रयोगशाला विद्यार्थीहरूको नियमित अभ्यास गर्ने प्रयोगशालाभन्दा पृथक् हुनुपर्छ । यस्तो अनुसन्धान प्रयोगशाला निर्माण गर्न पोखरा विश्वविद्यालय अनुसन्धान केन्द्रले अग्रसरता र नेतृत्व लिनसक्छ । अनुसन्धान प्रयोगशाला निर्माण गर्न सर्वप्रथम त भवन अथवा कोठाको उपलब्धता हुनुपर्छ । यसमा उपकरण इत्यादि संसाधन जोड्ने जिम्मेवारी चाहिँ स्वयं प्राध्यापकहरूकै हुनेछ । प्राध्यापकहरूको कर्तव्य विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूमा अनुसन्धान प्रस्ताव पेश गरी अनुसन्धानका लागि अनुसन्धानवृत्ति वा अनुसन्धान अनुदान प्राप्त गर्नु हुनेछ । राष्ट्रिय रूपमा विश्वविद्यालय अनुदान नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा द वर्ल्ड एकेडेमी अफ साइन्सेज तथा इन्टरन्यासनल फाउण्डेसन फर साइन्स जस्ता अनेक संस्थाहरूमा यस्तो

सहयोगका लागि प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। कतिपय आधारभूत उपकरणहरू विश्वविद्यालय आफैले पनि उपलब्ध गराउन पर्दछ, जुन त्यति धेरै खर्चिलो पनि हुँदैन। प्रारम्भमा अनुसन्धान साना स्तरका भएपनि त्यसले भविष्यमा हुने ठूला अनुसन्धानको लागि जगको काम गर्नेछ।

नेपालका विश्वविद्यालयमा हाल अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालयमा अनुसन्धानको अनुभव भएका प्राध्यापकहरू हुनुहुन्छ। उहाँहरूको ज्ञान, शीप र वैदेशिक सम्पर्कको अधिकतम उपयोग हाम्रा विश्वविद्यालयहरूले गर्नुपर्दछ। वैज्ञानिक अनुसन्धानको अभ्यास र वैदेशिक सम्पर्क भनेका निरन्तर नवीकरण भैरहुनु पर्ने तत्त्व हुन्। यदि समयमा नवीकरण हुन नसकेमा यी दुवै कुरामा क्रमशः खिया लाग्दै जान्छ र हामीले यी दुवै कुराको उपयोग गर्न नसक्ने अवस्था आउँछ। उच्च स्तरको अनुसन्धान कार्यका लागि विश्वविद्यालयमा उच्च स्तरको शैक्षिक कार्यक्रम पनि सञ्चालन हुनु पर्छ। यसका लागि विद्यावारिधि कार्यक्रम सञ्चालन हुनु अति महत्त्वपूर्ण हुन्छ। नेपालका विज्ञानसम्बन्धित विषयमा विद्यावारिधि कार्यक्रम धेरै कम छन्। त्यसमा पनि प्राकृतिक औषधीबारेको यस्तो कार्यक्रम त हालसम्म प्रारम्भ भएको छैन भन्दा पनि हुन्छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट कतिपय सम्बन्धित विद्यावारिधि शोध भए तापनि नेपालमा उपलब्ध प्राकृतिक औषधीबारे नै केन्द्रित भएर विद्यावारिधि कार्यक्रम भने कुनै विश्वविद्यालयले चलाएको छैन। पोखरा विश्वविद्यालय यसतर्फ नेपालकै पहिलो विश्वविद्यालय बन्न सक्छ तर यसका लागि प्रशस्त तयारी भने गर्नुपर्ने हुन्छ।

पोखरा विश्वविद्यालयमा प्राकृतिक औषधी विज्ञानमा विद्यावारिधि कार्यक्रमको आवश्यकता

पक्कै पनि स्वास्थ्य विज्ञान तर्फ बन्द प्रयोगशालामा हुने अनुसन्धानमा केन्द्रित उच्चतहका अनुसन्धान कार्यक्रमहरू खासगरी स्नातकोत्तर तथा विद्यावारिधिका कार्यक्रमहरू चलाउन सजिलो कुरा होइन। यसका लागि विश्वविद्यालयहरूले आफ्नै पूर्वविद्यार्थीहरूबाट सहयोग लिन सक्छ। उदाहरणका लागि, पोखरा विश्वविद्यालयमा प्रारम्भमा सञ्चालित स्नातकतह औषधी विज्ञान अर्थात् फार्मास्युटिकल साइन्सेज तथा चिकित्सा प्रयोगशाला प्रविधि विज्ञान अर्थात् मेडिकल ल्याबोरेटोरी टेक्नोलोजी अध्ययन गरेका अनेक पूर्वविद्यार्थीहरूले संसारका अग्रणी विश्वविद्यालयहरूबाट थप अध्ययन सम्पन्न गरी विश्वभरिका प्रसिद्ध विश्वविद्यालय तथा अनुसन्धान केन्द्रहरूमा कार्य गरिरहेका छन्। उनीहरूका वैज्ञानिक अनुसन्धानपत्रहरू विश्वका विख्यात अनुसन्धान जर्नलहरूमा प्रकाशित छन्। प्रारम्भमा हामीले विद्यावारिधि कार्यक्रममा विश्वविद्यालयमै कार्यरत विद्यावारिधि नगरेका शैक्षिक जनशक्तिलाई समावेश गरी विश्वविद्यालय परिवारकै शैक्षिक योग्यता अभिवृद्धि गर्न सक्छौं। यसले गर्दा विश्वविद्यालयको खर्च पनि कम हुनेछ र भने प्राध्यापकहरूमा सक्रिय रूपमा पठन पाठन कार्य गर्ने तथा अनुसन्धान गर्ने आयाम पनि विकसित हुने छ। विद्यावारिधि कार्यक्रम सञ्चालन भएमा स्नातक र स्नातकोत्तर कार्यक्रमहरू पनि परिष्कृत हुँदै जानेछन्। पोखरामा चल्ने शैक्षिक कार्यक्रमहरूका पाठ्यक्रम पनि विकसित तथा प्रयोगात्मक तथा प्रोजेक्ट वर्कहरू पनि परिष्कृत हुनेछन्। यसपछि हाम्रो विश्वविद्यालयले उत्पादन गर्ने जनशक्ति पनि उच्च कोटीको हुनको साथै विश्वविद्यालयमै नयाँ औषधीको विरामीमा गरिने परीक्षण (क्लिनिकल ट्रायल) समेत गर्न सकिनेछ। हामी त्यो तहसम्म पुग्न सकेमा हाम्रो विश्वविद्यालयले अनुसन्धानको एक तह पार गरेको मान्न सकिनेछ।

विद्यावारिधि कार्यक्रम सञ्चालन हुन लागे पछि हाम्रा स्वदेशमै रहेका र विदेशमा रहेका समेत वैज्ञानिक अनुसन्धानकर्मी तथा प्राध्यापकहरूलाई देशभित्रको अनुसन्धान कार्यमा व्यावहारिक रूपमा नै जोडिन मिल्ने परिस्थिति बन्नेछ। हामीले विदेशका अनेक विश्वविद्यालयसँग सहकार्यका लागि सम्झौता गरेका छौं। ती सम्झौताहरूमा सर्वाधिक प्रयोग भएको शब्दावली प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरूको आदान प्रदान र अनुसन्धानकार्यका सहकार्य भन्ने हुन्छ। तर धेरै हदसम्ममा यी शब्दावलीहरू शब्दावलीमा नै

सीमित रहेको परिस्थिति छ । यसलाई व्यवहारमा उतार्न पनि विश्वविद्यालयमा सञ्चालन हुने विद्यावारिधि कार्यक्रम एक अवसर बन्न सक्छ । यस्ता सहकार्यहरूबाट हामीले शैक्षिक तथा भौतिक दुवै प्रकारका सहयोग प्राप्त गर्न सक्छौं । हाम्रा प्राध्यापक तथा विद्यार्थीहरू विकसित देशका विश्वविद्यालय तथा अनुसन्धान केन्द्रका प्रयोगशालाहरूमा कक्षा लिन वा तालिम लिन वा अन्य कुनै सम्बन्धित अनुसन्धान कार्य गर्न जान सक्छन् भने विकसित देशका विद्यार्थी तथा प्राध्यापकहरू पनि हाम्रो विश्वविद्यालयमा आएर हाम्रो देशको जैविक तथा सामुदायिक विविधताबारे ज्ञान प्राप्त गर्न सक्दछन् ।

यस्तै गरी अध्ययन अनुसन्धानमा सहकार्य गर्न स्वदेशी तथा विदेशी संस्थाहरूसित सम्बन्ध स्थापित गर्न तथा स्थापित सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन तथा विस्तार गर्न समय समयमा अन्तर्राष्ट्रिय तहको वैज्ञानिक सम्मेलनहरूको आयोजना गर्न सक्छौं । पोखरा विश्वविद्यालयमा औषधी विज्ञान विषयमा पठन पाठन प्रारम्भ भए लगत्तै यस किसिमका सम्मेलनहरू आयोजना गर्ने परम्पराको पनि सुरुवात गरिएको थियो । तर विगतका केही वर्ष यता यस्तो अयोजन पनि नियमित हुन सकेको छैन । हामीले यसलाई निरन्तरता दिनुपर्नेछ । यस किसिमका अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनको आयोजना गर्न पनि हामीले हाम्रा पूर्वविद्यार्थीहरूबाट राम्रो सहयोग लिन सक्छौं ।

माथि उल्लेखित सम्भावनाहरू लाई मूर्तरूप दिनका लागि पोखरा विश्वविद्यालयले धेरै पाइलाहरू अगाडि बढाइसकेको छ । हामीसँग अनुसन्धान केन्द्र छ, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध केन्द्र छ, र उक्त कार्यालयहरूमा ऊर्जावान् प्राध्यापकहरू कार्यकारी निर्देशकको रूपमा हुनुहुन्छ । उहाँहरू आफैमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको अनुसन्धान र सम्पर्क विषयमा अनुभवी र कुशल हुनुहुन्छ । पोखरा विश्वविद्यालयले उहाँहरू जस्तै योग्य जनशक्तिको सदुपयोग गरेर विश्वविद्यालयमा हुने अनुसन्धान कार्यलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा लैजानुपर्दछ । यसै सन्दर्भमा पोखरा विश्वविद्यालयमा औषधी विज्ञान विषयसँगै स्वास्थ्य विज्ञानका विषयहरूको अध्ययन अध्यापनको प्रारम्भ गर्नुहुने र वैज्ञानिक अनुसन्धान कार्य त्यसमा पनि विशेषगरी प्राकृतिक औषधीमा गरिने अनुसन्धान कार्यको आधारशीला राख्नुहुने पोखरा विश्वविद्यालयका पूर्व डीन प्राध्यापक पुरुषोत्तम बस्नेतको भनाइ “गाढो छ तर असम्भव छैन” लाई हामी सबैले मनन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

प्राकृतिक औषधीको उपयोगिता संसारभर विख्यात छ । धेरै आधुनिक वैज्ञानिक अध्ययनहरूले पनि यसको पुष्टि गरेका छन् । नेपालमा पनि परम्परागत उपचार पद्धतिमा पनि प्राकृतिक औषधीहरूको प्रयोग परापूर्व कालदेखि भैरहेको छ । यस्तो प्रयोगलाई व्यवस्थित र सर्वस्वीकार्य बनाउन यस सम्बन्धमा व्यापक वैज्ञानिक अनुसन्धानको आवश्यकता हुन्छ । नेपालका विश्वविद्यालयहरूले यस तर्फ योजनाबद्ध तवरले कार्य गर्न सक्छन् । नेपालका विश्वविद्यालयहरू मध्ये पनि पोखरा विश्वविद्यालयले यस क्षेत्रमा स्नातकोत्तर तहमा विशिष्टीकृत कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । यो प्रयासलाई अझै व्यापकता दिन यसै विषयमा विद्यावारिधि कार्यक्रम पनि सञ्चालन गर्नु पर्ने देखिन्छ । यसैको तयारी स्वरूप व्यवस्थित अनुसन्धान प्रयोगशालाको निर्माण तथा सम्बन्धित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विश्वविद्यालय तथा अनुसन्धान केन्द्रहरूसँगको व्यावहारिक सहकार्यको आवश्यकता छ ।

***

नेपालको उच्चशिक्षाको गुणस्तर सुधारका उपायहरू

अतिसम्मोदवर्धन कौण्डिन्यायन¹

पृष्ठभूमि

नेपालमा आधुनिक पद्धतिको उच्च शिक्षाको प्रारम्भ वि. सं. १९७५ सालमा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापनासँगै भएको हो। सुरुमा त्रिचन्द्र कलेजको सम्बन्धन भारतको कलकत्ता विश्वविद्यालयसँग र केही समयपछि पटना विश्वविद्यालयसँग थियो। वि. सं. २०११ सालमा विदेशी विज्ञसमेतको संलग्नतामा शिक्षा आयोग गठन गरी नेपालमा शिक्षाको नयाँ ढाँचा प्रस्तावित गरियो। यसै आयोगले गरेको प्रस्ताव अनुरूप वि. सं. २०१६ मा नेपालको पहिलो विश्वविद्यालयको रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भयो। वि. सं. २०४३ सालमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको संस्कृत अध्ययन संस्थानलाई संस्कृत विश्वविद्यालयको रूपमा विकसित गरियो। नेपालमा बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापना पछि बहुविश्वविद्यालयको अवधारणा लागू गरियो। काठमाडौं विश्वविद्यालय निजी पहलमा खुल्यो भने सरकारको तर्फबाट पनि क्रमशः पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय, पोखरा विश्वविद्यालय आदि विश्वविद्यालयहरू खुल्दै गए। हाल नेपालमा विश्वविद्यालयको सङ्ख्या ११ र चिकित्साशिक्षाका स्वतन्त्र उच्च शैक्षणिक संस्थानहरूको सङ्ख्या ५ छ। उच्चशिक्षाका उपाधि प्राप्त गर्ने जनशक्तिको सङ्ख्या पनि उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको छ।

तर यसरी सङ्ख्यात्मक रूपमा उच्च शिक्षामा नेपालले प्रगति गरे तापनि गुणात्मक मापदण्डमा भने उत्कृष्टता हासिल गर्न धेरै बाँकी रहेको छ। विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले तयार गरेका गुणस्तरीय विश्वविद्यालयहरूका सूचीमा हाम्रा विश्वविद्यालयहरूको स्थान, उपाधिप्राप्त जनशक्तिको रोजगारीको अवस्थिति तथा विदेश पलायनको तथ्याङ्क हेर्दा स्थिति उत्साहजनक छैन। विदेशी विश्वविद्यालयहरूमा अध्ययन गर्न पूर्वस्वीकृति लिने नेपाली विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या तथा त्यसका लागि नेपालबाट विदेशिएको रकम देखा पनि हामीले हाम्रो उच्चशिक्षालाई आमूल सुधार नगरी नहुने स्पष्ट हुन्छ। देशको शिक्षानीति देशको राजनीति, अर्थनीति आदि अन्य नीतिहरूसँग निर्भर रहेको हुँदा हुँदै पनि प्रथमतः शैक्षिक क्षेत्रको सुधारले नै अन्य क्षेत्रमा पनि सुधार ल्याउन सक्ने आशा भने राख्न सकिन्छ। समय समयमा शिक्षाविद् तथा अनुसन्धाताहरूले नेपालको उच्च शिक्षाका समस्या र सुधारका उपायहरूबारे विचार विमर्श चलाइरहेको पाइन्छ। यसै सन्दर्भमा प्रस्तुत लेखमा पनि नेपालको उच्च शिक्षामा मूल समस्याहरू तथा तिनको समाधानका उपायहरूबारे चर्चा गर्न प्रयास गरिएको छ। यसै सिलसिलामा कतिपय व्यापक विमर्श गरिनुपर्ने विषयहरूलाई पनि इङ्गित गर्न प्रयास गरिएको छ।

मुख्य समस्याहरू तथा तिनका समाधानका उपायहरू

१. राजनैतिक हस्तक्षेप

नेपालको उच्च शिक्षाको अपेक्षाकृत विकासको मूल बाधक कारकमा तीव्र राजनैतिक हस्तक्षेप रहेको कुरा स्पष्ट छ। यो कारण यसै लेखमा गणना गरिएका अन्य कारणहरूसँग पनि प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ। अनेक पटक अनेक प्राध्यापक एवं बौद्धिकवर्गले पनि यो कुरा उठाइआएकै हो। स्वयं राजनैतिक नेतृत्वले

लेखक परिचय:

अतिसम्मोदवर्धन कौण्डिन्यायन, उपप्राध्यापक – औषधी विज्ञान, स्कूल अफ हेल्थ एण्ड अलाइड साइन्सेज, पोखरा विश्वविद्यालय। ईमेल: atis@pu.edu.np

पनि विश्वविद्यालय जस्ता संस्थाको नेतृत्व चयन गर्दा राजनैतिक आस्था वा प्रतिबद्धताका आधारमा गर्ने परिपाटीले उच्चशिक्षाको गुणस्तरमा ह्रास आएको स्वीकार गरी अबदेखि स्वतन्त्र र प्राज्ञिक व्यक्तिलाई चयन गर्ने भनी पटक पटक प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गरेको पनि सुनिएको हो । यसको उदाहरणका लागि वि. सं. २०७५ चैत्र २० गते पोखरा विश्वविद्यालयको सोह्रौं दीक्षान्त समारोहमा तत्कालीन शिक्षामन्त्री तथा विश्वविद्यालयका सहकुलपतिले दिनुभएको मन्तव्य स्मरण गर्न सकिन्छ । यही कुरालाई वचनबाट व्यवहारमा परिवर्तन गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

यसै सन्दर्भमा वि. सं. २०७४ चैत्र २२ मितिमा विश्वविद्यालय अनुदान आयोग नेपालले नेपालका सबै विश्वविद्यालयका उपकुलपतिहरूलाई लेखेको पत्र पनि स्मरणीय छ । जसमा 'माननीय शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीज्यूको रोहबरमा भएको छलफल अनुसार' विश्वविद्यालयबाट सात दिन भित्र केही सूचनाहरू माग गरिएका थिए । माग गरिएका सूचनाहरूमध्ये 'विश्वविद्यालयमा देखिएको राजनैतिक हस्तक्षेप, हस्तक्षेपकारी तह निकाय र त्यसप्रकारको हस्तक्षेप नियन्त्रण गर्ने समाधानका उपायहरू' बारे पनि विवरण माग गरिएको थियो । विश्वविद्यालयको नेतृत्व नियुक्तिमा प्रत्यक्ष राजनैतिक हस्तक्षेप गर्ने राजनैतिक दलहरूबाटै प्रतिनिधित्व गर्ने मन्त्रीज्यूका रोहबरको छलफलले उसैगरी नियुक्त विश्वविद्यालयको नेतृत्वसित यस्तो विवरण माग गर्नु विरोधाभासपूर्ण जस्तो सुनिँदा तापनि कुनै बिन्दुबाट त यो दुश्चक्र तोड्न प्रारम्भ हुनैपर्छ भन्ने मान्यताका कारण यो विवरण माग गर्दा यो बुँदा उल्लेख मात्रै हुनुलाई पनि सकारात्मक रूपमा लिइएको थियो । यद्यपि, यसबारे कुनै ठोस र प्रभावकारी कार्ययोजना भने हालसम्म पनि कतै लागू गरिएको पाइएको छैन । यसका लागि राजनैतिक नेतृत्वले नै स्पष्ट कार्ययोजना र दृढ इच्छाशक्तिकासाथ सकारात्मक हस्तक्षेप गर्नुपर्छ ।

विश्वविद्यालयमा कार्यरत प्राध्यापक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरूको पेसागत हकहितको सुरक्षाका लागि विश्वविद्यालयमा प्राध्यापक संघ, कर्मचारी संघ र स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियनको व्यवस्था गरिएको छ । प्राध्यापक तथा विद्यार्थीका सङ्गठनबाट त विश्वविद्यालय सभामा प्रतिनिधित्व समेत हुने व्यवस्था छ । तर यी सङ्गठनहरू आफ्नोपेसागत विषयमा भन्दा राजनैतिक पक्ष वा विपक्षको समर्थन वा विरोधमा नै केन्द्रित हुने गरेको गुनासो सुनिन्छ । नेपालका विश्वविद्यालयहरूमा अनेक समयमा हुने तालाबन्दी, भौतिक तोडफोड र कतिपय अवस्थामा हुने व्यक्तिविशेष प्रति हुने अपमानजनक व्यवहार र भौतिक आक्रमणसम्मका घटनाहरू यस्तै संघ सङ्गठनका आवरणमा हुने गरेका छन् । यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नु पर्नेमा साङ्गठनिक आबद्धताका आधारमा भन्नु संरक्षण गरिएको पाइन्छ । यो प्रवृत्तिलाई सदा सदाका लागि इतिहासको गर्तमा पुऱ्याउन हामी सबै कटिबद्ध हुनै पर्छ ।

यो समस्याको समाधानका लागि सर्वप्रथम सत्तापक्ष तथा प्रतिपक्षमा समेत रहेका राजनैतिक नेतृत्व पङ्क्तिले विश्वविद्यालयमा कार्यरत प्राध्यापक, कर्मचारी तथा विद्यार्थीहरूलाई दलीय निकटताका आधारमा सङ्गठित गर्न बन्द गर्नुपर्छ । त्यसै गरी देशको राजनैतिक नेतृत्वले विश्वविद्यालयको नेतृत्व चयन गर्दा हरेक पक्षबाट योग्य, उच्च आत्मसम्मान भएका र स्वतन्त्र चरित्र भएका प्राध्यापकहरूलाई अनुरोधपूर्वक नेतृत्वमा लैजाने र नेतृत्वमा पुऱ्याइएका व्यक्तित्वहरूलाई हर तरहले नीतिगत सहयोग गर्ने गर्नुपर्दछ । कुनै पनि देशको राजनैतिक नेतृत्वले आफ्ना विचार अनुकूलको शैक्षिक नेतृत्व चयन गर्ने अभ्यास कुनै न कुनै रूपमा विश्वभरी नै छ । तर शैक्षिक नेतृत्व जति राजनैतिक नेतृत्वबाट कम प्रभावित हुन्छ, त्यहाँको शैक्षिक गुणस्तर उच्च हुन्छ । अभि प्राज्ञिक व्यक्तित्वहरूलाई आफ्नो कार्यकर्ता नबनाइ उच्च बौद्धिक चरित्रको

शैक्षिक नेतृत्वको परामर्शमा राजनैतिक नेतृत्व चल्ने संस्कृति भएका देशहरू विकासको अग्रपङ्क्तिमा रहेको देखिन्छ ।

लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरू राजनैतिक विमर्शका स्थलहरू अवश्य बन्न सक्छन् र तर यो विमर्श बौद्धिक तहको विमर्श हुनुपर्छ, क्षुद्र तहका पक्षपातपूर्ण नियुक्ति वा सङ्गठनको सङ्ख्यात्मक विस्तारमा मात्रै केन्द्रित हुनुहुँदैन भन्ने राजनैतिक नेतृत्वले बुझ्न धेरै ढीला भैसकेको छ ।

२. कानुनी सुधार

वर्तमान व्यवस्था अनुसार विश्वविद्यालयहरू आ-आफ्ना अलग अलग ऐनबाट निर्देशित छन् । प्रस्तावित योजना अनुसार यी पृथक् पृथक् ऐनहरू खारेज गरी एकल उच्च शिक्षा ऐन ल्याउने हेतुले यसको मस्यौदा समेत सार्वजनिक गरिएको छ । तर त्यसमा पर्याप्त गृहकार्य भएको देखिँदैन । कतिपय अवस्थामा विश्वविद्यालयहरूलाई थप केन्द्रीकृत नियन्त्रणमा राख्न ल्याउन लागिएको जस्तो देखा पर्छ ।

हालको कानुनी व्यवस्था अनुसार कुनै पदाधिकारीको पद रिक्त भएको तीन महिना भित्र नयाँ नियुक्ति गर्नु पर्ने भन्ने किसिमको व्यवस्था विश्वविद्यालयका ऐनहरूमा देखिन्छ । यो व्यवस्था आकस्मिक कारणले खाली भएका पदहरूका सन्दर्भमा उचित जस्तो लागे पनि निश्चित पदावधि पूरा गरेर रिक्त भएका पदहरूको हकमा भने घातक हुन्छ । हाम्रो विगतको अनुभवमा वर्षादिनभन्दा लामो समयसम्म विश्वविद्यालय पूर्णकालीन नेतृत्वविहीन भएको अवस्था छ । नयाँ बन्ने कानूनहरूमा यस सन्दर्भमा 'कुनै पनि पद रिक्त हुनु एक महिना अगावै नयाँ नियुक्ति भैसक्नु पर्ने र निवर्तमान र नवनियुक्त पदाधिकारीले आवश्यक परेमा एक हप्ता सँगै कार्य गर्नुपर्ने' भन्ने जस्तो व्यवस्था राख्न सकिन्छ । विश्वविद्यालय एक अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्था भएको र यसको कामको प्रकृति हेर्दा यसका अवयवहरूको नेतृत्वलाई एकदिन पनि खाली राख्न नहुने र आकस्मिक कारणले खाली भएमा समेत कसले उक्त पदको जिम्मेवारी लिने भन्ने कुराको स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरिनुपर्छ ।

हालको व्यवस्था अनुसार विश्वविद्यालय तथा प्रतिष्ठानहरूको कुलपतिको पदमा प्रधानमन्त्री र सहकुलपतिको पदमा शिक्षामन्त्री वा स्वास्थ्यमन्त्री रहने व्यवस्था छ । देश बहुविश्वविद्यालयको पद्धतिमा गैसकेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यो प्रणाली परिवर्तन गर्न पनि ढीला भैसकेको छ । प्रदेशस्तरमा गण्डकी प्रदेशमा स्थापित गण्डकी विश्वविद्यालयले यसतर्फ अभ्यास पनि प्रारम्भ गरिसकेको छ । यसै सन्दर्भमा पोखरा विश्वविद्यालयको सत्रौँ विश्वविद्यालयसभाको अध्यक्षता गर्दै विश्वविद्यालयका कुलपति समेत रहनुभएका सम्माननीय प्रधानमन्त्री स्वयंले यो व्यवस्था अवैज्ञानिक रहेको र विज्ञबाट नै कुलपति हुने व्यवस्था गरिनु उचित भएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको स्मरणीय छ ।

प्राध्यापकहरूको न्यूनतम योग्यता, पदोन्नति र सेवाअवधि जस्ता विषयमा पनि अग्रगामी वैधानिक व्यवस्था लागू गर्न पनि प्रशस्त विचार विमर्श चलाउनु आवश्यक भएको छ । उदाहरणको लागि प्राध्यापकहरूलाई स्थायी गर्नुको सट्टा निश्चित अवधि (उदाहरणका लागि चार वर्ष) का लागि सेवा करारमा मात्र लिने व्यवस्था गर्ने तथा उक्त अवधिको वस्तुगत मूल्याङ्कन गरी सेवा करार थप्ने व्यवस्था गर्ने । यस्तो व्यवस्थाको अभ्यास गर्ने विश्वविद्यालयहरूमा शैक्षिक वातावरण बढी चलायमान हुने हुन्छ । यद्यपि, हाम्रो जस्तो स्वतन्त्र प्राज्ञिक संस्कृति विकसित नभएको वातावरणमा यस्तो व्यवस्थाको दुरुपयोग हुने संभावना पनि उत्तिकै रहन्छ । यसै गरी अन्तर्राष्ट्रिय खुला प्रतिस्पर्धाद्वारा शैक्षिक पदहरूको पूर्तिको विषयलाई पनि लिन सकिन्छ ।

३. शिक्षामा लगानी

आर्थिक वर्ष २०७९/८० नेपालको बजेट अनुसार शिक्षामा लगानी १०.९३ प्रतिशत रहेको छ। दश वर्ष अघि यो अनुपात करिब १६ प्रतिशत रहेको र त्यसपछिका वर्षहरूमा निरन्तर घटीरहेको छ। विज्ञहरूका रायमा यो प्रतिशत करिब २० हुनुपर्दछ। यो प्रतिशतमा पनि धेरैजसो रकम आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षामा खर्च हुन्छ। उच्च शिक्षाको लागि छुट्याइएको रकमको अनुपात त अझै घटेको छ। यो परिप्रेक्ष्यमा अनुसन्धान केन्द्रित उच्च शिक्षा र यसमा आवश्यक रकमको आशा गर्न नसकिने परिस्थिति छ। हाल चिकित्सा शिक्षा आयोगले गरेको व्यवस्था अनुसार सरकारी शैक्षणिक संस्थानहरूले चिकित्सा शिक्षाका स्नातकोत्तर कक्षाहरू निशुल्क तथा स्नातक कक्षामा पनि ठूलो सङ्ख्यामा छात्रवृत्ति प्रदान गरिने व्यवस्था गरिएको छ। तर, यसका लागि लाग्ने आर्थिक भार कुन स्रोतबाट कसरी बहन गरिने भन्नेबारे अझै स्पष्ट व्यवस्था हुन सकेको छैन। जनताको करबाट उठेको स्रोतबाट निशुल्क उच्च अध्ययन गरेको जनशक्तिलाई देश निर्माणमा कसरी प्रयोग गर्ने भन्नेबारे पनि दूरदर्शी कार्ययोजना निर्माण भएको पाइँदैन।

यो अवस्थालाई सुधार गर्न उच्च शिक्षाको बजेटलाई अनेक शैक्षणिक संस्थानका लागि स-सानो राशिका रूपमा विनियोजन गर्नुभन्दा कुनै एक संस्थालाई विषय विशेषको विशिष्टीकृत उत्कृष्टताका केन्द्रको रूपमा विकसित गर्न आवश्यक पर्ने गरी राशि विनियोजन गर्ने नीति लिन सकिन्छ। शैक्षणिक संस्थाहरूलाई उत्पादनमूलक र सेवामूलक कार्यसँग जोडी आर्थिक रूपमा आत्मनिर्भर बनाउने नीति पनि लिन सकिन्छ। चिकित्सा शिक्षाको उच्च शिक्षाको हकमा छात्रवृत्तिमा अध्ययन सम्पन्न गरेका जनशक्तिको देश निर्माणमा अधिकतम प्रयोग गर्न देशका लागि आवश्यक जनशक्तिको समय अनुसारको प्रक्षेपण, तदनुसार शैक्षणिक संस्थानमा आसन(सीट)हरूको उपलब्धताको व्यवस्था र उनीहरूले अध्ययन सम्पन्न गरेपछि उनीहरूबाट सम्बन्धित कार्यक्षेत्रमा कसरी सेवा लिने भन्नेबारेको स्पष्ट नीति तय गर्नु अति आवश्यक छ।

४. अनुसन्धानमूलक शिक्षा प्रणालीमा जोड

हाम्रा विश्वविद्यालयहरूको शिक्षा प्रणाली अझै पनि उपलब्ध सैद्धान्तिक ज्ञानको निरन्तरतामा मात्रै केन्द्रित देखिन्छ। यसलाई नयाँ ज्ञानको निर्माण, प्रयोग तथा प्रचारप्रसारसँग जोड्नु पर्दछ। यसै गरी हाम्रा परम्परागत ज्ञानको व्यावहारिक संरक्षणमा पनि हाम्रो उच्च शिक्षा केन्द्रित हुनु पर्दछ। उच्च शिक्षा त्यसमा पनि स्नातकोत्तर तह र विद्यावारिधि तहमा हुने अध्ययन अध्यापन अनुसन्धान तथा नवप्रवर्तनलाई जोड दिने हुनुपर्दछ। यो तहका शोधग्रन्थहरू केवल उपाधि प्रयोजनका लागि मात्र हुने र पुस्तकालयको शोभा बढाउने मात्रमा सीमित हुनु हुँदैन। यसका लागि अनुसन्धानमा लगानी, विश्वविद्यालय तथा सरकारबीच एवं विश्वविद्यालय तथा उद्योगहरूबीचको सहकार्य, विश्वविद्यालयमा भएका अनुसन्धान कार्यको नतिजाको सर्वसाधारणले बुझ्ने भाषामा प्रचार प्रसारआदि कार्यमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ। अनुसन्धान धेरै खर्चिलो वा धेरै समय लाग्ने वा ठूलो कष्टसँग मात्रै गर्न सकिने कार्य हो भन्ने धेरैको बुझाइ छ। अवश्य पनि अनुसन्धानमा धेरै स्रोत साधन र समयको लगानी लाग्छ तर सीमित स्रोत साधनमा पनि समुदायलाई आवश्यक पर्ने महत्त्वपूर्ण अनुसन्धानहरू गर्न सकिन्छ। उदाहरणका लागि नेपालको 'राष्ट्रिय आविष्कार केन्द्र'ले गरेका अनुसन्धानहरूलाई लिन सकिन्छ। यो केन्द्रले स्थानीय आवश्यकतासँग जोडिएका साधारण विषयहरूमा वा पहिले नै उपलब्ध उत्पादनहरूको कम मूल्यमा उत्पादन गर्ने विधि र पद्धतिका बारे अनुसन्धान गरिरहेको छ। हाम्रा विश्वविद्यालयहरूले पनि यस्ता र यी भन्दा अझै विशिष्ट अनुसन्धान र नवप्रवर्तनमा जोड दिन सक्छन्।

५. समाजसँग समन्वय

नेपालका विश्वविद्यालयहरूमा अर्को आमूल सुधार गर्नु पर्ने पक्ष भनेको विश्वविद्यालय र समाजको सम्बन्ध हो । हाम्रा विश्वविद्यालयहरू मूलतः विद्यार्थीहरूलाई शैक्षिक उपाधि वितरण गर्ने संस्था हुन् भन्ने आम अवधारणा छ । विश्वविद्यालय भनेका समाजलाई उपयोगी हुने ज्ञानको संरक्षण, निर्माण र अभिवृद्धि गर्ने संस्था हुन् भन्ने चेतना धेरै कम पाइन्छ । यो चेतना विकास गर्न विश्वविद्यालयमा हुने गतिविधिलाई समाजका विभिन्न अङ्गसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोड्न आवश्यक छ । विश्वविद्यालयको ज्ञान साँच्चै किताबी मात्र नभएर दैनिक जीवनमा समाजोपयोगी हुन्छ भन्ने सन्देश दिन पनि यो आवश्यक छ ।

उदाहरणको लागि यदि स्वास्थ्य विज्ञान अध्ययन हुने संस्थामा शुद्ध पिउने पानी वा स्वास्थ्यकर शौचालयको व्यवस्था छैन, व्यवस्थापन विषय अध्ययन हुने संस्थामा सामान्य वाहन पार्किङको व्यवस्थापन आकर्षक छैन, इन्जिनियरिङ अध्यापन हुने संस्थाको संरचना अव्यवस्थित छ अथवा मानविकी अध्यापन हुने संस्थाका प्राध्यापक वा कर्मचारीको बोलीवचन कर्कश छ भने उक्त संस्थाको अवस्थिति हेर्न भित्र जानु पर्दैन ।

जुन समुदायमा विश्वविद्यालय अवस्थित छ त्यो समुदायले आफ्ना विद्यार्थीहरू पढाउनुका अतिरिक्त प्रशस्त लाभ विश्वविद्यालयबाट लिन सक्नुपर्छ । विश्वविद्यालयले समुदायसँग मिलेर गर्ने प्रशस्त कार्यक्रमहरू ल्याउन सक्छ । उदाहरणका लागि औपचारिक शिक्षादेखि अतिरिक्त विविध विषयका कक्षाहरूको व्यवस्था, कम्प्युटर, इन्टरनेट इत्यादि आधुनिक प्रविधि प्रयोगका तालिमहरू, स्वास्थ्यसम्बन्धी जनचेतनाका कार्यक्रमहरू, सरसफाइ, फोहर व्यवस्थापन, सम्पदा र वातावरण संरक्षण इत्यादि क्षेत्रमा समुदायसँग मिलेर प्रभावकारी कार्यक्रमहरू विश्वविद्यालयले ल्याउन सक्छ ।

यसै गरी नागरिक समाजका अनेक पेसाकर्मीहरू जस्तै कृषक, मजदूर, उद्योगी व्यापारी, कलाकार, कानून व्यवसायी, सुरक्षाकर्मी इत्यादिको विश्वविद्यालयसँग सुसम्बन्ध र आत्मीयता हुनु आवश्यक छ । यसका लागि विश्वविद्यालयले आफ्ना गतिविधिबारे सबै पेसाकर्मीले बुझ्ने साधारण भाषा र शैलीमा निरन्तर संवाद कायम राख्नुपर्ने हुन्छ ।

६. बुद्धिजीवीवर्गको भूमिका

उच्च शिक्षाको सुधारका लागि कुनै वर्ग सबैभन्दा बढी जिम्मेवार छ भने त्यो वर्ग हो बुद्धिजीवीवर्ग । यहाँ बुद्धिजीवी भन्नाले प्राध्यापक, शिक्षक, लेखक, पत्रकार, साहित्यकार तथा अनेक विषयका विशेषज्ञहरूलाई भनिएको हो । यही वर्गबाट नै देशले र समाजले सबैभन्दा बौद्धिक क्रियाकलापको अपेक्षा गरेको हुन्छ । देश वा समाजलाई आवश्यक पर्ने विचार र विद्या(ज्ञान र शिल्प)को संरक्षण, निर्माण, अभिवृद्धि र प्रचारप्रसार यो वर्गका मूल कर्तव्य हुन् । यसै ज्ञानबाट देशको र समाजको नीति सञ्चालित हुने गर्दछ । तर दुर्भाग्यवश हाम्रो देशमा बुद्धिजीवीवर्गले यो जिम्मेवारी निर्वाह गर्न नसकेको देखिन्छ । बुद्धिजीवीहरू स-साना स्वार्थसमूहहरूमा विभक्त हुने चरित्र यसका लागि मूल कारक देखिएको छ । विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरूको हकमा समेत, शैक्षिक नेतृत्वको विभिन्न तहमा पुग्नको लागि वा साधारण वृत्तिविकाससम्मका अवसरका लागि पनि स्वार्थसमूहहरूमा सङ्गठित हुनु पर्ने परिस्थिति बाध्यताको रूपमा देखिनु चिन्ताजनक छ । यसको सामाधान स्वयं प्राध्यापक वर्गले नै गर्नुपर्छ । संसारको इतिहासका अनेक कालखण्डका स्वतन्त्र बुद्धिजीविहरूले भैं हाम्रो देशका स्वतन्त्र बुद्धिजीविहरूले प्रभावकारी विचार निर्माण गर्नुपर्छ । यदि यो प्रवृत्तिको सुधारका लागि स्वयं प्रवृत्त हुन नसकेमा कसै प्रति दोषारोपण गर्ने नैतिक बल पनि हामीमा रहँदैन ।

निष्कर्ष

नेपालको उच्च शिक्षामा वर्तमान समयमा सङ्ख्यात्मक रूपमा उल्लेख्य विकास भएको देखिएको छ । यसलाई गुणात्मक रूपमा बदल्न चाहिँ कतिपय नीतिगत, प्राशासनिक, शैक्षणिक तथा प्रवृत्तिगत सुधार नगरी नहुने देखिएको छ । ती सुधारका लागि राजनैतिक नेतृत्व, नागरिक समाज तथा बुद्धिजीवीवर्ग सबैले आ-आफ्नो स्थानबाट प्रयास गर्नु पर्ने देखिन्छ । यी सबै मध्ये सर्वाधिक दायित्व चाहिँ बुद्धिजीवीवर्ग र त्यसमाथि पनि विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरूको नै हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

1. पाण्डे, सरदार रुद्रराज; केसी, केशरबहादुर र उड, प्युग बी (वि. सं. २०११) नेपालमा शिक्षा: नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको विवरण, काठमाडौं, नेपाल: प्रकाशन विभाग कलेज अफ एजुकेशन ।
2. पोखरा विश्वविद्यालय ऐन (२०५३) नेपाल सरकार
3. राष्ट्रिय शिक्षा नीति (२०७६) नेपाल सरकार
4. उच्च शिक्षा सुधार परियोजना कार्यान्वयन निर्देशिका (२०७२), विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुर । वेवपेज: https://www.ugcnepal.edu.np/ugc_header_images/PIM.pdf (हेरिएको २०७९ असार ६ गते)
5. सुवेदी, मधुसूदन (२०७८ फागुन १६) विश्वविद्यालयको विकृति र एकीकृत स्वास्थ्य प्रतिष्ठान ऐन, ईकागज पत्रिकामा प्रकाशित । <https://ekagaj.com/article/thought/43951/> मा उपलब्ध (हेरिएको २०७९ असार ९ गते)
6. कैनी, सुदीप (२०७८ चैत्र ८) शिक्षा सबलीकरणमा कानुनी सुधार अपरिहार्य, कान्तिपुर दैनिक ।
7. Baral, K. J. (2007). Higher education financing in Nepal. *Journal of Nepalese Business Studies*, 4(1), 1-9.
8. Mathema, K. B. (2007). Crisis in education and future challenges for Nepal. *European Bulletin of Himalayan Research*, 31(46), 46-66.
9. Regmi, K. D. (2021). Higher education in Nepal: A handmaiden of neoliberal instrumentalism. *Higher Education Policy*, 34(2), 393-411.
10. Simkhada, P., & van Teijlingen, E. (2010). Higher education in Nepal: Several challenges ahead. *Diaspora*, 3(1), 44-47.

***

शिक्षामा रूपान्तरण: विश्वविद्यालयले केही गर्ला कि?

विद्यानाथ कोइराला¹

वैदिक रूपान्तरण

यजुर्वेद भन्छ – गुरुको काम प्रश्न गर्ने हो । खोज्न लगाउने प्रश्न (यजुर्वेद) । त्यसैले वेदमा प्रश्न गर्ने संवादी शैली छ । आफैमा प्रश्न गर्ने मनोवादी शैली छ । प्रशंशा गर्दै उत्तर खोज्ने (appreciative inquiry) शैली छ । अजिंगर, अत्री, र अग्निको वादविवाद त्यही भन्छ । विद्या र अविद्याको संवाद (यजुर्वेद, ४०/१३) ले त्यही भन्छ । अथर्ववेद (११.५.४) ले यसको विस्तार गर्दै भन्छ – ब्रह्म अक्षरले बनेको छ । ती अक्षरहरूलाई छन्दले दोहन गर्न सकिन्छ । त्यसैले वेदका सूक्तहरू छन्दमय छन् । वैदिक शिक्षण विधिका दुई तरीकाको अनुशीलनले पनि त्यही भन्छ । पहिलो शिक्षण विधि हो – श्रवण, मनन तथा निदिध्यासन । यसको अर्थ हो पहिले सुन्ने वा पढ्ने । अनि सुनेको वा पढेको कुरामा मनोवाद गर्ने । मनोवाद पछि कार्यान्वयन गर्ने । दोश्रो तरीकाले भन्छ – पहिलो चौथाइ गुरुसँग सिक । दोश्रो चौथाइ साथीसँग सिक । तेस्रो चौथाइ विज्ञसँग सिक । चौथो चौथाइ आफ्नै अनुभूतिसँग सिक (शान्तिपर्व, ॥) विद्या सिके पनि अविद्या सिके पनि । विद्या तथा अविद्याको सहसम्बन्ध सिके पनि । विद्या भनेको ब्रह्मज्ञान हो (cosmic knowledge) । अविद्या भनेको पदार्थीय ज्ञान (material knowledge) हो । पदार्थीय तथा ब्रह्मीय ज्ञान मिलेर बनेको जीवनचक्रीय सहसम्बन्धको ज्ञान (यजुर्वेद, ४०/१२-१३) पनि त्यही हो । यजुर्वेदको ४० औं अध्यायले त्यसमै थपेर भन्छ – अविद्याले मृत्यु जित्तिन्छ । विद्याले अमरत्व प्राप्त हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा अविद्या अर्थात विज्ञानले मृत्यु जित्ने सम्मको चिन्तन गर्छ । विद्या अर्थात ब्रह्म ज्ञानले पदार्थको गुरुत्वाकर्षण सुन्यमा झारेर व्यक्तिलाई ब्रह्मउर्जासँग विलय गराउँछ । आध्यात्मिक शब्दावलीमा मोक्ष वा मुक्ति भनेको त्यही हो । यसो हुँदा पदार्थ उर्जामा रूपान्तरण भएको हुन्छ ।

रूपान्तरण शिक्षाको वैदिक भ्रूण

रूपान्तरण शिक्षाका अनेकन सैद्धान्तिक आधारहरू छन् । पहिलो आधार हो निर्माणवाद (constructivism) । यो आधारले भन्छ – चिन्तन दिमागबाट (cognitive constructivism) बन्छ । जीन पियाजेको भनाइ त्यही हो । चिन्तन समाजबाट (social constructivism) बन्छ । भिगोत्स्कीको सोच त्यही हो । वैदिक मनोवादले दिमागी निर्माणवादको जानकारी दिन्छ । अर्थात पियाजेको सिद्धान्त यसैमा जोडे हुन्छ । समाजबाट बन्ने चिन्तन चाहिँ यजुर्वेदको १९/७६ ले दिन्छ । त्यसले योनी सत्यको चिन्तन दिन्छ । समय अनुसारको सत्य । योनीबाट बच्चा आउने पनि सत्य । पिसाव आउने पनि सत्य । रगत आउने पनि सत्य । भिगोत्स्कीको चिन्तन योनी सत्यले दिन्छ । यसको अर्थ हो – सामाजिक सत्यहरूमा विविधता हुन्छ । लौकिक सत्य भनेको त्यही हो । मायावी सत्य भनेको पनि त्यही हो । विज्ञानी सत्य भनेको पनि त्यही हो ।

---

¹ लेखक परिचय:

डा. विद्यानाथ कोइराला, प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल । ईमेल: koiralabidyanath@gmail.com

रुपान्तरण शिक्षाको अर्को आधार हो –नारीवादी सिद्धान्त । थरिथरिका नारीवादको एकल सार हो –नारी दोश्रो दर्जाकी होइनन । अवला पनि होइनन् । शक्ति हुन् । अर्धनारीश्वर हुन् । सांख्य दर्शन अनुसार नारी प्रकृति हुन । पदार्थीय क्षमताकी वाहक । वेदका घोषादेखि यामी वैवश्वती सम्मका २९ नारी ऋषिका ऋचाहरुको अनुशीलनमा नारीवादका अनेकन भूणहरु भेटिन्छन् । सहकार्यमा नारीका भूण । विभेदमा नारीका भूण । समन्वयमा नारीका भूण । विशेषमा नारीका भूण । अर्थात सद्योवादिनीका । ब्रह्मवादिनीका । सद्योवादिनी गृहस्थ शिक्षा पाएका नारीहरु हुन् । ब्रह्मवादी बन्न नसकेका नारीहरु हुन् । नचाहेका नारीहरु हुन् । ब्रह्मवादिनी चाहिं ब्रह्मगामी नारी हुन् । घरमा बसे पनि । साधु बने पनि ।

रुपान्तरण शिक्षाले समालोचनात्मक सिद्धान्त (critical theory) को उपयोग गर्छ । यो सिद्धान्तले अर्को आँखाबाट त्यही कुरालाई हेर्छ । गरीवको आँखाबाट । धनीको आँखाबाट । मध्यमवर्गीको आँखाबाट । त्यसरी पदार्थीय सत्य बुझ्छ । पाउलो फ्रेरेको चिन्तन त्यही हो –धर्मको मानवतावाद र मार्क्सको समालोचनावाद मिलाएको । वैदिक धर्म चाहिं सास्वत हो । रीत फरक हुनु स्वाभाविक हो । ऋग्वेदको दशौं मण्डलको यम तथा यमीको संवादले त्यही कुरा जोडेको छ । यमीको शारीरिक रहर । यमको सामाजिक भय । ब्रह्म चिन्तन । यसरी हेर्दा वैदिक शास्त्रमा अनेकन रुपान्तरण शिक्षाका सैद्धान्तिक भूणहरु छन । खोजे भेटिने । नखोजे पश्चिमी चिन्तनमा मात्रै लुटपुटिने ।

रुपान्तरण शिक्षामा सौन्दर्य परख सिद्धान्त (aesthetic theory) को प्रयोग छ । प्रशंशा गर्ने चिन्तन । वेदका हर ऋचामा यो चिन्तन व्याप्त छ । ऋग्वेदको अग्निमण्डे त्यही हो । अग्निको प्रार्थना । छन्दले मन्त्र दोहन गर्ने संस्कृति त्यही हो । वरुण, इन्द्र, सूर्य आदिको प्रार्थना गर्ने चिन्तन पनि त्यही हो ।

रुपान्तरण शिक्षाले बहुसांस्कृतिक सिद्धान्त (multiculturalism) लाई आत्मसात गर्छ । यो सिद्धान्तले भन्छ –सबै संस्कृतिमा ज्ञान छन । सीप छन । प्रविधि छन । तिनलाई सम्मान गर्नुपर्छ । वेदका केही ऋचा वाहेक अरुले बहुसांस्कृतिक सिद्धान्तको अनुशरण गरेको देखिन्छ । एकमा अनेक देख्ने । अनेकमा एक देख्ने । म्याक्समूलरको शब्दमा केथेनोथिडिष्ट । अपवादका ऋचाले चाहिं पदार्थ लम्पटहरुलाई गाली गरेका छन । होच्याएका पनि छन । पञ्चकृष्टिकाजनको ज्ञानले चाहिं सबैलाई समेटेको देखिन्छ ।

आत्मरतिकेन्द्रत (ethnocentric) चिन्तनबाट सामाजिक न्याय गर्ने सिद्धान्त पनि रुपान्तरणवादी शिक्षामा भेटिन्छ । वेदमा भने यो चिन्तन छैन । त्यहाँ त आफूलाई अंश मानेको छ । ब्रह्मलाई पूर्ण मानेको छ । पूर्णत्पूर्णमिदं भन्ने मन्त्रले दिने सन्देश त्यही हो । यो सन्देशले आत्मरति केन्द्रत बन्न दिदैन । बरु आफू अंग हो भन्ने अनुभूति गराइरहन्छ । सोहं ब्रह्म, अहंब्रह्मास्मि जस्ता वाक्यले पनि आत्मरतिजन्य अहंलाई स्थान दिदैन । अहिलेको समाज मनोविज्ञानको शब्दमा पहिचानी अहं वेदमा भेटिदैन । यसले भन्छ – पदार्थवादी वा भौतिकवादीहरु आत्मरतिकेन्द्रत हुन्छन । ब्रह्मवादी आत्मरतिको अन्त्य गर्छन । यस अर्थमा रुपान्तरणकारी शिक्षाको यो सिद्धान्त भने वैदिक रुपान्तरणमा अमिल्दो देखिन्छ ।

वैकिङ्ग सिद्धान्तको विरोध रुपान्तरण शिक्षाको अर्को सिद्धान्त हो । वेदले घोष भनेन । सुन भन्यो । गुन भन्यो । गर भन्यो । श्रवण । मनन । निधिध्यासन । पाउँलो फ्रेरेको प्राक्सिस सिद्धान्तले भन्ने पनि त्यही हो । सुसूचित कार्य (informed action) । अर्थात जानकारी पनि हुनुपर्ने । तदनुसार काम पनि गर्नुपर्ने ।

सैद्धान्तिक जानकारी पनि हुनुपर्ने । अर्को पक्षबाट हेर्दा पठन शैली फरक भएर पनि यसो भएको हुनसक्छ । वेद संस्कृत भाषामा छ । संस्कृतले अक्षर पढ्छ । पढाउँछ । अ, इ, उ, ण, ऋ, लृ, क आदि । अंग्रजीले शब्द पढ्छ । वेदका ज्ञातालाई थाहा छ –शरीर अक्षरमय छ । दुर्गासप्तशती पढ्नेहरूले यो कुरा बुझेका हुन्छन । अक्षरको उच्चारणले शरीरमा भएका अक्षरका विन्दूहरू भङ्कारित हुन्छन । भङ्कारबाट उर्जा उत्पन्न हुन्छ । विज्ञान त्यसै भन्छ । यो सत्य बुझ्ने वैदिक पुर्खाले घोक्छन । घोकाउँछन । घोकेको कुरा के बुझ्यौ भनी संवाद गर्छन । गराउँछन । घोकाइ पछिको संवाद तथा मनोवादको अनिवार्यता नबुझ्दा गुरुकुल शिक्षा प्रणालीले दोष पायो । वैकिङ्ग सिद्धान्त त्यही दोषमा जोडिएको चिन्तन हो । यहीनेर विज्ञले प्रश्न गरौ –श्रवण, मनन, तथा निदिध्यासनको वैदिक शैक्षणिक चक्रले घोकाउँछ त ? पहिलो चौथाइ गुरुसँग सिक । दोश्रो चौथाइ साथीसँग सिक । तेश्रो चौथाइ विज्ञसँग सिक । चौथो चौथाइ आफनै अनुभूति तथा अनुभवमा सिक भन्ने वैदिक सोचले घोक्न मात्र सिकाउँछ त ?

पश्चिमी चिन्तनमा रुपान्तरणवाद

ज्याक मेजिरो रुपान्तरण शिक्षाका चिन्तक मानिन्छन । यिनी अमेरिकी समाजशास्त्री हुन । उनको भनाइमा विद्यार्थीले नयाँ कुरा सिक्ता विगतको अनुशीलन गर्छ । त्यसको लेखाजोखा गर्छ । अनि नयाँ दृष्टिकोण बनाउँछ । यसो गर्दा उसको दृष्टिकोण हिजोको भन्दा फराकिलो हुन्छ । उसलाई संस्कृतिमाथिको विश्वास बढ्छ । जिम्मेवारी बोध हुन्छ । उ स्वभावतः समालोचक बन्छ । भिन्न सोचको बन्छ (escape the system community) । त्यस्तो ब्यक्तिले जीवन तथा वातावरणको सहसम्बन्ध बुझ्छ । त्यसको कारण हो –उसले आफै अर्थ्याउँन थाल्छ । सन्दर्भ बदलिएको अर्थ निकाल्छ । कुन सन्दर्भमा त्यो कुरा भनियो भनी पर्गेल्न थाल्छ । अनि आफनै दृष्टिकोण बनाउँछ । अर्थात अर्थेताको चिन्तन स्वचालित हुन्छ (instrumental learning) । सोही सिकाइ अनुसार उसले सञ्चार गर्न थाल्छ । संरचनासँग संचार । आफूले पहिले बोकेका सोचहरू (Predisposition) सँग सञ्चार । उपकल्पना (assumption) बनाउँछ । अपेक्षा बनाउँछ । यसक्रममा आर्जिएको शिक्षाले अन्ततः उ रुपान्तरित हुन्छ । त्यही नै रुपान्तरण शिक्षा हो । त्यहीँ उसले स्थिति भिन्नता बुझ्छ । ज्ञान भिन्नता बुझ्छ । विज्ञान भिन्नता बुझ्छ । प्रविधि भिन्नता बुझ्छ । आफूले आफैलाई समालोचना गर्न थाल्छ । त्यसक्रममा उसले नयाँ भूमिका पाउँछ । त्यही भूमिकामा उ दक्ष बन्छ । बनाउँछ । रुपान्तरण शिक्षाको मूल यति हो ।

रुपान्तरणवादको सिकाइ सिद्धान्त

रुपान्तरणवादी शिक्षाको सिद्धान्तले भन्छ–विद्यार्थीलाई बोल्ने समय देउ । प्रश्न गर्न देउ । अवलोकन गर्न देउ । आफ्ना प्रश्न तथा अवलोकनका आधारमा संवाद गर्न देउ । त्यो पनि समालोचनात्मक संवाद । यस क्रममा विद्यार्थीमा के परिवर्तन आयो त्यो खोज । आफूमा के परिवर्तन आयो त्यो पनि खोज । देखिएका राम्रा अभ्यासहरूको दस्तावेजीकरण गर । यो सिद्धान्तले भन्छ –वयस्कहरूमा यो तरीका लागु गर । यसरी बने बनाइएको रुपान्तरणवादी शिक्षाले ज्ञानलाई अर्थ्याउँ (interpretation) मान्छ । जान्ने प्रकृया (knowing) लाई सचेतनात्मक समालोचना (critical consciousness) ठान्छ । विद्यार्थीलाई परिवर्तनको वाहक मान्छ । सिकाइ एकीकृत (integrated) हुन्छ भन्ने विश्वास गर्छ । शिक्षण भनेको शिक्षकले सोध्ने

र विद्यार्थीले नजानेको अवस्थामा मात्र सघाउने परिपाटी ठान्छ । वैदिक पुर्खाको सिकाइ सिद्धान्त पनि यो भन्दा भिन्न छ र?

विश्वविद्यालय शिक्षामा रुपान्तरण

विश्वविद्यालय शिक्षामा रुपान्तरण गर्न चाहने प्राध्यापक, नेतृत्व तथा व्यवस्थापकहरूले पुर्ख्यौली ज्ञानको मूल चिन्नुपर्छ । हाम्रा ज्ञानहरू कुन तहमा व्यक्त हुन्छन भन्ने जान्नुपर्छ । परा तहमा ? पश्यन्ती तहमा ? मध्यमा तहमा ? वैखरी तहमा ? परा तहका ज्ञान देखिने हुन । लेखिने होइनन । वेदको ज्ञान देखिएको हो । लेखिएको होइन । भोगीराज चाम्लिङ सम्पादित खुवालुङ नामक पुस्तकमा भएको बाहिङ राईको कथाले पनि त्यही कुरा भनेको छ (किराँत राई चाम्लिङ खाम्बातिम, २०७८)। पयन्ती तहका ज्ञान केही देखिने हुन । केही जोडिने हुन । धामीभाँक्रीका ज्ञान ती तहका ज्ञान हुन । मध्यमा तहका ज्ञान अनुभूतिजन्य हुन । सिद्धका ज्ञान तिनै हुन । वैखरी ज्ञान लेखिने हुन । पश्चिमाहरूका ज्ञान तिनै हुन । सबै ज्ञानमा वैखरीकै तरीकाले परख गर्न कठीन हुन्छ । यो कुरा नबुझेका तथा नबुझाएका हामीले परा, पश्यन्ती तथा मध्यमा तहमा बनेका ज्ञानको वैखरीमा अर्थ लगाउँदा अनर्थ पनि हुन सक्छ । कारण हो—हामी वैखरीमा बोल्छौं । त्यही प्रक्रिया सोच्छौं । त्यहाँ हुने ज्ञानको कोटि नै फरक हुन्छ । यसरी विश्वविद्यालयले विद्यार्थीलाई पहिलो तहको रुपान्तरण गर्न सक्छ ।

दोश्रो तहको रुपान्तरण भनेको अन्तरकोटि ज्ञानको सहसम्बन्धको खोजी गर्नु हो । गराउनु हो । धामी पतुर्नेले बोलेको बोली, सिद्धको बोली, बुद्धको बोली, तथा हामी जस्ता साधारण मनुष्यको बोलीमा के साम्यता छ । के भिन्नता छ ? ती बोलीहरूले कहाँ विज्ञान छुन्छन ? कहाँ ज्ञान छुन्छन ? कहाँ विज्ञानलाई थप खोजको बाटो देखाउँछन ? विश्वविद्यालयहरूले यी र यस्ता प्रश्नको खोजी गराउने हो भने रुपान्तरण हुन्छ ।

कुनै पनि वस्तु बुझ्ने एकल दृष्टिकोणले मान्छे आज्ञाकारी हुन्छ । बहु दृष्टिकोणबाट हेर्ने हेराउने हो भने त्यहीँ हामी रुपान्तरणकारी बन्छौं । आमाले भात पकाउँछिन भन्दा लैङ्गिक दृष्टिकोण आउँछ । आमाको भात पकाउने विशिष्ट क्षमता छ भन्ने हो भने त्यही विज्ञताको सिद्धान्त खडा हुन्छ । आमा भात पकाउन मज्जा मान्छिन भन्नासाथ रुचीको सिद्धान्त लागु हुन्छ । आमाले भात पकाउने कामले गर्दा उनले बाबाले जति अवसर पाइनन भने अवसरको सिद्धान्त लागु हुन्छ । बाबुले कर गरेर नै आमाले भात पकाएकी हुन भन्ने हो भने पितृसत्तात्मक सिद्धान्त लागु हुन्छ । यसरी विद्यार्थीहरूलाई बहुकोणीय ढंगले एउटै वस्तुलाई हेर्ने तथा चिन्तन बनाउँदा पठनपाठन स्वतः रुपान्तरित हुन्छ । यो तेश्रो तहको रुपान्तरण हो । यसका लागि विश्वविद्यालयहरूले प्राध्यापकहरूलाई प्रोत्साहित गराउने हो भने शिक्षामा रुपान्तरण हुन्छ ।

चौथो तहको रुपान्तरण सिद्धान्तहरूको समालोचनामा हुन्छ । माक्सवाद, माओवाद, गान्धीवाद जस्ता सिद्धान्त मात्र ठीक हुन भन्नु आज्ञाकारिता हो । रुपान्तरण हुने हो भने अरु कुरा पनि एकसाथ सोच्नु पर्छ । वेदको वर्णश्रम, प्लेटोको मानव वर्गीकरण, अहिलेको सामाजिक धुवीकरण, क्षमताको विशिष्टीकरण तथा रोजाइको स्थितिलाई हेरेर नयाँ सिद्धान्त बनाउनु रुपान्तरण हो । म कुन कुरामा बुद्धवादसँग नजीक छु ? कति कुरामा माक्स सँग ? कति कुरामा अरुसँग ? अनि कति कुरामा ती भन्दा भिन्न छु भन्ने सोच बन्नु बनाउनु रुपान्तरण हो । विश्वविद्यालयले यो काम गर्नसक्छ ।

पाचौं तहको रुपान्तरण बोलाइलाई बुझाइमा लानु हो । बुझाइलाई व्यवहारमा परिणत गर्नु हो । हाम्रो पढाइ व्यावहारिक तथा उत्पादनमुखी भएन । यो बोलाइ तहको ज्ञान हो । त्यसो भए मैले पढेको कुरालाई म कसरी व्यवहार तथा उत्पादनमा जोडन सक्छु भन्नु बुझाइ हो । अनि व्यवहारमा जोडने तथा उत्पादनमा लाग्ने भनेको चाहिं अपेक्षित तहको रुपान्तरण हो । विश्वविद्यालयले चाहने हो भने यो काम सहजै हुन्छ ।

छैठौं रुपान्तरण हो –आफूले आफैलाई विश्लेषण गर्नु । हिजो मैले के सोचे ? के बोलें ? के गरें ? आज के सोचैछु ? के बोल्दैछु ? के गर्दैछु ? आगामी दिनमा के सोच्छु ? के बोल्छु ? के गर्छु ? यस्तो विश्लेषणले ब्यक्तिलाई रुपान्तरण गर्छ । कसैले बदल्नु पर्दैन । ब्यक्ति आफै बदलिन्छ । यो काम प्राध्यापकले गर्न गराउँन सक्छ ।

सातौं तहको रुपान्तरणले ब्यक्तिलाई आशावादी बनाउँछ । संभावनाको खानीमा पुऱ्याउँछ । विकल्पले भरपूर बनाउँछ । तत्स्थानको आशावादी । तत्स्थानकै विकल्पवादी । तत्स्थान तद्देश तथा तत्ब्रह्माण्डको आशावादी । विकल्पवादी । यसको अर्थ, विश्वविद्यालयहरुले त्यस्तो तहको रुपान्तरण गर्नु गराउँनु पर्छ ।

आठौं तहको रुपान्तरणले हामीमा नव सोचका तरंगहरु बन्छन । पदार्थमा लोभिनेहरु किन त्यसको सीमितता बुझ्दैनन ? उर्जामा रम्नेहरु किन पदार्थको मोह गर्दैनन ? नाम, दाम तथा अस्तित्वका कुरा मात्र गर्ने गराउँनेहरु त्यसको क्षणभंगुरता किन बुझ्दैनन ? ब्रह्माण्डमा जमीन पहिले थियो कि पानी ? पानी थियो भने कसरी अड्यो ? जमीन थियो भने कसरी बढ्यो ? जीवजन्तु नै किन जन्मिए ? तिनको काम के हो ? यसरी उदेक लाग्ने यक्षप्रश्नहरुको खोजीमा लाग्नु लगाउँनु रुपान्तरणको आठौं तह हो । विश्वविद्यालयका लागि यो सहज काम पनि हो ।

नवौ तहको रुपान्तरण हुंदा ब्यक्ति किताकाटबाट माथि उठ्छ । चिन्तन बन्ने कारण खोज्न थाल्छ । क्रमशः उ भौतिकवादमा अध्यात्मको अस्तित्व देख्छ । अध्यात्ममा भौतिक वस्तुको सयोजन देख्छ । वैदिक पुर्खाको शब्दमा प्रकृतिमा पुरुष देख्छ । पुरुषमा प्रकृति देख्छ । अर्धनारीश्वर । अणु विज्ञानले खोजे पनि । संज्ञान विज्ञानले खोजे पनि । क्वाण्टम विज्ञानले खोजे पनि । स्टिम विधिले खोजे पनि । अर्थात बहुलतामा एकरूपता देख्छ । एकरूपतामा बहुलता देख्छ । प्लेटोले गरेको मानव वर्गीकरण (पेटले चल्ने कामदार समूह, जोशले चल्ने सिपाही समूह, तर्कले चल्ने अभिभावक समूह) मा वर्णाश्रम देख्छ । वर्णाश्रम (ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य, शुद्र) मा प्लेटोको वर्गीकरण भेट्छ । यी दुवै एकै रहेछन । प्रक्रियामा भएका । हुने स्वरूपका । फरक पनि रहेछन । वैश्य समूह थपिएका । पैसाले चल्ने समूह । अर्थात मानव वर्गीकरण भनेको त प्रवृत्ति पो रहेछ । बुद्धको बुझाइका सुख र दुःख जस्ता । आउँने अनि जाने स्वभावका । यसैमा पहिचान खोज्नु त रुपान्तरणको सोच होइन रहेछ । यी यस्ता कुरा विश्वविद्यालयले गर्न गराउँन सक्छ ।

निचोड

के बदलिए रुपान्तरण हुन्छ ? पाठ्यक्रम ? पाठ्यपुस्तक ? प्राध्यापक/शिक्षक ? शिक्षणकला ? सिद्धान्त ? दर्शन ? संरचना ? अन्तरक्रिया ? अनेकन दृष्टिले रुपान्तरणका अर्थ लगाइएका छन । लगाइन्छन पनि । तर बदलिनुपर्ने सोच हो । सोच बदल्नासाथ वहरूप देखिन्छन । बहु सिद्धान्त भेटिन्छन । बहु विकल्प

भेटिन्छन । बहुलतामा एकता खोज्ने खोजाउने उपायहरु चिनिन्छन । ढिकिक्ने र ढिकका बन्न बनाउँन अभ्यस्त नेतृत्व (balkanized leadership) ले रुपान्तरण गछौं त ? एउटै सिद्धान्त बोक्ने बोकाउने जमातले रुपान्तरण गछौं त ? अन्यत्र मात्रै दोष देख्ने देखाउनेहरुले रुपान्तरण गछौं त? निराशा तथा कुण्ठा मात्र बोक्ने बोकाउने नेतृत्वले रुपान्तरण गछौं त? यसको अर्थ हो रुपान्तरणका लागि गुणग्राही शिक्षक/प्राध्यापक चाहिन्छ । त्यस्तै विद्यार्थी चाहिन्छ । पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकलाई सान्दर्भिकरण (contextualization) गर्नसक्ने तागत चाहिन्छ । स्थानीयकरण (localize) गर्ने सक्षमता चाहिन्छ । भूमण्डलीकरण (globalization) लाई उपयोग गर्ने रहर चाहिन्छ । स्थानीयकरण तथा भूमण्डलीकरण जोड्ने (glocalization) तागत चाहिन्छ । वैदिक पुर्खाको शब्दमा योजक चाहिन्छ । योजक शिक्षक/प्राध्यापक । योजक नेतृत्व । यति हुनासाथ पूर्वीय तथा पाश्चात्य ज्ञान जोडिन्छन । विज्ञान जोडिन्छन । प्रविधि जोडिन्छन । सोच जोडिन्छन । सिद्धान्त जोडिन्छन । दर्शन जोडिन्छन । स्थानीयता र राष्ट्रियता जोडिन्छन । राष्ट्रियता तथा अन्तराष्ट्रियता जोडिन्छन । प्रश्न हो जोड्ने कि एकल भण्डा बोक्ने? दर्शनको भण्डा । सिद्धान्तको भण्डा । शिक्षण शैलीको भण्डा । कुण्ठाको भण्डा । निराशाको भण्डा । आदि इत्यादि । उपवेद, उपनिषद, गीता, इतिहास, पुराण आदिका शैलीको अनुशीलनले भन्छ-अहिलेको रुपान्तरण शिक्षाका कुराहरु त्यहीं छन । सुन्दा आफू केन्द्रित (ethnocentric) सोच लाग्नसक्छ । तर खोज्नेले पाउँने त्यही हो ।

***

नेपालको उच्च शिक्षा रूपान्तरणमा पोखरा विश्वविद्यालयको गतिशीलता

चिरञ्जीवी शर्मा¹

विश्व ब्रह्माण्डको निर्माण उत्पत्ति र विकासको क्रममा सभ्यता, संस्कार, दर्शन, मूल्य-मान्यता, प्रथा, प्रचलन आदि सबैको समयानुकूल परिवर्तन, परिचालन, प्रतिस्थापन, प्रमाणीकरण र प्रचलन गर्ने गराउने महत्वपूर्ण कारक वा आधार वा माध्यम वा साधन वा ज्ञान नै सामान्य भाषामा भन्दा शिक्षा हो, शिक्षाको आकार हो, स्वरूप हो, प्रकृतिको साधन हो र विकासलाई समयचक्र अनुरूप मार्गदर्शन गर्ने एक संवाहक समेत हो । अर्थात् ब्रह्माण्डको विकासमा समाहित, दार्शनिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, मनोवैज्ञानिक, शारीरिक/भौतिक, वैज्ञानिक, आध्यात्मिक, नैतिक, सबै पक्षको परिवर्तन, परिचालन र मान्यतापूर्ण ज्ञानसीपका रुची कार्य ग्रहण तथा उपयोग र उपभोगको व्यवहारिक, प्रयोगात्मक र सन्तोषजनक ज्ञानमूलक, सीपमूलक, कार्यमूलक पक्षको प्रतिनिधित्व हुनुलाई वैज्ञानिक रूपान्तरण मानिन्छ । यस्तो रूपान्तरणलाई विश्वका अतिविकसित, विकसित, विकासोन्मुख, अर्धविकसित कम विकसित सबै प्रकारका मुलुकहरूले आफना आफना आवश्यकता, परिवेश, वातावरण, परिस्थिती, मुलुकको अवस्था अनुरूप विकासका गतिमा अगाडी वढाई रहेका हुन्छन्, विकासको गतिमा अग्रसर भैरहेका हुन्छन् र आफ्ना आफ्ना मुलुकको समग्र विकास तथा मुलुकवासीको सुख, शान्ती, समृद्धि उपभोगका लागि आफ्ना आफ्ना मुलुकका संविधान, नियम, कानून, विधि, कार्यविधि आदि सबैलाई मुलुक हाक्ने राजनितिले दिशा-निर्देशन गरिरहेको हुन्छ । यस्तो सभ्यताको मेरुदण्डको अग्रणी रहेको शिक्षाको उच्च निकाय वा उच्च शिक्षाको रूपान्तरण अनिवार्य विषय हो । यसमा पनि उच्च शिक्षाका रूपान्तरणका आयामहरू, गतिशीलताहरू र निर्धारकहरूको पहिचान गरी त्यस अनुसार कार्यान्वयन गर्ने गराउने पक्ष त ज्यादै सान्दर्भिक, समयानुकूल र अति आवश्यक पक्ष हो । यस्तो गहनतम् र अनिवार्य आवश्यक तथा महत्वको पक्षलाई विश्वविद्यालयले छुनै गरी आफ्नो २५ औं वर्षगाँठका पुनीत अवसरमा स्मारिका प्रकाशनमा ल्याउनु ज्यादै सान्दर्भिक र उपयोगी ठान्दै मैले पोखरा विश्वविद्यालयलाई जानेका, बुझेका, भोगेका, अध्यापन अनुभव गरेका मेरा अर्ध-आत्मकथाका आधारमा, दिईएका सीमा र परिधिभित्र रही आफ्ना अभिव्यक्तिहरू प्रसारणको प्रयास गरेको साथै नेपालको समग्र उच्च शिक्षाको परिवेश कोट्याउदै यस अर्ध-आत्मकथाको परिचय भित्र पोखरा विश्वविद्यालयको उच्च शिक्षालाई मात्र सिमितिकरण गरेको छु ।

नेपालको उच्च शिक्षाको महत्वपूर्ण आयाम पोखरा विश्वविद्यालय

नेपालको उच्च शिक्षाको इतिहासको विश्लेषण गर्दा वि.सं. २०१६ मा स्थापना भएको त्रिभुवन विश्वविद्यालय नै उच्च शिक्षाको पहिलो संस्था हो । नेपाली राजनिति, नेपाली जनता, नेपाली समाजको विकास र विश्व परिवर्तनको विकासको प्रभावले नेपाली उच्च शिक्षाको विकासमा गति लिनै लिनै गयो वि.सं. २०११ को 'नेपालमा शिक्षा' नामक पहिलो प्रतिवेदन पछि, २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा परिषद् (

लेखक परिचय:

चिरञ्जीवी शर्मा, प्राध्यापक - शिक्षाको आधार, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल, निवर्तमान उपकुलपति, पोखरा विश्वविद्यालय, नेपाल । इमेल: chiranjeebisharma@gmail.com

रा.शि.प.) को योजना, वि. सं. २०३९ को शाही उच्च शिक्षा आयोग, वि. सं. २०४९ को राष्ट्रिय शिक्षा आयोग, वि. सं. २०५५ को उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन लगायतका यस पछिका सबै समिति, कमिटी र तिनका प्रतिवेदनले पनि नेपाली उच्च शिक्षामा विकास गरिनु पर्ने कुरामा जोड दिदै आए । यसप्रकार नेपाली शिक्षा इतिहासमा देखापरेका क्रमिकविकास (Evolutionary) हुन भने वि. सं. २०२८ को रा.शि.प. को योजना र वि. सं. २०४९ को राष्ट्रिय शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनले नेपाली उच्च शिक्षामा क्रान्तीकारी (Revolutionary) परिवर्तन ल्याउने प्रयास गरेको मानिन्छ । यस्ता Evolutionary र Revolutionary प्रयासहरु नेपाली उच्च शिक्षाको रुपान्तरण गर्ने आधारभुत सुरुवात हुन् । यसै क्रममा नेपाली उच्च शिक्षाको विकासमा बहु विश्वविद्यालयको अवधारणाको विकास भयो । यही अवधारणाको फलस्वरुप नेपालको उच्च शिक्षा विकासमा नयाँ आयामका रुपमा जन्मन पुगेको विश्वविद्यालय हो “पोखरा विश्वविद्यालय ।”

पोखरा विश्वविद्यालय भित्र रहेर उच्च शिक्षाका रुपान्तरणका आयामहरुको विश्लेषण र चर्चा परिचर्चा गर्दा दुई चार हजारका शब्दावलीमा सम्भव छैन किनभने विश्वविद्यालय भन्ना साथ विश्वव्यापी मान्यताको परिवेश हुन्छ भने विश्वविद्यालयका संकायहरु, तिनका क्षेत्रहरु, संकायमा अपनाईएका शिक्षण विधि, नीति र रणनीतिहरु, शिक्षक र विद्यार्थी क्रियाकलाप तथा तिनका उत्पादन, प्रतिफल र परिणाम लगायतका साधारण र अन्वेषण कार्यहरुका स्थानीय, क्षेत्रिय, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय सबै पक्षहरुमा पर्ने, परेका र सम्भावित सबै सबै पक्षहरु नै विश्वविद्यालयका आयामहरु भित्र पर्दछन् र ति सबै सबै पक्षहरुले प्रत्यक्ष र परोक्ष रुपमा उच्च शिक्षाको रुपान्तरणमा प्रभाव पारिरहेका हुन्छन् ।

सामान्य अर्थमा भन्दा आयाम भनेको फैलावट हो, विस्तार हो, अवस्था हो, अवस्था अनुकूलको मोड हो, परिवर्तनको स्वरुप हो र परिस्कृत हुदै हुदै विश्वविद्यालयमा हुने वा भएको अग्रगामी र उचित प्रदर्शन, प्रवर्धन र परिवर्तन समेत हो जुन उच्च शिक्षाको रुपान्तरणको आधार हो, रुपान्तरणको दृश्य समेत हो ।

पोखरा विश्वविद्यालय आफ्नो स्थापनाको वाल्यकालमा सानो भौतिक, सामाजिक घेराभित्र सिमित अवस्थामा थियो भने आज आफ्नै विशाल, व्यापक र विस्तारित भौतिक, सामाजिक अवस्थामा आफ्नो वयस्क जीवनमा नाचिरहेको छ, रमाईरहेको छ, विकसित बनिरहेको छ । यो विश्वविद्यालयको पहिलो आयाम हो । आज पोखरा विश्वविद्यालय गण्डकी प्रदेशमा मात्र सिमित नभै यो मेची महाकाली सर्वत्र फैलिएको छ । यस सर्वत्रता भित्र विश्वविद्यालयमा सामाजिक शास्त्र, व्यवस्थापन विज्ञान, इन्जिनियरीङ्ग र स्वास्थ्य विज्ञानका विविध विधाहरु फैलिएका छन् । यस्ता सबै विधाहरुमा धनी, गरीब, जातजाती, लिङ्ग, धर्म आदि कुनैको विभेद नराखी संस्थागत, सामुदायिक, निजि सबै प्रकृतिका शिक्षालय र तिनका उपजहरु संग सम्बन्ध विकास गरिरहेको छ र तदनुरुप उच्च शिक्षा रुपान्तरणका सम्बन्ध विकास गरिरहेको छ । यो विश्वविद्यालयको उच्च शिक्षा रुपान्तरणका सम्बन्धको महत्वपूर्ण आयाम हो ।

पोखरा विश्वविद्यालय आज पच्चिस वर्षको तन्नेरी अवस्थामा पुग्नु आफैमा यसको गतिशीलताको उदाहरण हो । अर्थात बालक जन्मदाको अवस्थाको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, बौद्धिक, शैक्षिक अवस्थावाट परिष्कृत, परिवर्तनशील हुदै अग्रगामी अवस्थामा प्रवेश गर्नु उसको जीवनका सबै पक्षहरुको रुपान्तरण भए जस्तै विश्वविद्यालय जन्मदाको अवस्थाका भौतिक, मानवीय, शैक्षिक सबै पक्षका

अवस्थाहरुमा परिवर्तन गर्दै, विकसित, परिष्कृत, परिमार्जित र आवश्यक सामाजिक, सांस्कृतिक, बौद्धिक, शैक्षिक, राजनीतिक मागहरुका आधारमा आफ्ना कदमहरु चाल्नु लाई उच्च शिक्षाका क्षेत्रको रूपान्तरण मानिन्छ र मान्नुपर्दछ । अतः पोखरा विश्वविद्यालयले उच्च शिक्षाको रूपान्तरणका क्षेत्रमा गति लिएको छ, गतिशिलताको अवस्थामा निर्विवाद रहेको छ । प्रश्न यति मात्रै हो सन्तुष्टि प्राप्त गर्न र सन्तुष्टि प्रदान गर्न सकेको छ वा छैन ? निश्चय पनि शिक्षा भनेको, शिक्षा प्राप्त गर्नु भनेको, सन्तुष्टि प्राप्त गर्नु र सन्तुष्टि हुनु भनेको प्रायः नटुगिने, टुगिने नसकिने, असिमित, असाधारण र अव्यवहारिक पक्ष समेत हो किनभने एउटा बालकले आमाको गर्भमा निशेचनको अवस्थाबाट सुरुवात गरेको सिकाइ जन्मिएर, हुर्की वढी मृत्यूसँयामा वसी प्राण त्याग गर्ने अवस्था सम्म पनि शिक्षा प्राप्त गरिरहेको हुन्छ, ज्ञान आर्जन गरिरहेको हुन्छ ।

सामान्यतया निर्धारण गर्ने, तोक्ने, अठोट गर्ने वा छानवीन, अन्वेषण, अनुसन्धान खोज तलास गरी टुङ्गो लगाउने पक्षहरुलाई, तत्वहरुलाई, आधारहरुलाई निर्धारक भन्ने गरिन्छ । विश्वविद्यालय भनेको अध्ययन अनुसन्धानको खोज र अन्वेषणको, ज्ञान र सीपका नयाँ नयाँ विधि, प्रविधिहरुका उत्पादनको तथा प्रयोगात्मक तौर तरिका परिचालनको र सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक, मनोवैज्ञानिक नयाँ नयाँ खुराकहरु प्रदान गर्ने मननीय पुँजी उत्पादनको सर्वोत्कृष्ट थलो हो । यसको अर्थ हो विश्वविद्यालयको उच्च शिक्षा रूपान्तरणको निर्धारक पक्षहरुको पनि सिमितीकरण गर्न सकिदैन र गर्न पनि हुदैन । यस मानेमा पोखरा विश्वविद्यालयको सामाजिक विज्ञानको संकायले समाजशास्त्र भित्र पर्ने सम्पूर्ण क्षेत्रहरु, कार्यक्रमहरु, समेटेको छ, विकसित गर्दै लगेको छ । अतः समाजशास्त्र भित्र पर्ने सम्पूर्ण पक्षहरु पोखरा विश्वविद्यालयको उच्च शिक्षाको रूपान्तरणका निर्धारक हुन । यसै गरी व्यवस्थापन विज्ञान भित्रका, इन्जिनियरिङ्ग, स्वास्थ्य विज्ञान र प्रविधि क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण विषय र कार्यक्रमहरु यसको रूपान्तरणका महत्वपूर्ण निर्धारकहरु हुन् ।

वि. सं. २०७२ साल असोज ३ गतेबाट नेपालको संविधान २०७२ को निर्देशन अनुसार नेपाल संघीय लोकतान्त्रिक, समावेशी र समानुपातिक लोकतन्त्र भित्रको गणतन्त्र लाई संस्थागत गर्दै समाजवादी मुलुकको विकासतर्फ लम्किरहेको अवस्थामा छ । यस परिप्रेक्ष्यमा पोखरा विश्वविद्यालयका सम्पूर्ण संकाय, कार्यक्रम र विषयहरुको गतिशिलतानै उच्च शिक्षा रूपान्तरणका निर्धारकहरु हुन् । नेपालको संविधान २०७२ मा उल्लेखित समाजवादी मुलुकको परिकल्पनालाई मध्यनजर गर्दै सुखी नेपाली र समृद्ध नेपालको अभियान परिपूर्ति गर्नु पर्ने सन्दर्भलाई समेत मनन् गर्दै नेपालको उच्च शिक्षाको परिवेशमा आधारित भै, विश्व परिवेशको आधुनिकिकरण, स्वतन्त्र बजारीकरण, प्रविधिकरण, औद्योगिकरण, विश्वव्यापीकरण, डिजिटलाइजेसन (Digitalization) को प्रतिस्पर्धामा संख्यात्मक र गुणात्मक शिक्षाको मर्मलाई आत्मसात गर्नु आवश्यक छ । त्यस्तै ब्रेन ड्रेन (Brain drain) तथा ब्रेन गेन (Brain gain) को आधार एवं सामुदायिक चाहानाको परिपूर्तिको लागि ज्ञान र सीपको उपार्जन र उपयोग गर्दै प्रजातान्त्रिक शिक्षा, लोकतान्त्रिक शिक्षा, जनमुखी शिक्षा, समाजमुखी शिक्षा, वा समाजवाद उन्मुख समावेशी शिक्षाको परिवेश लाई ध्यानमा राखी त्यसै अनुकूलको उच्च शिक्षाको रूपान्तरणमा जोड दिनु आवश्यक छ ।

पोखरा विश्वविद्यालयको समग्र विकास गर्नका लागि नीतिगत र रणनीतिक रूपमा आफ्ना चुनौतीहरू र समस्याहरूको समाधान गर्दै विश्वविद्यालयका नीतिगत पक्ष संग, शिक्षा शिक्षणका पक्षसँग, भौतिक-शैक्षिक विकासका पक्ष संग तथा मानवीय पूँजी विकासका पक्षसँग उल्लेखित वृद्धाहरूमा समन्वय र सहकार्य गर्दा पोखरा विश्वविद्यालयलाई विश्व प्रतिस्पर्धामा अब्बल दर्जाको स्थान ग्रहण गर्ने सफलता मिल्नेछ र विश्वविद्यालयले उच्च शिक्षाको रुपान्तरणमा समयानुकूल र सान्दर्भिक प्रयास गरे गराएको ठहरिनेछ ।

१. पोखरा विश्वविद्यालयको अति सुन्दर पक्ष भनेको यसको आन्तरिक एकता हो । यहि एकताको बलमा विश्वविद्यालयको स्तर स्थायित्व बनेको छ । अर्थात् विश्वविद्यालय निमार्ण हुँदाको अवस्थाबाट ऐनले अंगीकार गरेको राष्ट्रिय विश्वविद्यालयको अवधारणालाई विश्वविद्यालयको आन्तरिक एकताले अभि सबल र सफल बनाएको छ । यस राष्ट्रिय नीतिलाई सदैव अंगीकार गरी बहु विश्वविद्यालयको अवधारणालाई विकसित, विस्तारित र परिष्कृत गर्दै प्रादेशिक विश्वविद्यालय सँग समन्वय गरी उच्च शैक्षिक विकासमा अग्रसर रहिरहनु आवश्यक छ र यस नीतिले विश्वविद्यालयको उच्च शिक्षाको समयानुकूल रुपान्तरणमा सहयोग पुग्नेछ ।

२. पोखरा विश्वविद्यालयका सवै संकायका सवै कार्यक्रमहरू ज्यादै प्रभावकारी, समयानुकूल, सामाजिक आवश्यकता अनुरूप, व्यावहारिक, प्रयोगात्मक र उपयोगी छन् । यस्ता सवै कार्यक्रमहरूलाई नीजिकरण, व्यापारीकरण र नाफामूलक उद्देश्यबाट मात्र विकास र विस्तार गर्नु गराउनु उपयुक्त हुदैन । यस्ता सवै विषय र कार्यक्रमहरूलाई विश्वविद्यालयको पूर्ण स्वामीत्व र अधिनमा राखी शैक्षिक गुणस्तरीय पक्षमा कमी आउन नदिने गरी आम समुदायको पहुँचको बनाउनु आवश्यक छ । विश्वविद्यालयले यसो गर्न सकेमा उच्च शिक्षाको समयानुकूल सामाजिक माग अनुरूपको रुपान्तरण भएको मानिनेछ । यसका लागि विश्वविद्यालयले सफलतापूर्वक कार्यान्वयनमा ल्याएका संयुक्त आंगिक क्याम्पसको अवधारणालाई राष्ट्रव्यापी र विश्वव्यापी बनाउनु पर्दछ । यसले विश्वविद्यालयको विकास, विस्तार, फैलावट सवै पक्षमा ऐतिहासिक रुपान्तरणको सफलता प्राप्त हुनेछ । यस नीतिको सफल कार्यान्वयनले पोखरा विश्वविद्यालयले सामाजिक रुपान्तरणमा समेत ठुलो सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ ।

३. पोखरा विश्वविद्यालयले नीतिगत रूपमा गरेका कार्यान्वयन र प्रयासहरू उच्च शिक्षाको रुपान्तरणका कार्यहरू हुन् । उदाहरणका लागि वुढीवजार नजिकको इन्जिनियरीङ्ग क्याम्पस, पावर हाउस नजिकको स्वास्थ्य विज्ञानको क्याम्पस, पोखरा आँखा अस्पताल, वी.पी. मेमोरियल क्यान्सर अस्पताल, तिलगंगा आँखा अस्पताल, मदन भण्डारी स्मृति प्रतिष्ठान आदि सँग गरेका सहकार्यहरू जस्ता विविध कार्यहरूलाई व्यवस्थापन, समाजशास्त्र संकायको विस्तारमा समेत प्रभावकारी रूपबाट कार्यान्वयनमा ल्याउनु उच्च शिक्षा क्षेत्रको रुपान्तरणका कार्यहरू हुन सक्नेछन् ।

४. पोखरा विश्वविद्यालयका आफ्ना सम्पत्तिलाई आफ्नो स्वामीत्वमा र प्रयोगमा समेत ल्याउने प्रयासलाई निरन्तरता दिइरहनु आवश्यक छ । उदाहरणका लागि मुसेटुँडाको आफ्नो जग्गाको पूर्ण संरक्षण गरी संकायहरूको विकास, विस्तार र रुपान्तरणमा स्पष्टता र प्रबल ल्याउनु अत्यावश्यक देखिन्छ ।

५. पोखरा विश्वविद्यालयको स्वास्थ्य विज्ञान संकाय ज्यादै व्यावहारिक, उपयोगी, समुदाय विकास उन्मुख सीपमूलक जनशक्ति उत्पादन गरी सेवा पुऱ्याउन सक्ने र सामाजिक सुरक्षाको स्वास्थ्य क्षेत्रलाई राष्ट्रले चाहे अनुरूपको योगदान पुऱ्याउन उच्च शिक्षामा गुणात्मक रुपान्तरण दिन सक्ने सक्षम संकाय हो । यसको विकास, विस्तार र व्यापक सामाजिक चाहना अनुरूपको रुपान्तरणका लागि शिलान्यास भएको विश्वविद्यालयको अस्पताललाई समय सापेक्ष विकास र विस्तार गरि नेपालकै उत्कृष्ट शिक्षण अस्पतालको रुपमा स्थापित गर्न सकिन्छ, त्यस किसिमको अभियानमा लागि शिक्षण अस्पतालको अभियानलाई सफल बनाउनु उच्च शिक्षाको रुपान्तरणको ठुलो उदाहरण वन्न जाने देखिन्छ ।

६. विश्वविद्यालयको व्यवस्थापन संकाय र सामाजिक शास्त्र संकायको शहरमुखी विस्तार कार्यमा तिव्रता, इन्जिनियरिङ्ग संकायको कृषि इन्जिनियरिङ्गको विस्तार कार्यको निरन्तरताले उच्च शिक्षाको रुपान्तरणमा आवश्यक योगदान पुग्न सक्ने देखिन्छ ।

७. पोखरा विश्वविद्यालयले कोरियन विश्वविद्यालयसंग सम्बन्ध विस्तार गरिचलाएका प्रोजेक्टका कार्यहरु र तिनका प्रतिफलहरु उच्च शिक्षाको रुपान्तरणका उदाहरणहरु हुन् यस कार्यबाट पोखरा विश्वविद्यालयले आफ्नो Patents / Intellectual Property Rights उपार्जन गर्न सफल भएको छ । उदाहरणका लागि अल्लो धागो र तिनका उत्पादन, लोक्ता वाट नेपाली कागज बनाउने कार्य र तिनका उत्पादन, विद्युतीय रिक्साका अवधारणा, पानी मेसिनका अवधारणा र विश्वविद्यालयका यस्ता कार्यहरुको अन्तर्राष्ट्रिय प्रदर्शनी गर्ने कार्य उच्च शिक्षाको रुपान्तरणमा गरेका सफल एतिहासिक कार्यहरु हुन । यस्तै स्वास्थ्य विज्ञान संकाय अन्तर्गत भएका कार्यहरु जस्तै जडीबुटी उत्पादन, नयाँनयाँ रोग विशेषका विश्लेषण, नेपालका दुरदरारमा गरिएका स्वास्थ्य क्याम्पहरु हुनभने सामाजिक विज्ञानका क्षेत्रबाट गरिएका गाउँगाउँका सर्वेक्षण, विश्लेषण र साँस्कृतिक अन्वेषणहरु तथा व्यवस्थापन क्षेत्रका विविध विषयका Cases हरुका उत्पादन निश्चय पनि उच्चशिक्षाको रुपान्तरणका सफल कार्यहरु हुन । यस्ता कार्यहरुलाई विश्वविद्यालयले सधैँ अगाडी बढाइरहनु उच्च शिक्षाको रुपान्तरणमा सफलता मिल्ने कार्यहरु हुन ।

८. पोखरा विश्वविद्यालयले युरोपियन युनियन (इयु) का विभिन्न विश्वविद्यालयहरूसंग सम्बन्ध राखी संकायका सदस्यहरुको आपसी आदान प्रदान कार्यहरु गर्दै गराउदै आएको छ भने विभिन्न विषयहरुमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डका पाठक्रमहरु निर्माण र कार्यान्वयन गर्दै गराउने कार्यहरु पनि गर्दै आएको छ । यसै गरी विश्वविद्यालयले एगो इन्जिनियरिङ्ग, पाराग्लाइडिङ्ग इन्जिनियरिङ्ग, -याफटिङ्ग इन्जिनियरिङ्ग, रक क्लाइम्बीङ्ग, रोप क्लाइम्बीङ्ग, रोप जम्पीङ्ग आदी जस्ता इन्जिनियरिङ्गका नयाँनयाँ अवधारणामा जोड दिनुका साथै Structural Engineering लगायतका Engineering Railway, Tunnel, Landscape Engineering लाई विकास गरी विदेशी विश्वविद्यालय र विद्यार्थी आकर्षण गरी राष्ट्रिय उत्पादनमा समेत विकास गर्ने नीति राख्नु आवश्यक छ, यसले विश्वविद्यालयको उच्चशिक्षा रुपान्तरणमा महत्वपूर्ण सहयोग र योगदान पुरयाउन सक्ने देखिन्छ ।

नेपाल विकासोन्मुख मुलुकबाट विकसित मुलुकमा रुपान्तरित हुने प्रयासमा छ । यस अभियानको परिपूर्तिका लागि नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरु पुरा गर्नुपर्ने हुन्छ । विभिन्न क्षेत्रका दिगो विकास लक्ष पुरा गर्ने सन्दर्भ संगसंगै शिक्षा क्षेत्रका पनि विभिन्न तहका तोकिएका मापदण्डहरु पुरा गर्दै दिगो विकास लक्षहरु

पुरा गर्नु अनिवार्य छ । यसका लागि पोखरा विश्वविद्यालयले उच्च शिक्षालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार रुपान्तरण गर्नुपर्दछ र यस अभियानलाई दिगो विकास लक्ष हासिल गर्ने अभियानको रुपमा आत्मसात गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

अनुसन्धानमुखी शिक्षा अबको कार्यदिशा

अनुसन्धान र नवप्रवर्तन उच्चशिक्षाका मुख्य आधारहरू हुन । उच्चशिक्षा अनुसन्धानमुलक नभइ त्यसको अर्थ नै रहदैन, विश्वविद्यालयको स्तरियताको निर्धारण नै हुदैन र विश्वविद्यालय शिक्षाको स्तरीयताको मापन मूल्याङ्कन र मान्यता स्थापित हुने सम्भावना नै रहदैन । यसका लागि विश्वविद्यालयले नियमानुसारका शिक्षण सिकाइका अभ्यासहरू, विधिहरू, कौशलताहरू र शैक्षणिक गतिविधीहरू गर्नु गराउनुहुन जरुरी हुन जान्छ । किनभने यस्ता कार्यहरूले उच्च शिक्षालाई अनुसन्धानमुखी, समाजमुखी, व्यवहारमुखी, प्रयोगमुखी र व्यवहारिक प्रमाणित गर्दछ ।

१. विश्वविद्यालयले हरेक संकायको अनुसन्धानमा उत्कृष्ट प्राध्यापकको नेतृत्वमा विषयगत र आवश्यकतामा आधारित हुने गरी शिक्षण सिकाइको अनुसन्धानमुखी कार्य गर्न अनुसन्धान टोली निर्माणमा स्नातक, स्नाकोत्तर तहका सम्बन्धीत विद्यार्थीहरू, र तह अनुसारका प्राध्यापकहरू राखी ती सबैको कार्य विभाजन गर्ने उदाहरणका लागि स्थानीय तहको सर्भे गर्ने, तथ्याङ्क संकलन गर्ने, तथ्याङ्क विश्लेषण गर्ने, रिपोर्टिङ्ग गर्ने, लेखन गर्ने, र छलफल गरी निर्ष्कर्षमा पुग्ने आदी । यस्तो टोलीको अनुसन्धान कार्य आफ्ना आफ्ना संकायहरूका पाठ्यक्रमका विषयहरू र विषयबस्तु संग अनिवार्य रुपमा आवद्ध गराउने, यस्तो कार्यमा विषयगत रुपमा छानिएका स्थानीय स्तरका, स्थानीय समुदायका व्यक्तिहरू पनि आवश्यकता अनुरूप समावेश गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । यस्तो शिक्षा शिक्षणको कार्य प्रयोगात्मक प्रणालीमा आधारित भै समस्या समाधान विधि र अन्वेषणको समेत प्रयोग सामुहिक दायित्वको बन्न जान्छ । यसले गर्दा उत्पादन मुलक प्रयोगमुलक व्यवहारिक र सामाजिक रुपान्तरणमा समेत सहयोगी बन्न जान्छ ।

२. पोखरा विश्वविद्यालयले नेपालको गण्डकी प्रदेशमा केन्द्रीत हुदै नेपालका विभिन्न प्रदेश र क्षेत्रहरूमा आफ्ना शैक्षणिक गतिविधीहरूलाई फैलाउन तथा कार्यान्वयनमा ल्याई उच्चशिक्षालाई जनमुखी बनाउन र रुपान्तरणमा ल्याउन सक्दछ । उदाहरणका लागि पोखरा शहर आठ तालका शहरका नामले प्रसिद्ध छ, अन्नपूर्ण क्षेत्रको पर्यटकिय यात्रा, विभिन्न हिमालहरूका ट्रेकिङ्ग कार्य, कृषि क्षेत्रका ट्राउट माछा विकास देखि अन्य कार्यहरू विभिन्न होटलका व्यवस्थापन र होटल म्यानेजमेन्टका कार्यहरू, ईन्जिनियरिङ्गका अनुसन्धानात्मक शिर्षकहरू बन्न सक्छन् भने, नेपालका विविध क्षेत्रमा रहेका जडीबुटी, बनस्पति उपजहरू, जडीबुटी प्रशोधन केन्द्रहरू र तिनको उत्पादनको व्यवस्थापन, विविध बसोवास क्षेत्रका स्थान विशेषका रोगहरू र तिनका अन्वेषणहरू, सामाजिक, साँस्कृतिक क्षेत्रका आफ्ना आफ्ना धर्म, साँस्कृति, भाष, भेषभूषा संस्कार सभ्यता आदी स्वास्थ्य विज्ञान, व्यवस्थापन र सामाजिक शास्त्रका अनुसन्धान अन्वेषण र खोजका विषयहरू बन्न सक्दछन ।

यसै गरी अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई आकर्षण गर्न सक्ने पर्यटनका क्षेत्रहरू विश्वविद्यालयका सिकाइका विषयहरू बन्न सक्छन । उदाहरणका लागि ईन्जिनियरिङ्ग विधाका पाठ्यक्रममा Rock climbing, Paragliding, Rafting जस्ता विषयहरूले शिक्षण सिकाइमा प्रदान गर्न सक्दा गुणस्तरीय मापनमा सहयोग

पु-याउछन । यस प्रकार विश्वविद्यालयका सबै संकायलाई कार्यमुलक, वैज्ञानिक, व्यवहारिक र उत्पादन मुलक बनाउदै उच्च शिक्षाको सामर्थ्य रुपान्तरणमा समेत सहयोग गर्न सक्ने देखिन्छ । समष्टिमा भन्दा नेपालको संविधानले निर्देशित गरे अनुसारको समाजवाद उन्मुख नेपालको निर्माणमा उच्चशिक्षाको वैज्ञानिक व्यवहारिक कार्यमुलक उत्पादनमुलक प्रयोगात्मक र अन्वेषणमुखी उच्चशिक्षाको रुपान्तरणको आवश्यकता छ ।

नेपालको उच्च शिक्षाको रुपान्तरणका लागि विश्वविद्यालयको स्वायत्तता र प्राज्ञिक स्वतन्त्रता पूर्वक शैक्षिक गतिविधी गर्ने गराउने पूर्ण छुट विश्वविद्यालयलाई दिइनुपर्दछ । अर्थात विश्वविद्यालयले विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त गरेका उपजहरु, उत्पादनहरु विश्वविद्यालयका सम्पत्तिहरु हुन । यस्ता (Patent Rights /Intellectual Property Rights) लाई विश्वविद्यालयले पूर्णरुपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन पाउनु पर्दछ । विस्तृत रुपमा भन्नुपर्दा विभिन्न उत्पादनहरुलाई विश्वविद्यालयले उद्योगका रुपमा र व्यापार व्यवसायका रुपमा समेत कार्य गर्न गराउन पाउने व्यवस्था हुन आवश्यक छ । यसको अर्थ हो सरकारले विश्वविद्यालयहरुलाई आफ्ना आफ्ना Rights अनुसारका उत्पादनलाई उद्योग व्यवसाय मार्फत सुसञ्चालन गर्न गराउन पाउने नीति, नियम, कानून, विधी कार्यविधीहरुको व्यवस्थापन गर्न गराउनु पर्दछ । यसले नेपालका सबै विश्वविद्यालयहरु तथा विश्वविद्यालय स्तरका प्रतिष्ठानहरु सबैको शैक्षिक विकास र समयानुकूलको शैक्षिक रुपान्तरणमा समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

पोखरा विश्वविद्यालय लगायत नेपालका सबै विश्वविद्यालय तथा विश्वविद्यालय स्तरका प्रतिष्ठानहरुको महत्वपूर्ण उत्तरदायित्व, अवसर र चुनौती भनेको सन् २०३० सम्म संयुक्त राष्ट्र संघीय दिगो विकास लक्ष्यहरु हासिल गर्ने गरी शैक्षिक तथा संस्थागत रुपान्तरण गर्दै सरोकारवाला सबै पक्षहरुसित समेत समन्वय र सहकार्य गर्दै तदनुरूप कार्यक्रमहरु संचालनमा ल्याउनु पर्ने अपरिहार्यता देखिन्छ ।

अन्त्यमा, पोखरा विश्वविद्यालयको २५औं वर्षगाँठको भव्य सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दै विश्वविद्यालयको र विश्वविद्यालय परिवारको उज्वल भविष्यको शुभेक्षा र उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपालमा शिक्षा २०१० नेपाल राष्ट्रिय शिक्षाआयोगको विवरण, प्रकाशन विभाग कलेज अफ एजुकेशन, काठमाण्डौं ।
२. शाही उच्च शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४० उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग काठमाण्डौं ।
३. राष्ट्रिय शिक्षा पढतिको योजना २०२८ नेपाल सरकार (तत्कालिन श्री ५ को सरकार) ।
४. राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९, राष्ट्रिय शिक्षा आयोग ।
५. उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग ।
६. पोखरा विश्वविद्यालयको ऐन, पोखरा विश्वविद्यालय ।

***

शिक्षा क्षेत्रमा अबको बाटो

सुरेशराज शर्मा¹

नेपालमा शिक्षा विकासको क्रम वि. सं. २००७ सालमा राणाशासनको अन्त्य भएपछि सुरु भएको हो। त्यसअघिको शिक्षामा भन्दा २ प्रतिशत जनताको मात्र पहुँच थियो।

वि. सं. २००७ सालदेखि वि. सं. २०४७ सालसम्मको ४ दशकको अवधि सक्रिय राजतन्त्रको समय थियो। यस समयभित्र –

- नेपालमा शिक्षाको अवसरमा ठूलो वृद्धि भयो। त्यसमा सरकारको प्रयास पनि उल्लेख्य देखियो भने गैरसरकारी पक्ष वा आम जनताको भूमिका पनि राम्रो देखियो।
- शिक्षाको अवसरमा पनि धेरै वृद्धि भयो। माध्यमिक तहसम्मको साधारण शिक्षा र उच्च शिक्षा दुवैमा उत्साहप्रद शिक्षा रह्यो।
- सीपमूलक प्राविधिक व्यावसायिक फाँटको अवसर प्राप्त हुन थाल्यो, तर ज्यादै सीमित मात्रामा।
- त्रिभुवन र महेन्द्र संस्कृत गरी दुईवटा विश्वविद्यालय खुले। भन्दा १ हजार जति कलेजहरू खुले।
- सरकारले शिक्षक तालिममा र शिक्षकको सेवा-सुविधामा उल्लेख्य सुधार गर्‍यो।
- व्यावसायिक शिक्षामा पनि गर्न खोज्यो तर प्राविधिक शिक्षा तालिममा धेरै गर्न सकेन।

२००७ सालको लगत्तै पछि उच्च शिक्षा पाएका व्यक्तिहरूको जमात तयार पार्न दातृ संस्थाले आफ्नै मुलुकका लागि तालिम र डिग्री दिएर पनि योगदान गरे, नेपालकै संस्थाको स्थापना र विकासमा पनि योगदान गरे। त्यस बेलासम्ममा विज्ञान र प्रविधिको धेरै मुलुकमा जति धेरै विकास भयो, त्यसको अनुपातमा त्यही फाँटमा हाम्रो रफ्तारचाहिँ निकै कमजोर भएको देखियो। विकासका लागि प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षित वर्गको धेरै आवश्यकता देखियो। माथिल्लो स्तरका जनशक्ति पनि चाहिए। मध्यम स्तरका, आफ्नै हातमा सीप भएका र कार्यस्थलमै बसेर काम गर्ने खालका जनशक्ति धेरै हुनुपर्नेमा थोरै देखियो। उद्योग चलाउनुपर्‍यो, निर्माण कार्य गर्नुपर्‍यो, स्वास्थ्यक्षेत्रमा काम गर्नुपर्‍यो, कृषि क्षेत्रलाई बढी उत्पादनशील बनाउनुपर्‍यो। तर प्राविधिक सीप भएकाहरूको सङ्ख्या ज्यादै कम भएको महसुस भयो। त्यसैले त्यस्तो जनशक्ति सीमापारिवाट ल्याउनुको विकल्पै थिएन। अर्थात् विकास गर्नका लागि आर्थिक स्रोतभन्दा बढी त सही किसिमको सीप बोकेको मानिसको कमी पो देखियो। ग्रामीण क्षेत्रको विकासका लागि त भनै गाह्रो भएको देखियो। हामीलाई काम लाग्ने शिक्षा कस्तो हो, त्यसमा जोड दिनुपर्ने भयो।

अब २०४६ सालपछिको भन्दा तीन दशकको शिक्षाको समीक्षा गरौं। विद्यालय तहको शिक्षालाई आधारभूत तह भनी सबैले पढ्नुपर्ने बनाइयो। त्यसको खर्च बाबुआमाले सके जस्तो ठाउँमा गएर मन लाग्छ त्यहीँ पढ्ने, त्यो क्षमता नभएकाले पढ्नका लागि खर्च सरकारले बेहोर्ने भनी स्वीकार गरियो। आधारभूत तह पूरा गरेकाहरूले दुई धारतिर जाने भनियो –

लेखक परिचय:

डा. सुरेशराज शर्मा, प्राध्यापक, संस्थापक उपकुलपति काठमाडौँ विश्वविद्यालय।
इमेल: srsharma@ku.edu.np

- तत्कालै कमाई खानुपर्नेले ६ महिनादेखि १ वर्षको छोटो तालिम लिएर काममा लागिहाल्ने,
- बाँकीले माध्यमिक शिक्षालयतिर लाग्ने ।

पछि प्राविधिक शिक्षा वा तालिम लिन खोज्नेले विज्ञानको धार समात्ने र अरू विषय पढ्नेले सामाजिक शिक्षाको धार समात्ने गरी दुइटामध्ये एउटा धार लिने र त्यसलाई एसईई (स्कूल एजुकेशन एक्जामिनेसन) भन्ने, त्यसमा उत्तीर्ण हुने र राम्रो गर्ने प्राविधिक व्यावसायिक शिक्षाको तीन वर्षको डिप्लोमा पढ्न सीटीईभीटीको संस्थातिर जाने, कोही दुई वर्षको माध्यमिक शिक्षा पढ्ने भनियो । उच्च शिक्षामा विज्ञान वा प्राविधिक पढ्ने एउटा बाटो भयो । लेखा, कानून र सामाजिक शिक्षा, संस्कृत शिक्षा पढ्न साधारणतिर जाने र बाह्र कक्षाको अन्त्यमा हुने राष्ट्रिय स्तरको बाह्य परीक्षा दिनपट्टि लाग्ने बाटो पनि भयो । त्यहाँ पनि खर्चको धेरै दायित्व सरकारले नै लिने भयो । आधारभूत तहमा भन्दा राम्रो शिक्षा हामी दिन्छौं भनेर सरकारले स्वीकृति दिई खोलेका निजी विद्यालयतिर जाने प्रावधान पनि बन्यो ।

- अहिले देशमा करिब ७ हजार निजी विद्यालय छन् ।
- करिब १ हजार प्राविधिक व्यवसायिक शिक्षा तालिम दिने विद्यालय छन् ।
- करिब २७ हजारजति साधारण माध्यमिक र आधारभूत विद्यालय छन् ।

१२ कक्षाको माध्यमिक तह, १० वर्षको एसईई उत्तीर्ण गरी २ वर्षको प्रि-डिप्लोमा पढे पनि, ३ वर्षको डिप्लोमा पढे पनि, त्यस धारको सीपमुखी शिक्षालाई तालिमको धार भनिन्छ । त्यस्तो व्यवस्था पनि छ ।

उच्च शिक्षामा भने अहिले स्नातक र स्नातकोत्तर तहसम्मको पढाइ गर्ने र प्रमाणपत्र पनि दिने ऐनबाट नै अधिकार पाएका विश्वविद्यालय र मानित विश्वविद्यालय गरी जम्मा १९ वटा छन् । आङ्गिक, सार्वजनिक र कम्पनी ऐनअनुसार दर्ता भएका निजी गरी १४ सय १० जति क्याम्पस सञ्चालित छन् । ऐन वा संविधानअनुसार विद्यालय तहसम्मको शिक्षाको जिम्मेवारी स्थानीय निकायमा छ भनिएको छ । तर व्यवहारमा भने प्राविधिक व्यावसायिक शिक्षा सीटीईभीटीले हेर्दै आएको छ र निजी शिक्षाको उच्च माध्यमिक (अहिलेको माध्यमिक भन्ने निर्णय छ) सम्मको शिक्षालाई विद्यालय तहको शिक्षा भनिने प्रावधान छ ।

वर्तमान समयमा समग्र शिक्षाको समीक्षा गर्दा जनचासोका मुद्दा थुप्रै छन् ।

- प्राविधिक उच्च शिक्षा र प्राविधिक व्यावसायिक माध्यमिक र व्यावसायिक शिक्षा महँगो छ । धेरै विषय प्राक्टिस गर्न लाइसेन्स लिनुपर्ने बाध्यता भएका पनि छन् । तिनका स्तरको मापदण्ड एउटै निकायले गर्ने या अहिले भएजस्तो गर्ने, त्यो स्पष्ट छैन ।
- प्राविधिक व्यावसायिक शिक्षा र तालिम दिने प्रशिक्षक भिन्नै किसिमका हुनुपर्छ । त्यो तयार गर्ने अधिकार र क्षमता भएका बलिया निकायको अभाव भएकाले प्राविधिक स्कूल र अन्य तालिम केन्द्रको सीप परीक्षण गरेर प्रमाणपत्र दिने गरिएको छ । तिनको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मान्यता भइसकेको छैन । त्यो मिलाउनु आवश्यक छ ।
- वैदेशिक रोजगारीमा पनि विकतै आएका केही तालिम, जस्तै स्टाफ नर्स, ल्याब टेक्निसियन जस्ता योग्यतालाई स्पष्ट नीति नबनेका कारण यहीं दिन सकिने र दिँदै आएका तालिमका लागि

भन्कटिलो प्रावधान भएका कारण ती विषय पढ्न विदेश जानुपथ्यो भने नोक्सानी मुलुकलाई नै हुन्छ । क्वालिटी कन्ट्रोल मात्र गर्न खोजेर हुँदैन, क्वालिटी रेगुलेटरी गर्ने काम भइरहेको छैन । यस समस्याको चाँडै समाधान चाहिएको छ ।

- विदेशी विद्यार्थी आकर्षण गरी राष्ट्रिय कूल गार्हस्थ्यको राम्रो भाग अहिले विकसित राष्ट्रले लैजाने गरेका छन् । त्यस कुरामा हामी चुक्ते गएका छौं । यसको असर देशको व्यापार सन्तुलनमा गम्भीर रूपमा पर्न थालेको छ ।
- हाल भइरहेको 'बाहिर गएर पढ्न आपत्ति छैन' भनी 'नो अब्जेक्सन लेटर' वर्षमा ६०-७० हजारको सङ्ख्यामा दिने कुरा सकेसम्म चाँडै रोक्नुपर्छ ।
- निजी स्तरमा सञ्चालित शिक्षण संस्थाको भूमिकाबारे लचिलो नीति अवलम्बन हुनु ज्यादै आवश्यक छ ।
- सातै प्रदेशमा सञ्चालन हुने शिक्षा प्रणालीमा एकरूपता हुनुपर्ने आवश्यकता छ । समयमा निदान हुन सकेन भने यो समस्या भन्-भन् पेचिलो हुँदै जान्छ ।
आउँदा दिनहरूका लागि हाम्रो मार्गचित्र स्पष्ट बनाउनु आवश्यक छ ।
- उच्च शिक्षाबारे सोच्ना प्रतिस्पर्धामुखी अर्थतन्त्रमा हामी ठडिन सक्नुपरेको छ । यस कुरालाई आत्मसात गरौं ।
- अब विदेशी दातृ संस्थाको सहयोगमा आधारित ढाँचा हामीले त्याग्नैपर्छ । दातृ संस्था सधैं दानमुखी हुँदैन, आफ्नै मुलुकको बढी स्वार्थतिर उन्मुख हुने पक्का छ । यो कुरा बुझौं ।
- शिक्षा होस् वा तालिम वा व्यापार, त्यो गुणात्मक भएन भने सार्थक हुँदैन । गुणस्तरमा सम्भौता नगर्नु नै राम्रो हो ।
- शिक्षाको र रोजगारीको अवसर अब सीमाविहीन भएको छ । समर्थको मात्र राम्रो भविष्य छ । यो कुरा नबिसौं ।
- बलिया नै शासन पद्धतिका दावेदार हुन्छन् भन्ने होइन । सक्षम नै शासनको बागडोर सम्हाल्ने अवस्थामा नेपाल चाँडै पुग्न सक्छ भन्ने सम्झने गरौं ।
- शिक्षा प्रणाली निरन्तर रूपमा अनुसन्धानबाट निर्देशित हुनुपर्छ र आर्थिक क्षेत्रसित गाँसिएको पनि हुनैपर्छ ।
- देशमा भएका प्राकृतिक स्रोत, तीमध्ये पनि नवीकरणीय स्रोतमा बढी भर परौं । प्राकृतिक स्रोतको अनियन्त्रित दोहनलाई पूरै रोक्ौं ।

यी विषयहरूमा गम्भीर भएर लाग्नु अहिलेको आवश्यकता हो ।

***

Pokhara University through My Lens: A Journey into Past, Present and the Future

Uttam Narayan Shrestha¹

This paper is purely a recollection of my past and present association with Pokhara University with 20 years long journey serving the university in different positions and at different times. I have tried to recollect all the important phases of university development and tried to sketch my role as bestowed by the university. While writing this paper, I wanted to bring out the best memories of my life as a university stakeholder and provide deeper insights into the future development of the university. I hope this will help the readers understand Pokhara University in a much better way and enjoy the journey through my lens.

The Initiation

My association with Pokhara University started with the establishment of Cosmos College of Management and Technology in the year 2001 after taking affiliation from the university to start bachelor's programs in engineering. Soon I was involved with the central administration of the university. In February 2002, I was appointed the Chairman of the Engineering Subject Committee of the university. I continued in this post for fifteen years. The committee dealt primarily with civil engineering and architecture course design, revision and update. In July 2002, I was appointed as a member of the Executive Council of the university. Apparently, the secretary of the Ministry of Education and the Chairperson of the University Grants Commission Nepal had relieved themselves as members of the Executive Council as they were right of the opinion that they in these posts should be monitoring and controlling a university rather than taking part in its executive decisions. To be a member of the Executive Council one has to be a member of the Senate of the university. Therefore, I was first appointed as a member of the Senate earlier in February 2002. Later also, I was once again appointed as a member of the Senate for a full term in 2012. The Executive Council then was a small body consisting of the Vice-chancellor as its chair, the Registrar as its member secretary, the only Dean then as a member and myself, as the other member. It was a pleasure for me to provide input in the decision-making process at that time, particularly with regard to technical matters.

There were many inputs and discussions, which I provided to the then executive council and one most vital proposal was with regard to the pre-tendering of civil works (construction of an academic building). My suggestion was regarding an item in the bill of quantities, which consisted of providing a number of waterproofing layers on the terrace costing a substantial sum. I thought it was silly, first to do poor concreting and then cover it with a number of waterproofing coats. So, I suggested an alternate item - "measures to make the terrace non-

---

¹ **Author details:**

Dr. Uttam Narayan Shrestha, Professor, Tribhuvan University, Nepal
Email: shrestha_un@yahoo.co.uk

leaking" and allotted a lump sum amount for this purpose. After the construction, the terrace was to be filled with four to six inches of water and leave it for a few days. Leakage is then to be checked underneath the ceilings. If there is no leakage the contractor will receive the lump sum amount specified. If there is any leakage the contractor will repair it wherever necessary by any suitable method and will receive the lump sum amount irrespective of how much he has to spend for the repair works. The strategy worked to ensure quality work during concreting.

The Academic Council

I am proud to say that I was a member of the Academic Council continuously for a period of more than six years. The minutes of the council need to be recorded in a minute book and this needs to be verified by three persons: the Vice-Chancellor as the chairperson, the member-secretary (so far the Dean of Humanities) and one member outside of the university administration. I was chosen as this outsider and worked in this position till 2017. The academic council serves as a very important body of the university and as per the requirement of university rules, all detailed curricula need to be accepted by the Academic Council. Hence, discussion on the curriculum of a new program or revised curriculum of an existing program was a frequent agenda in the meetings. A lot of time is spent in such discussions, particularly with regard to format and academic requirements. This obviously means a lot of time can be saved if the Curriculum Development Centre (CDC) develops a format suitable for all programs. Besides CDC, the subject committees can be delegated the authority to make changes in curriculum content when and wherever required. This will save a lot of time in the Academic Council meetings and the committee members can concentrate on other academic development matters of the university. It is important to avoid frequent changes in curriculum content and for this, the coordination between subject committees, the office of the Controller of Examinations, and the Curriculum Development Centre was required to be prompt and strong. I must say that this was not the case at that time and a lot of influence and external pressure was created for small and unnecessary changes. The role of the academic council was not only limited to the above scenarios but if a new college is provided with affiliation with a new program, the programs needed a recommendation from the Academic Council. A feasibility study was mandatory and was presented to the Executive Council before an affiliation is provided. I remember that once too many colleges were given affiliation in the Kathmandu valley and they were provided affiliation to run management programs. It was a hard time for already existing colleges in the valley to find students and fill up the full quota and this added affiliation was not the right decision. This raised a question about the policy and strategic move of the university. Personally, I felt sad and regretted that we could not prevent this.

Academic Provisions

Pokhara University has seen many changes and adaptations during these years and I was always there standing as a witness to these changes. The grading system in student evaluation is an integral part of Pokhara University. It was a new concept that was enforced in the university as the system of evaluation and had a global approach. Unfortunately, the traditional functioning

system of the Nepal government especially, the Public Service Commission and alike wanted the reflection of student marks in the percentage system. The university had to subscribe corresponding range of marks to institutions including the Public Service Commission of the Government of Nepal in percentile.

Another area that I think was very important and had solid grounds for its implementation, was the pre-requisite system. It is a system that has provisions to bar a student from appearing in a particular subject until and unless he/she clears the associated pre-requisite subject. Many universities around the globe have such provisions. However, there was no consistency seen in the pre-requisite enforcement policy. In some engineering programs, there were too many pre-requisites, while some programs had no pre-requisites. Later the pre-requisites of the engineering programs were reduced during the revision of the curriculum stated in "Curriculum Development".

In some universities in Nepal, there is a provision for "back papers". The curriculum is tagged with the year it was revised. More revisions mean, more the number of back papers. Although there is a limitation on the number of years an old curriculum is valid, there is no limitation on the number of back papers a student can register for in his/her examination registration form. Hence, dates have to be scheduled for the examination of all back papers. Students register for all their back papers but do not appear in all. In some cases, less than ten percent of the expected students appear. So much time, effort, and resources go waste. This problem does not exist at Pokhara University and has an advantage in this regard.

In the beginning years of the university, Pokhara University drafted an eight-page document titled "Semester System Regulations" which was published by the Office of the Controller of Examinations of the university in September 2003. As the years passed, many amendments and changes have been reflected in the old regulation and new provisions are in place but the document is still not revised and neither printed for circulation to date. Even today, the official website of Pokhara University Controller of Examinations has the same information in place.

Curriculum Development

As the courses kept increasing and there were many new courses, specialized committees were required. This gave birth to two more engineering subject committees and the earlier Engineering Subject Committee was renamed Civil Engineering and Architecture Subject Committee. This committee had three Master's degree courses and four undergraduate courses to look at. I was assigned the chairman of this newly named subject committee and I continued to be in the post till 2017. As per the academic system of Pokhara University, students are required to register for courses in a semester as per the existing curriculum. In other words, the curriculum content of a course (subject) belonging to a semester can be changed any time prior to the start of that semester. This was particularly convenient for programs that dealt with fast-changing technologies such as Information Technology, Computer Engineering, and Electronics and Communication Engineering.

In the year 2012, a major review of the curriculum of engineering programs was planned. A committee was formed in this regard, with Chairs of Engineering Subject Committees and the Assistant Dean of Science and Technology as members, and the Director of the Curriculum Development Centre as the member secretary. The university assigned me the responsibility of coordinating this committee. The process of this major review was long and tedious and committees discussed common matters related to engineering subjects as well as details of the common courses. The review and rewriting of other courses were taken care by their respective subject committees. In this review process, course specialists from the industry and other universities were invited and it was a successful attempt.

Teaching Learning System

The education system of Nepal has been more of a teaching system rather than a learning one. The "chalk and talk" style of teaching was replaced with Power Point Presentation slides and the use of a multimedia projector was a favorite choice of teachers as well as students. Class notes became the main source of knowledge and materials to pass the exam. The students forgot to go through textbooks and used very less references from the books. This compromised the quality of education and in some cases were limited to the contents what the teacher had provided. There were no standard methods to check this issue which compromised the learning ability of the student. Group or individual presentation through project works or otherwise has been difficult due to mass problems. Such problems are more prevalent in programs in which annual intake is large with ninety-six numbers or more. Regarding practical works in the laboratory, for these big groups, some looked meaningful while others were unnecessary. The use of costly equipment for just demonstration purposes has no meaning in terms of practical courses in engineering and allied subjects and is just a waste of time and money.

Affiliated Colleges - Role of the University

The role of the university with affiliated colleges in each semester starts with the registration of students for that semester. Students are required to fill in the designated registration forms. Colleges are required to send some staff to the examination office in Pokhara and submit the forms in person. There are so many colleges in Kathmandu valley which are affiliated with the university and there existed a university representative office in Kathmandu, but the forms were not accepted in that office. This was apparently for a reason that students would put pressure on the office staff to accept late submissions. Similarly, colleges need to send some staff to the examination office in Pokhara and submit student examination forms in person. I understand the university has closed its representative office in Kathmandu primarily to avoid student pressure and secondarily to relieve itself from the staff at its center wanting to get transferred or to be sent on deputation to the Kathmandu office. I believe the university needs to act more positively in this regard.

Semester examination results are published sometime in the middle of the next semester. Many a times the results are declared rather late. The Office of the Controller of Examinations provides two accusations in this regard. First, some campuses do not send internal evaluation marks in

time. Second, some teachers do not examine the student's answer papers within a stipulated time. Regarding the monitoring of colleges, in the middle of some semesters, the university sends a stack of forms for colleges to fill in. Colleges spend a substantial time to fill in these forms. I wonder if the university ever had time to study these forms and come to conclusions.

Students are required to pay examination fees every semester. The cost of conducting semester-end examinations from the payment for question papers settings to conducting examinations at various centers to declaring results after checking answer papers are all adequately covered by the examination fees paid by the students. The university also collects affiliation fees from every college per student basis annually. The total affiliation fees collected in a fiscal year are a large amount and are comparable to the total contribution provided by the Government of Nepal in that year. In past years the university spent most of the affiliation fee on its physical facility development - mostly in the construction of buildings. A very little sum goes back to colleges. The university could have financed faculty and staff development programs and the development of learning materials. The university is more interested in enforcing its day-to-day regulations strictly. It is more like the university carries a stick but without carrots.

Political Intervention in the University

Till today, top executives of the university are appointed on the basis of posts shared on a political basis. There was a time when the posts of both the vice-chancellor and the registrar remained vacant for many months due to political babblings at the center regarding sharing political portfolios. The university's central administration came to almost a standstill. The topmost executive in the posts available then was the Dean of Science and Technology. The Executive Council and the Academic Council could not function without their chairperson. This is the time when student uprising took place, particularly in affiliated engineering campuses. These students marched to the university center with their multiple demands. It looked like fishing in the turbid waters. The Dean showed a great level of endurance, positivity, and leadership quality. He tried his best to keep the administration functioning to the extent possible. I was glad to help him usefully by sharing my experience.

The student's problems remained unsolved to their satisfaction. Since the key positions were still vacant and the matter went to an extent that the Minister of Education and Culture had to intervene to form a committee to address the student issues. I was appointed the coordinator of this committee. The committee included the Dean, selected college principals and some senior faculty members as the members of the committee. We discussed and submitted a report with recommendations some of which were in favor of the students. The students withdrew their strikes. I feel sad when I remember that some of the academic provisions were compromised - such as that regarding the number of courses (subjects) a student can register for a semester.

The offices of top executives of the university were padlocked a number of times by one or more student bodies in the pretext of their written demands to be fulfilled. The executives performed their duties from one of their official residences or a residential building taken on lease.

Sometimes, this situation was extended to many months, because the demands were either unrealistic or beyond the authority of the executives or beyond the Act / Rules of the university. Sometimes, I wondered why people line up in front of political parties and their leaders to become vice-chancellor or registrar in a university.

The University Act and the Rules recognize the provision of a student union in every campus. The election is held for the posts of chairman and other office-bearers of the student body. During an election, candidates participate mostly on a panel basis, each panel being associated with central student bodies belonging to one political party or the other. Besides the student union, there exist a number of student bodies with various political colors in most of the campuses, and definitely so in the engineering campuses. A student union takes the responsibility of organizing student welcome and farewell function, annual sports and a few other activities, but it is fully influenced by the other student bodies, particularly with regards to money and finance. Each of these other student bodies can organize student strikes, put forward demands, and negotiate with campus administration if their need for money is not supplemented.

With Particular Reference to Cosmos College and Other Engineering Colleges

"There is not even an E in this (engineering) college". This was stated by the gentleman who was appointed as the vice-principal, soon to be promoted to the post of principal in my college-Cosmos College of Management and Technology, at the time he left the college. During his stay for a few months, he got so entangled with the problems created by the student bodies that it left not much time to do any work for academic improvement. I am wondering how he would have felt if he had to face the student bodies which increased to such a large number that took place later. For the record, we started the civil engineering program in 2008 - seven years after we established the college. One well-wisher had said then - " now that the college has started civil engineering the college will do very good financially and at the same time student problems will increase exponentially". This is exactly what happened in due course. On the positive side, once the college had more than a thousand students enrolled. During some years, it did not have a single seat vacant for new admission out of a total of 288 allocated numbers. The college performed some notable academic development works and tried to share this with other engineering colleges in the valley (affiliated with Pokhara University). However, for a reason of its own, we disposed of the college ownership to a new group in 2017. I am sad to say, just prior to our disposal there were as many as nine student bodies besides the student unions in the college.

At one time I became an earnest follower of Lord Mahankal. I even had an idol of the deity installed in my puja room. I prayed for strength and power to deal against the chaos and indiscipline created by those bunch of rowdy in-descent boys. I said boys, because I found no girl student participating in such an activity at any time. In retrospect, I find that the faculty and staff delegated to deal with the student bodies were unable to carry on their responsibilities appropriately.

Student disturbances were rampant in most of the engineering colleges of all universities in Nepal. With regards to Pokhara University it was rather serious in a few of them. One affiliated college in Kathmandu stopped taking admission in its (two) engineering disciplines to avoid student created troubles and chaos in the college. I understand that the situation regarding student unrest has now decreased substantially.

Some Suggestions

- 1) The student union in each campus should remain as the only body to be the representative of the students in the campus to take up academic and other issues. Also, it will be active in organizing extracurricular activities. It may create clubs and other units, if required, for social activities in consultation with the campus administration. All other parallel student bodies should be totally banned. This should be provided in the University Rules and should be enforced strictly.
- 2) It is necessary to keep technical campuses free from political influence. Political parties find universities as a breeding ground for their supporters who would eventually become leaders at various levels of their organization. Let political parties keep technical campuses away from their intervention, where parents send their children for education spending a lot of money.
- 3) The learning strategies in the university and its campuses must greatly be improved for meaningful education. The university should play a guiding and supporting role in this regard.
- 4) The university should reconsider itself to give back some of the funds it collected through affiliation fees for programs such as initiating research activities, conducting faculty and staff training, and preparing learning materials.
- 5) Finally, I congratulate Pokhara University for accomplishing the 25 years milestone this year and wish to see rampant contemporary improvements in its academic and research domains securing its place in international university rankings in the days to come.

***

Paradigm Shift in Higher Education Institutions in Nepal

Keshar Jung Baral¹

Context of the Article

Higher Education Institutions (HEIs) play key role in producing the human resources required for the economic development of the country. HEI refers to the educational institution that run the academic programs for undergraduate to doctoral (PhD) level. In general, HEIs include universities and university like institutions dedicated to specific area of higher education such as health and medicine, technical and professional education. For the purpose of this article, HEIs refer to the universities and institutions established for specific area of technical and professional higher education. In India, All India Institute of Medical Sciences (AIIMS) New Delhi and Postgraduate Institute of Medical Education & Research (PGIMER), Chandigarh are well known institutions established for medical education. Indian Institute of Management (IIM) and Indian Institute of Technology (IIT) are the examples of HEIs established in different part of India to impart the management and engineering education.

In Nepalese context, there are two types of HEIs: i) academy of health sciences and ii) universities. There are 6 academies of health sciences governed under the Ministry of Health and Population, Government of Nepal, namely, 1) B.P Koirala Institute of Health Sciences (BPKIHS), Dharan, Sunsari, 2) National Academy of Medical Sciences (NAMS), Bir hospital, Kathmandu 3) Patan Academy of Health Sciences (PAHS), Lalitpur, 4) Karnali Academy of Health Sciences (KAHS), Jumla, 5) Pokhara Academy of Health Sciences (PokAHS), Pokhara, Kaski, and 6) Rapti Academy of Health Science (RAHS), Dang.

In the case of universities, there are two types of universities: 1) universities established and funded by Government of Nepal and 2) universities established and funded by Provincial Government. We call the universities established and funded by Government of Nepal federal university. Federal universities are established under the chartered act promulgated by the parliament. By the end of June 30, 2022, number of federal universities in operation is eleven. Besides, Madan Bhandari University of Science and Technology, Madan Bhandari University of Technology, Bidushi Yogmaya Ayurveda University and Nepal University are coming up in near future under the federal act. The federal universities also are of two types: a) universities established to impart the higher education on specific areas of disciplines and b) universities established to impart the higher education in broader disciplines. Nepal Sanskrit University (NSU), Lumbini Buddhist University (LBU) and Agriculture and Forestry University (AFU) fall on the first category. Tribhuvan University (TU), Kathmandu University (KU), Purbanchal University (PU), Pokhara University (PokU), Mid-West University (MWU), Far Western University (FWU) and Nepal Open

---

¹Author details:

Dr. Keshar Jung Baral, Professor of Finance, Tribhuvan University, Former Vice Chancellor of Pokhara University, Email: profkesharjbaral@gmail.com

University (NOU), and Rajarshi Janak University (RJU) fall under the second category. Among these 11 federal universities, TU, NSU, LBU, AFU and NOU are of national character. PU, RJU, PokU, MWU and FWU are of regional character.

The constitution of Nepal has empowered Provincial Government to establish the provincial universities. Province number one has established Manmohan Technical University (MTU), Madhesh province has established Madhesh Agriculture University (MAU) in Rajbiraj and Madhesh University (MU) in Birgunj, and Gandaki province has established Gandaki University (GU) in Pokhara and other provinces also are in the process of establishing provincial universities. In addition to provincial universities, Provincial Governments have established provincial academy of health sciences also. Madhesh province has established Madhesh Academy of Health Sciences (MAHS) and Bagmati province Madan Bhandari Academy of Health Sciences (MBAHS) and other provinces also are in the process of establishing provincial academy. Provincial Governments are in the competitive race of establishing the provincial universities and academies without the proper assessment of their needs on one hand and on the other, the federal Government of Nepal is also planning to establish new universities without need assessment relative to the human resources required for economic development of the country. Different ministries of the federal Government of Nepal also are in the race to open new universities such as Ministry of Culture, Tourism and Civil Aviation is in the process to establish Academy of Hotel and Tourism (a deemed university), Ministry of Defence is to establish National Defence University, and Ministry of Youth and Sports is to establish Sports University.

All universities have adopted more or less the similar organization structure and the situation is similar in the case of academies of health sciences. The statutory provisions on the structure of Nepalese HEIs have been summarized in Table 1 and 2. Organization structure has been made complicated with many unnecessary managerial positions in the university structure. Such unnecessary managerial positions and traditional structure of the university increase the unproductive financial burden to the university consequently to the government exchequer. In this backdrop, author has attempted to analyze the paradigm of HEIs in Nepal.

Overview of Structure of HEIs in Global Perspective

On the basis of the executive head of the university, structure of universities can be categorized into three types, i) presidential system, ii) vice-chancellor system and iii) rector system. In presidential system of organization structure, supreme decision-making body of the university is the Board of Trustees, chief executive officer is president, and president appoints vice-presidents and assistant vice-president as per the need of the university. In some universities, provost at the same level of the vice-president, is appointed to look after academic affairs of the university. Universities having the presidential model such as in Thailand, Japan, and People's Republic of China have the university council as the highest body in their organization structure. American universities, universities from some Asian countries such as Chinese universities, Korean

universities, Japanese universities, Thai universities and others have adopted presidential model. We call presidential organization structure or American model of university structure.

The British universities have organization of vice chancellor model. In vice chancellor model, chancellor is ceremonial, and vice chancellor works as the chief executive officer of the university. In general, senate is the supreme decision-making body of university governance. In vice chancellor model, university may have pro-vice-chancellor and deputy vice-chancellor or university may have rector and registrar instead of having pro-vice-chancellor and deputy vice-chancellor. Many universities do not have rector and vice chancellor takes care of academic affairs of the university. Vice chancellor is the chief executive officer in British and many South Asian universities.

Another model of university administration system is the rector model. Like in presidential system and vice-chancellor system of administration, rector is the chief executive officer of the university. Under this model, there is a system of the position of vice rector, and vice rector may be more than one. In some universities, there is provision of designation of deputy rector also. There is no uniformity regarding the apex body of the university. Depending upon the provision of university charter, some universities have university council, some have supervisory board and some have senate also as an apex body of the university. Universities in Russia and break-away countries, Poland, Vietnam have the rector model of university administration.

In India, Indian Institute of Technology, Indian Institute of Management, AIIMS and PGIMER are well known institutes established for specific technical and professional higher education. At AIIMS and PGIMER, Governing Council is the executive body and Director is the chief executive officer. Both institutes have the position of Registrar but this position is under the Academic Dean, not like a high-sounding position as in Nepalese HEIs. In the case of IIM, Board of Governors is the apex body and Director is the chief executive officer. In the case of IIT, Board of Governors is the apex body and director is the chief executive officer of the institute. Registrar also is statutory officer in IIT.

Structure of HEIs in Nepal

Nepalese universities follow the British system of Governance. More or less, the governance system and organization structure of both federal universities and provincial universities are similar. Even though there is no fundamental difference in the structure of the universities, slight differences in the structure of the universities can be observed. First, TU and NSU have the position of rector subordinate to the vice-chancellor as the chief of academic affairs and the universities established after NSU, do not have the provision of rector and vice chancellor looks after the academic affairs. The second difference is the statutory provision of university service commission. KU, LBU and NOU do not have the provision of university service commission in the act. Except these universities, other universities have service commission as an integral part of the university structure. The third difference among the universities in respect to the structure is

the provision of faculty as an integral part of the statutory organization. Among 11 federal universities, NSU, KU and MWU do not have faculty in their statutory organization structure. Instead of faculty, KU and MWU have the school concept and NSU by its nature does not need the provision of faculty in the university structure.

GU, MAU, MU and MTU are the provincial universities in operation. Among these four provincial universities, GU has different structure and others have the structure similar to federal universities. It has Board of Trustee instead of university senate or assembly as an apex body of the university. This is a new practice in Nepalese HEI. In GU, the chairperson of the board is the highest authority of the university and chancellor is the chief executive officer of the university. Like in other universities, Vice-chancellor, Registrar, Dean and Director are the university executive officials. In GU, administrative hierarchy is also different than that in other universities. In other universities, Chancellor and Pro-chancellor are ceremonial official but in GU, chairperson of Board of Trustee is somewhat not ceremonial and chancellor is the chief executive officer and vice-chancellor is responsible for academic affairs. Similarly, MTU has an additional level in its statutory structure. It has Board of Governors just below the university senate and above the academic council. Thus, provincial universities established so far also are following the traditional structure and do not have the cost-effective structure.

The structure of academies of health sciences under Federal Government is almost similar to the traditional universities. Like in universities, chancellor, pro-chancellor, vice-chancellor, rector, registrar and dean are the statutory officials of all academies of health science. The service commission lead by the chairman is the integral part of statutory structure of NAMS and PAHS. In KAHS and RAHS, service commission is a part of statutory structure but service commission chairman has not been made as a statutory official of the academy.

MBAHS Hetauda of Bagmati province and MIHS Janakpur of Madhesh province have chancellor, pro-chancellor, vice-chancellor, rector, registrar and dean as their statutory officials. They also have the statutory structure like the traditional universities but slightly different. MIHS has Governing Council instead of senate and it does not have the provision of service commission but MBAHS does have senate as well as service commission as an integral part of statutory structure of the academy. Thus, statutory organization structure of academies of health sciences established by both Federal Government and Provincial Government is burdensome and not cost effective.

The paradigms need to be shifted in Nepalese HEIs

The structure of HEIs in global context in general and Nepalese context in particular has been discussed above and examined the statutory structure of current universities and academies of health sciences. In general, the universities in operation in Nepal are of two types namely i) comprehensive (general) universities and ii) specialized universities. Among the federal universities, TU, PokU, PU, KU, NOU, MWU, FWU, and RJU are comprehensive universities; and LBU, AFU and NSU are the universities established to impart higher education in specific area of disciplines. Among four provincial universities, two are comprehensive and the others are

Table 1 Statutory Structure of University Officials in Nepal

Federal Government	Chancellor	Pro-chancellor	Vice-Chancellor	Chairperson (Service Commission)	Rector	Registrar	Dean/Executive Director	Asst. Dean	Campus Chief
A. University									
1) TU	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y
2) NSU	y	Y	y	Y	y	y	N	N	y
3) KU	y	Y	y	N	N	Y	y	N	N
4) PU	y	Y	y	Y	N	y	y	N	N
5) PokU	y	Y	y	Y	N	y	y	N	y
6) AFU	y	Y	y	Y	N	y	y	N	N
7) LBU	y	Y	y	N	N	y	y	N	y
8) MWU	y	Y	y	Y	N	y	y	N	Y
9) FWU	y	Y	y	Y	N	y	y	N	y
10) NOU	y	N	Y	N	N	y	y	N	N
11) RJU	y	Y	y	Y	N	y	Y	N	Y
B. Academy of Health Science									
1) BPKIHS	y	Y	Y	N	Y	Y	Y	N	N
2) NAMS	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	N	N
3) PAHS	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	N	N
4) PokAHS	Y	Y	Y	N	N	N	Y	N	N
5) KAHS	Y	Y	Y	N	Y	Y	Y	N	N
6) RAHS	Y	Y	Y	N	Y	Y	Y	N	N
Provincial Government									
A. University									
1. GU	Y*	Chair*	Y	N	N	Y	Y	N	Y
2. MAU	Y	Y	Y	N	N	Y	Y	Y	Y
3. MU									
4. MTU*	Y	Y	Y	Y	N	Y	Y	N	Y
B. Academy of Health Science									
1. MIHS	y	Y	y	N	y	y	Y	N	N
2. MBAHS	y	Y	y	N	y	y	y	N	N

Note: Y indicates the existence of statutory official and N does nonexistence.

* Board of Trustee and chairman of Board of Trustee.

area of disciplines. Among four provincial universities, two are comprehensive and the others are for specialized area of discipline. All federal universities may grant the affiliation to private and community campuses or colleges. In the case of provincial universities, GU act has the provision of granting affiliation to private and community colleges but the acts of other provincial universities do not have the provision of the affiliation to the private or public institutions.

Fundamentally, structure of universities depends on the nature of universities and provisions of act of the concerned university. The structure of all federal and provincial universities in Nepal is almost similar. It seems that every university has copied the structure of TU. As stated earlier, the statutory structure of GU is different but it is not cost effective. On the whole, the structure of Nepalese universities is traditional, burdensome, and inefficient in term of cost, administration and education management. The provision of Rt. Honorable Prime Minister and Education Minister as an ex-officio Chancellor and Pro-chancellor of the federal universities, political appointment of the chief executive officer and other executive officials, and political intervention in the university management are the major challenge affecting the quality of higher education in Nepal. So, the first thing to do is to change the provision of political appointment of the chief executive officer (vice-chancellor in our context) and other officials of universities and academies of health sciences

Table 2 Statutory Structure of Nepalese Universities

Federal Government	Senate	Academic Council	Executive Council	Service Commission	Education Council	Institute	Faculty	Department	CC	AC	RC
A. Universities											
1. TU ⁺	Y	Y	Y	Y	N	Y	Y	Y	Y	Y	Y
2. NSU	Y	Y	Y	Y	N	N	N	N	Y	Y	N
3. KU	Y	Y	Y	N	N	N	N	N	Y	Y	N
4. PU ⁺	Y	Y	Y	Y	N	N	Y		Y	N	N
5. PokU ⁺	Y	Y	Y	Y	Y	N	Y	N	Y	N	Y
6. AFU ⁺	Y	Y	Y	Y	Y	N	Y	N	Y	N	Y
7. LBU	Y	Y	Y	N	Y	N	Y	N	Y	N	N
8. MWU	Y	Y	Y	Y	Y	N	N	N	Y	N	N
9. FWU	Y	Y	Y	Y	Y	N	Y	N	Y		Y
10. NOU	Y	Y	Y	N	N	N	Y	N	Y [!]	N	N
11. RJU	y	Y	RJY	y	y	N	Y	N	Y		Y
B. Academies of Health Sciences											
1) BPKIHS	Y**	N	Y	N	N	N	N	N	N	N	N
2) NAMS	Y	Y	Y	Y	N	N	N	N	Y ⁺⁺	N	N
3) PAHS	y	Y	Y	y	y	N	y	N	y ⁺⁺	N	y
4) PokAHS	y	Y	Y	N	N	N	Y	N	y ⁺⁺	N	Y
5) KAHS	y	Y	Y	y	y	N	Y	N	y ⁺⁺	N	y
6) RAHS	y	Y	Y	y	y	N	Y	N	y ⁺⁺	N	y
Provincial Government											
A. Universities											
1. GU	Y*	Y*	Y	Y	N	N	Y	N	Y		Y
2. MAU	y	Y	Y	N	y	N	Y	N	Y	N	Y
3. MU	Y	Y	Y	N	y	N	Y	N	Y	N	Y
4. MTU	y	Y	Y	Y	y	N	Y	N	Y	N	Y
B. Academies of Health Science											
1. MIHS	Y**	Y	Y	N	N	N	Y	N	Y ⁺⁺	N	Y
2. MBAHS	Y	Y	Y	Y	N	N	N	N	Y ⁺⁺	N	Y

Note: Y and N indicate the existence (Yes) and nonexistence (No) of statutory structure, respectively.

* Board of Trustee and chairman of Board of Trustee.

! Basic centre and study centre.

+Curriculum Development Centre

** Governing Council

++ Hospital and campus

to improve the quality of higher education. Secondly, the micro-level political intervention in the management and administration of the university should be shifted to autonomous university administration and management.

The provision of political appointment of the chief executive officer and other officials results in the misalignment of loyalty of such officials. In order to promote the quality of higher education and efficient management and administration of the university and academies, executive officers and other officials should be loyal to the concerned HEIs. But due to the political appointment, they may be loyal to the concerned political party and party leaders. Thus, political appointment derails the loyalty of university officials in reality and executive officer of the university, in fact never gets the sovereignty of the university. The chief executive officer (vice-chancellor) and other politically appointed officials may not be able to discharge their duties unless and until they practice sovereignty of the university as empowered by the university act. So, university authority cannot make up the decision on their own and improve the academic environment for the quality of higher education.

In addition to the misalignment of loyalty, paradigm of political appointment of university officials hurts to the professional ethics of academicians. So, political academicians may be in the race to get managerial appointments in the university depending on the political alignment rather than the academic excellence. In the race, political academicians win the race rather than academicians. This results in the frustration in the real academicians and appointment of inefficient politically aligned university officials. Frustrated academicians and inefficient university official spoil the academic environment and aggravate the quality of higher education. The same things are applied to the provincial universities and academies too. This is the reality of the HEIs in Nepal.

The micro-level intervention of political parties in the university administration and management through the political party aligned teacher, employee and student associations has also created troubles for officials of universities and academies. In many instances, micro-level intervention has become intensive due to the alignment of officials of universities and academies to the political parties. Intensive micro-level intervention, in many instances, has derailed the normal course of universities activities especially academic calendar. So, it is imperative for the political parties and government to shift micro-level intervention paradigm to the policy intervention. Academic environment cannot be created unless and until universities and academies are made free from the micro-level intervention of political parties through their associations at the level of teachers, employees and students.

Another paradigm we have observed after the restoration of democracy in 1990 in HEIs (universities, academies and campuses, departments) is the power sharing. Appointment of officials of universities, academies, constituent institutions (campus, research centre, hospital and so on) are appointed on the basis of power sharing of political parties. This power sharing paradigm also has brought about the anomalies in the appointment of officials of universities and academies and their constituent bodies. Administration and management of HEIs are deteriorating everyday due to the anomalies in the managerial appointment. Power sharing in the HEIs has distorted the existing system of appointment of officials of universities and academies. It has demoralized the academicians on one hand and on the other hand, it has encouraged the political academician to win the race on the path of political creed rather than on academic performance. On the whole, it has deteriorated the academic environment and aggravated the quality of higher education in Nepal. So, power sharing paradigm should be shifted to the paradigm of academic performance of individual faculty. Academic environment and quality of higher education cannot be promoted unless and until HEIs become free from the political power sharing paradigm.

As discussed earlier, the structure of Nepalese HEIs is traditional and financially burdensome. Structure of almost all universities and academies of health sciences is copied from the structure of TU. TU itself needs restructuring of its academic and administrative domains. Other universities and academies of health sciences also need to restructure their organization to deliver the quality higher education. Paradigm of statutory structure of the universities and academies is needed to change the provisions of political appointments in HEIs. First, paradigm regarding the apex body

of the universities and academies in the structure should be changed. Existing system of senate as an apex body should be changed into Board of Trustee and Board of Governors. In the case of both federal universities and provincial universities, university senate should be replaced with Board of Trustee and Board of Trustee should be empowered to appoint chief executive officer. Designation of the chief executive may be president or chancellor or vice chancellor or rector. Whatever the designation of the chief executive officer of HEIs, Board of Trustee should have the power to appoint principal officer of its HEI to avoid the political appointment. Chief executive officer should have the power to appoint his team of university officials without any political intervention and power sharing among the political parties. If executive officer is designated as president, the deputy should be designated as vice-president and number of vice president depends on the size and nature of the university. The president may appoint one vice-president for finance, another for academic affairs and another for general administration and student affairs. If the designation of chief executive officer is chancellor, s/he may appoint one vice chancellor for finance, another for general administration and another for academic and student affairs on the basis of past track record of the candidates not on the basis of political creed.

Currently practiced system of faculties in the university structure should be shifted to the schools of different disciplines. For example, instead of faculty of humanities and social sciences, university may set up specialized schools such as school of economics, school of geography, school of history and language and so on. School should be led by school dean and school dean should be empowered for research, curriculum development, examination and other related academic activities. In this structure, universities do not need to set up separate institution for research work, curriculum development and examination. In the case of separate set up for research, examination, and curriculum development, the concerned faculty members are the core team. So, it is logical to empower the dean of the concerned school for research, curriculum development and examination. In this set up, everything can be carried out efficiently and timely. Even for the purpose of graduation (convocation), university may have a graduation ceremony unit and this unit can coordinate different schools of the university.

In Nepal, structure of academies of health sciences also is burdensome to the national exchequer. Structure of all academies of health sciences (both federal and provincial academy) is just like the structure of full-fledged universities. Structure of such institutions/academies should be different from the structure of a university. So, paradigm of existing structure of academies/institutions of health sciences is necessary to shift to more efficient and cost effective one. There are two alternatives. The first alternative is to downsize the traditional university-like structure to the structure of the institute such as AIIMS and PGMER. The second alternative is to operate all federal academies of health sciences under one mother institute as its constituent institute under the umbrella act to make their structure cost effective and efficient.

In the first alternative, all academies of health sciences under federal government should be operated under one umbrella act and present statutory structure should be downsized to make the

structure cost effective and efficient. Senate is the apex body of all academies of health sciences under federal government. MBAHS also has the same apex body like in academies under federal government. This statutory apex body is needed to downsize to Governing Council. BPKIHS and MIHS already have Governing Council as their apex body. Currently, all academies of health sciences have officials similar to the officials of the full-fledged university. The current statutory provision of vice-chancellor as principal officer of the academy should be turned into executive director; provision of rector and service commission should be revoked; and registrar should be downsized below dean of the academy. All academic programs should be organized under different schools and school should be led by dean.

The second alternative also needs the act to restructure the academies of health sciences under Federal Government. Government should establish medical university as a mother institute and academies of health sciences under it should be converted as constituent school of the medical university. The constituent medical school should be led by dean. In other words, each academy of health sciences will be led by the dean and all present officials—vice-chancellor, rector, registrar, chairperson of service commission, will be abolished. Departing from the current paradigm of structure of academies of health sciences will bring the economy in the overhead of the academies.

Funding paradigm of higher education should also be changed. From the perspective of funding to higher education, HEIs are of two types. The first types of institutions are funded by Federal Government and the second types are funded by Provincial Government. Federal universities also are of two types. The first type of universities is head-count grant universities and the second type is formula grant universities. The head-count federal universities receive the operating grants on the basis of approved position of teachers and employees and formula grant universities receive the grant on the basis of specified formula through University Grants Commission. TU, NSU, AFU, LBU, MWU, FWU, RJU and NOU fall on the first category and KU, PU and PokU fall on the second category.

Government funding to the universities is not sufficient and universities cannot price their products (academic program) on cost basis even though national pricing policy on higher education is cost recovery system. So, universities do not have sufficient fund to meet the operating expenditure and build up the infrastructure required to impart quality higher education. Politically aligned student unions intervene and obstruct the university administration while pricing the higher education products at cost recovery basis. Student unions generally plead that all students should have equal opportunities to higher education. Present funding paradigm is spoiling the future of the country. Politically aligned student union and supported student movement are making the higher education more expensive in the name of providing the higher education to the students at cheaper cost. So, funding and pricing paradigm are needed to change for quality of higher education.

First, universities should be with free hands to price their academic products on cost recovery basis. So, the first paradigm of pricing the products within the political constraints in the name of making the higher education accessible to the poor section of the society should be shifted to the paradigm of pricing product to recover the operating cost of the program. Federal and Provincial Governments should provide the operating grants on the basis of cost recovery basis through students not directly to the universities. In order to make higher education accessible to the poor section of the society, scholarship should cover all expenses of such students. In our context, fee waiver does not help the intelligent and diligent students from really poor section of the society to access the quality higher education. Fee waiver provides the relief to the students from middle class not from poor and extremely poor section of the society.

Thus, input and output-based grants may be more fruitful to develop the human capital in the country. But the effective implementation of input-output based grants to the HEIs depends on strong monitoring system and professional ethics of teachers involved in the teaching and learning activities. Our funding system to higher education sector does not make HEI authorities and concerned faculty members responsible for the output. HEIs cannot produce quality human resource unless and until the concerned HEI authorities and faculty members involved in teaching and learning process are not made responsible. The input-output funding system in higher education makes the HEI's authority and faculty members more responsible and will make the government grants more productive and produce the quality human resource for the country.

Salary and pecuniary of administrative staff are considerable percent in the total overhead of HEIs in Nepal. This is because of the inherent paradigm of employment of full-time staff for administrative and manual work of the HEIs. HEIs in Nepal do not have the culture of employing students for administrative and other manual work of HEIs on one hand and on the other hand students also do not have the working culture. HEIs may reduce permanent institutional responsibilities to the full-time employees by employing the students for administrative and manual work and cut the overhead burden. Employing students on part time basis in HEIs is necessary from the perspective of accessibility of students from poor section of the society to higher education. Both Federal and Provincial government should provide work scholarship grants to HEIs to employ the students.

The paradigm of input-output based funding of operating expenditure of higher education pleads that the government should invest for the quality human resources and it does not invest in the name of making higher education accessible to all. Even deserving students from poor section of the society get the grants from Federal and Provincial Government. In addition, this funding system creates the competitive environment among the HEIs and makes them more dynamic in the arena of higher education. Further, this funding system pleads that the students who do not seek government grants and want to continue their higher education and are in good financial condition should pay full-cost of the higher education.

Education loan sufficient to cover university fees, cost of living, books and stationery should be granted on the guarantee of Federal and Provincial Government to those students who do not obtain education grants and are in poor financial condition. For the recovery of the loan, employment should be linked with the national identity number and deducted certain percent of remuneration at source for the repayment of loan. Federal and Provincial Government should formulate a legal framework to link the national identity number of the student with employment and the concerned financial institution to recover the loan granted to the students. But the university authorities and faculty members involved in the teaching learning program should be responsible for the academic progress of the students. Both Federal and Provincial Government should formulate a legal framework for the reporting of academic progress of the students who receive the education grants and loan.

Recruitment of qualified faculty members is the important for the quality higher education. Most of the HEIs do not have well spelt human resource development plan. Due to the absence of such plan, most of them have to manage human resource especially academic staff on ad hoc basis. *Ad hocism* in the recruitment of human resources has created multidimensional problems. Recruitment of faculty members on ad hoc basis (contract, part time, course contract, and temporary) directly affects the quality of higher education. There is a malpractice of recruiting of teachers on the basis of political alignment rather than academic performance.

The teachers recruited on *ad hoc* basis practically cannot devote their time and effort to the host institution. They have to serve for other institutions as well to fulfill their family expenses. Most of the teachers recruited on *ad hoc* basis used to make it a platform for the permanent settlement of their career in HEIs. University authorities do not have willingness to terminate their *ad hoc* basis service. Teachers recruited on *ad hoc* basis put the pressure on the HEI authorities with the support of political forces to turn their service permanent. There are many instances of such pressure and agitations carried out by such teachers in HEIs in Nepal. HEI authorities have also made decisions to turn their service permanent time and again particularly forced by the contemporary political parties and their associations active in the HEIs. Such decisions have put the barrier for qualified human resources to enter into the career of higher education.

In reality, it is not possible for HEIs to manage teaching learning activities without employing teachers on *ad hoc* basis. So, HEIs should control the quality of human resource at the entry point of teaching career. For this, country should have the system of determining the minimum standard of qualification for the entry in the academic career in HEIs. Federal Government should introduce the national eligibility test (NET) system to determine the minimum standard of qualification for academic career in higher education and HEIs should employ only those getting through the NET. HEIs may relax in turning the services of *ad hoc* teachers into permanent if Federal Government introduce NET and formulates and enforces the regulation that NET is mandatory to enter into academic career in higher education. Thus, the paradigm of free entry without establishing

minimum standard of qualification for academic career in higher education should be shifted to the national system of determining the minimum academic standard for academic career in HEIs.

Market of academic programs of HEIs depends on the employability of the graduates of the programs. Knowledge inculcated and skill developed in the students should match with the need of labor market. But products of HEIs in Nepal do not match with the need of the labor market. This is the reason why graduates of HEIs are unemployed on one hand and, on the other hand, HEIs are not able to supply the required human resources in domestic as well as international labor markets. HEIs do not have the culture of developing curriculum and academic program based on the labor market survey and frequent revision of existing curriculum to address ever changing needs of domestic as well international markets.

Pedagogy plays key role to implement curriculum and achieve the set objectives of academic program. In most of HEIs, faculty members are using the traditional lecture method. Most of them do not apply Information and Computer Technology (ICT) in teaching and learning process. HEIs do not have budget to procure and manage the ICT system for teaching learning activities. Most of the academic programs are based on the lecture and text book rather than research-based learning. Evaluation system also is based on black and white system, not continuous evaluation system, which may not evaluate the performance of students correctly. So, HEIs need to depart from the traditional teaching pedagogy and adopt ICT based blended pedagogy in teaching and learning process. In the meantime, they need to adopt continuous and scientific evaluation process rather than the traditional evaluation system.

Way forward

In summary, the following paradigm shifts are required to improve the academic environment and quality of higher education in Nepal.

- 1) Paradigm of political appointment of chief executive and other officials of HEIs should be shifted to nonpolitical appointment.
- 2) Paradigm of micro-level political intervention in the administration and management of HEIs should be shifted to policy intervention.
- 3) Paradigm of power sharing among the major political parties in HEIs should be shifted to the paradigm of academic performance and past track record of an individual.
- 4) Paradigm of traditional structure of HEIs should be shifted to modern and need based structure of HEIs to make administration and management of HEIs more efficient and proactive to improve the quality of higher education.
- 5) Paradigm of proving the grant directly to HEIs on the basis of head count should be shifted to the paradigm of providing the grants on the basis of their input-output.
- 6) Paradigm of free entry in academic career should be shifted to the paradigm of putting the standard entry benchmark of academic and professional qualification.

- 7) Paradigm of developing academic program and curriculum without the assessment of the need of labor market should be shifted to the paradigm of developing the academic programs and curriculum based on the demand for the human resource by domestic and international labor markets.
- 8) Paradigm of tradition pedagogy should be shifted to ICT linked research-based pedagogy.

References

- Bagmati Provincial Government. 2019. Madan Bhandari Academy of Health Sciences Act, 2019. Accessed from https://drive.google.com/file/d/1oLrXO_87_54UdBUZt6gbnGnFrmqYOSuc/view June 2022.
- Gandaki Provincial Government. 2019. Gandaki University Act, 2019. Accessed from <https://gandakiuniversity.edu.np/wp-content/uploads/2020/12/Gandaki-university-Act-2076.pdf> June 2022.
- Government of Nepal, Ministry of Law and Justice. 1986. Nepal Sanskrit University Act, 1986. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 1991. Kathmandu University Act, 1991. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 1992. B.P Koirala Institute of Health Sciences Act, 1992. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 1992. Tribhuvan University Act, 1992. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 1994. Purwanchal University Act, 1994. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 1996. Pokhara University Act, 1996. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2006. National Academy of Health Sciences Act, 2006. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2006. Lumbini Boudha University Act, 2006. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2007. Patan Academy of Health Sciences Act, 2007. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2010. Agriculture and Forestry University Act, 2010. Accessed from www.lawcommission.gov.np.
- --- ---. 2010. Far-West University Act, 2010. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2011. Karnali Academy of Health Sciences Act, 2011. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2011. Mid-Western University Act, 2011. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.

- --- ---. 2015. Pokhara Academy of Health Sciences Act, 2015. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2016. Nepal Open University Act, 2016. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2016. Nepal Open University Act, 2016. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2017. Rapti Academy of Health Sciences Act, 2017. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2017. RajarshiJanak University Act, 2017. Accessed from www.lawcommission.gov.np, June 2022.
- --- ---. 2019. Manmohan Technical University Act, 2019. Accessed from <https://mtu.edu.np/files/downloads/1637212115.pdf>, June 2022.
- Ministry of Law, Justice and Company Affairs, Government of India. The Institute of Technology Act, 1961. Accessed from <https://iith.ac.in/assets/files/pdf/IITsAct.pdf> on June 2022.
- Madhesh Provincial Government. 2020. Madhesh Agriculture University Act, 2020. Accessed from <https://ocmcm.p2.gov.np/sites/ocmcm/files/202206/madhesh%20krisi%20biswabidy%20alaya%20ain%202079.pdf>, June 2022.
- Madhesh Provincial Government. 2020. Madhesh Institute of Health Sciences, 2020. Accessed from <https://mosd.p2.gov.np/post/mathha-sha-sa-va-sa-tha-ya-va-ja-nia-na-pa-rata-shha-tha-na-aina> June 2022.
- Study Team. 2022. Expansion and Establishment of Science and Technical Campuses in the Districts Not Accessible to Technical Higher Education, Study Report submitted to UGC, Nepal.

***

Enhancement of Engineering Education at Pokhara University

Tek Raj Gyawali¹

Background

Engineering is the combination of scientific, economic, social, and practical knowledge. It is applied for designing, building, and maintaining structures, machines, devices, materials, systems, and processes [1]. The theoretical scientific knowledge acquired from mathematics, physics, and chemistry is idealized into practical knowledge to implement for the real need of society. The term engineering was used since the 14th century to build or operate siege engines [2]. An engineer is a professional practitioner of engineering, concerned with applying scientific knowledge, mathematics, and ingenuity to develop solutions for technical problems. In general, scientists concentrate to know new things, while engineers apply the known knowledge to practical aspects [3]. Modern engineering rose to the profession in the 18th century with the proper application of mathematics and sciences [4]. In 1870, The United States started to produce engineers for the first time. Since then, engineering education was introduced in the universities [5, 6, and 7].

In Nepal, formal technical education was started in 1930 after the establishment of the technical school in Kumari Chowk, Kathmandu. The formal engineering study began after the establishment of the Institute of Engineering (IOE) under Tribhuvan University in 1972. The academic programs were started in 1984 at IOE. IOE began bachelor's courses in 1978, master's courses in 1996, and doctoral programs in 2003 [8]. Since then, engineering courses have been taught in many schools/colleges/campuses under different Nepalese Universities throughout Nepal.

Pokhara University (PU) was established in 1997. Established in 2009, the School of Engineering (SOE) is the first constituent engineering college of PU. All engineering colleges are running under the Faculty of Science and Technology (FOST), Now, it has one constituent college in the center with one joint-constituent and 15 affiliated colleges throughout Nepal. A total of 51 engineering colleges are running under Nepal Engineering Council (NEC) in Nepal [8]. Nepal is now capable to produce the required number of engineers in quantity. However, the question arises if the engineers produced in Nepal have sufficient quality to proceed with the required level of professional and academic work with engineering ethics. And, another question refers to the quality of our Nepalese engineers to compete in the national and internal markets with their academic, research, and professional works. This paper describes the existing condition of engineering education of PU and outlines the recommendations for its enhancement.

Engineering Study vs. Engineering Works

Engineering work is more sensitive and difficult than an engineering study. Table 1 shows the critical difference between engineering study and work.

---

¹ Author details:

Dr. Tek Raj Gyawali, Professor, School of Engineering, Faculty of Science and Technology, Pokhara University, Nepal. E-mail: tekrg@pu.edu.np; ORCID: 0000-0001-9900-2513

Table 1 Critical difference between engineering study and engineering work

Engineering Study			Engineering Work		
Subject	Topper	Second Topper	Steps	Topper	Second Topper
Applied Mathematics	100%	90%	Design	100%	90%
Statics	100%	90%	Selection of Materials	100%	90%
Dynamics	100%	90%	Materials Quality	100%	90%
Strength of Materials	100%	90%	Materials Combination	100%	90%
Structural Analysis	100%	90%	Production/manufacture	100%	90%
Structural Design	100%	90%	Finishing	100%	90%
Final Project	100%	90%	Transportation	100%	90%
Aggregate Marks	100%	90%	Strength, Serviceability, and durability	100%	48%

Let's assume one student becomes an engineer after studying the major seven subjects. In the same manner, there are seven major steps to produce/manufacture/construct machine/device/structure in the engineering field. The topper obtained 100% and the second topper obtained 90% in all 7 subjects. The aggregate of the topper was 100% and that of the second topper was 90%. Both engineers were sent to two different real engineering fields to work as quality control managers. They were given 7 major steps of quality control to produce/manufacture/construct a similar machine/device/structure. The topper adopted 100% quality control in each step with zero error. The performance of the product was 100% in terms of strength, serviceability, and durability. The second topper adopted 90% in each step leaving a 10% error. The performance of the product in terms of strength, serviceability, and durability was only about 48%. In engineering study, the marks obtained in each subject are independent. However, the quality control adopted in each step is dependent on each previous step. It means if only 90% quality control (i.e. 10% error) is adopted in each step, the aggregate quality control in the second and third steps becomes $0.90 \times 90\% = 81\%$ and $0.8 \times 90\% = 72\%$ respectively. The aggregate quality control drops to about 48% in only 7 steps of engineering work. It means the product may have collapsed during the process. This analysis suggests to us that engineering work is more difficult than engineering study. Thus, the adoption of quality control (QC), quality assurance (QA), and total quality management (TQM) are vitally important in engineering work.

Existing Engineering Education at PU

PU intakes a total number of 3,264 students at the bachelor's level and 290 students at the master's level in different fields of engineering. Table 2 shows the currently running bachelor's and

master's level programs at PU. The data in parenthesis indicates the total intakes in each field of engineering.

Table 2 Bachelor's level and Master's level engineering programs at PU

Bachelor's level engineering programs	Master's level engineering programs
Architecture (144)	Construction Management (140)
Civil Engineering (1344)	Transportation Engineering & Management (30)
Civil Engineering for Diploma Holders (48)	Computer Engineering (30)
Civil and Rural Engineering (96)	Structural Engineering (15)
Electrical and Electronics Engineering (240)	Information System Engineering (15)
Electronics & Communication Engineering (336)	Hydropower Engineering (15)
Computer Engineering (672)	Electrical Engineering in Power System (15)
Engineering in Information Technology (192)	Public Health and Disaster Engineering (15)
Software Engineering (192)	Bioinformatics (15)

Nepal is still at the bottom line for its infrastructure facilities and should jump into the mega infrastructure development. For any mega infrastructure development, there should be a strong combination of civil, mechanical, electrical, and electronic/computer engineers. PU still lacks a mechanical engineering program both at the bachelor's and Master's levels.

Due to a lack of proper engineering pedagogy, engineering education is considered difficult to attain. If the students are strong in mathematics background and follow the proper study sequence, engineering education is easy to study. Students who enroll in engineering study should have command of mathematics (i.e. calculus, trigonometry, and vector), physics, and chemistry. However, students of biological backgrounds are also enrolled in PU engineering colleges.

PU engineering students do not follow the appropriate engineering study methodology. They even do not give preference to the internal exams but concentrate only on the board exams. It is one of the major reasons for the low pass rate. They feel that structural subjects like applied mechanics, the strength of materials, structural analysis, and structural designs are the most difficult subjects. That is wrong thinking. Another wrong prescription is that engineering subjects are only numerical. Since mostly numerical are asked in the exams, most teaching and learning are focused on numerical. Some only concentrate on solving 5 previously asked question sets. If questions are asked based on concepts/theories, derivations, or slightly altered numerical, they may not be able to solve. It is because the real engineering pedagogy is not properly applied to teaching and learning procedures.

Another problem at PU is quantity vs. quality. Most engineering colleges are sustained only on students' fees. The model shown in Fig. 1 reflects the inter-relationship between students, parents, faculties, and administration.

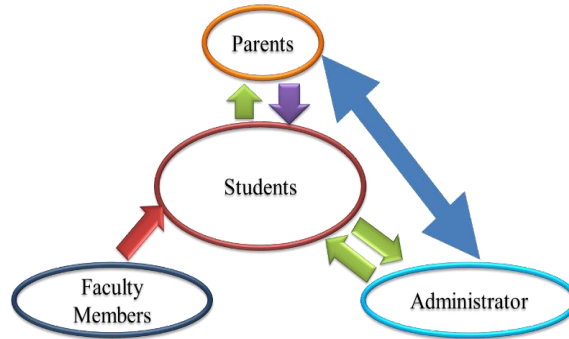

Fig. 1 Model for the inter-relationship between students, parents, faculty members, and administration

The model shows the triangular relationship between students at the centroid of the triangle as a heart. Parents are placed in the upper vertex of the triangle (as investors) with faculty members and administration in the bottom vertexes. The students make an initial commitment to their parents to study engineering. PU administration also makes the commitment to make them engineers in 4 years. Faculty members take the overall responsibility to teach intake students engineering. However, is this model working perfectly to produce engineers at PU?

The result of fall 2019, spring 2019, and fall 2020 engineering students were analyzed. Table 3 gives the summarized data.

Program	Pass (%)		
	Fall 2019	Spring 2019	Fall 2020
BE Architecture	44.90	45.26	42.46
BE Civil	17.60	22.52	22.40
BE Civil Diploma Holder	25.17	10.60	26.09
BE Civil & Rural	19.92	16.60	16.67
BE Computer	22.81	16.20	26.14
BE Electrical and Electronics	20.28	18.05	23.99
BE Electronics and Communication	20.36	16.20	21.13
BE Software	29.33	28.49	25.00
BEIT	24.34	21.45	22.73
Average of semester-end exams	21.24	21.69	24.08
Average of 3 semester-end exams		22.34	

The average pass percentage of three consecutive semester-end exams was only 22.34%. It means we are producing less than 25% of engineers every year. In foreign universities, almost 100% of engineering students graduate after the completion of 4 years of study. It means the investment of more than 75% of parents is like pouring water into the sand. It suggests us that number of engineering students in Pokhara University is already at more than matured level. The only concern

is how to increase the pass rate of our engineering students without providing additional affiliation for the certain period until it meets the target of internationally recognized level. Another concern is if PU graduates engineers are competitive in the national and international markets? Major causes for the less pass rate and lower quality of graduated engineers are considered mainly: (1) Intake quality and procedure; (2) Faculty built-up; (3) Teaching and learning procedure; (4) Laboratory facilities; (5) Internal and Board exams; (6) Research activities; (7) Political influences.

Methodologies for the Enhancement of Engineering Education at PU

This section describes the proposals to solve the existing problems by minimizing the major problematic causes.

Intake Quality and Procedure

Quality on intake forecasts the quality of graduation. The target of intake never should be to fulfill the quota. It should concentrate on talented students. The students enrolled in engineering education should have commanded of mathematics, physics, and chemistry. We should avoid students of biological backgrounds for the intake. The intake procedure is not uniform in different engineering colleges. FOST should take serious steps to make the intake uniform in all engineering colleges with a centralized entrance exam system.

Faculty Built-up

Faculty built-up is the backbone for the enhancement of engineering education. Faculty built-up should be in the anti-pyramid structures with more professors, associate professors, and fewer lectures. However, our faculty built-up is still in a pyramid structure. This problem is more severe in affiliated colleges than in central constituent colleges with no sustainable faculty built-up and high turnover. The faculty built-up in the constituent colleges is relatively better than in joint-constituent and affiliated colleges due to the adoption of the rules and regulations of PU service commissions. It also should be applied in joint-constituent and affiliated colleges to make the uniformity for the faculty built-up in all engineering colleges under PU.

Teaching and Learning Procedure (Engineering Pedagogy)

Engineering pedagogy is simply to convert the general minds of young and fresh students into engineering minds by teaching applied science-related subjects in the beginning stage followed by materials and structurally related subjects. Engineering pedagogy should not only be concentrated in classrooms aching theories but should be extended in parallel to lab works, field trips and project works to attain the related theories in the practical norms. Qualified engineering education is the main foundation for the socio-economic development of the country. For it, the engineering curriculum structure should be the main heart of the engineering study which directs both faculties and students for the teaching and learning procedures. It should be amended and modified periodically by the country's needs and developed technologies. Each content of the syllabus should be structured in such a way that the faculties and students may easily understand which depth of each content should be taught and studied respectively. FOST has not revised the

curriculum structure for more than 11 years. It should be revised immediately and should be updated in about two years.

The role of faculty is significantly high in engineering pedagogy. Each engineering faculty should be in command of what it is to be taught and should have good preparedness before going to class. He/she should strictly follow the sequence of syllabus unit by unit and credit hours for the depth to teach. The faculty should have a high level of capacity/technique to deliver the lectures and should be well aware that each student has understood what he/she has taught. The lecture delivery should be concentrated on weak students. For it, lecture notes should be simplified so that all ranges of students (talented/medium/weak) may understand well and no comments may arise from students' side. Taking the direct/indirect feedback from the students is the major tool to enhance one's teaching methodology. The students should be fully aware of the importance and implementation scope of the subject they study. It develops enthusiasm in students' minds to gain more knowledge through attending lectures and self-study. The exact teaching and learning procedure of structural subjects is summarized in Fig. 2.

Physical Meaning ➡ Theory/Concept ➡ Assumptions ➡ Analysis ➡ Derivation ➡ Formulation ➡ Application

Fig. 2 Teaching and learning procedure of engineering structural subjects

While analyzing or designing the structural element, its physical meaning and implementation scope should be well understood. Then the available scientific concept/ theory is applied to analyze the body. Engineering analysis and design do not coincide with the detail and exact procedure that always scientists do, but concentrate on the final similar result. To achieve such a similar result with the simplified method, the required assumptions are made to idealize the real structures. Then, it should be analyzed to obtain the force/stress of the critical section. Long mathematical derivations are simplified to obtain the final formula based on the major parameters.

Engineering students should adopt the “preview, attending lectures, reviewing, and making one's notes” procedure (Fig. 3) to enhance their engineering study.

Preview (80%) ➡ Attending Lectures (95%) ➡ Review and making one's notes (100%)

Fig. 3 Engineering study procedure

Students can understand 80% of the whole content from the preview. It reaches 95% after attending lectures. They may make the faculty alert if he/she skips the difficult content not understood in the preview. Finally, the student makes the understanding level 100% by reviewing and making one's notes on the same day. With such study procedure, students may have minimum burden to prepare for exams. A few hours of reviewing one's notes make students fully prepared for exams.

Laboratory Facilities and Practical Works

Laboratory experiments, project works, and field visits are the major components that enhance the practical knowledge of engineering students in addition to theoretical studies in classrooms. A list

of experiments and field works are listed in the syllabus of the subjects to carry out each semester. The syllabus of Project I, II, and III are designed for the BE students at PU. The norms of Project I, II, and III should be understood in the sequence of information collection, problem finding, and solving problems respectively. Such projects should be based on research-oriented rather than classical design works so that they may widen their knowledge. Field visits should be carried out to make them understand what the real engineering works are happening in the real fields and what existing problems.

Since laboratory experiments are mandatory for some engineering subjects, each engineering college should have laboratories in different fields of engineering. Most PU colleges have maintained the minimum requirement of laboratory facilities, equipment, and accessories. However, engineering laboratories are in very poor conditions at SOE. Moreover, most of the technicians in each lab are non-skilled workers. All laboratories should be reconstructed with full maintenance of existing equipment, replacing old and non-functioning equipment, and buying new required ones. High-skilled technicians (minimum level of overseer) should be assigned to each lab. Advanced level of the laboratories has become mandatory at SOE to conduct the MSc in engineering and Ph.D. programs more effectively.

Internal and Board Exams

Internal evaluation of 50% is taken by engineering colleges and the PU Exam Controller Office conducts the board exams to evaluate the remaining 50%. Internal evaluation is carried out with a series of tests like assignments, class tests, viva, project works, and finally, final internal exams covering the whole contents of the syllabus. The deviation of 25% is adopted to control the difference between the internal and board exam evaluations. By analyzing the previous board exams, many problems have emerged with respect to question setting, moderation, answer sheet checking, scrutinizing, and rechecking. Such problems are just because of not using the respective experts in respective procedures. The FOST should update the roaster for each exam and should deliver it to PU Exam Controller Office for strict implementation. PU has allocated pass marks as 45% for the bachelor's program and 60% for the master's program. It should be revised to make the uniform with other universities. PU engineering students are bound to solve all questions. Although it is relevant in a theoretical aspect, it does not match the question patterns of other universities. The duration allocated for the period of study and the board exams is very odd. PU should immediately adopt the odd and even system immediately so that the semester study period can be lengthened by shortening the examination period. After the rechecking result, students have the right to see their answer sheets in presence of two respective experts. This provision is non-productive and just embraces the students with a loss of money. It should be amended or abandoned. Moreover, the golden chance exams should be conducted periodically. In general, the engineering teaching and evaluation system should be uniform in all universities of Nepal.

Research Activities

Research activities are the most for PU engineering students to expand their depth of knowledge in any field beyond the teaching and learning process based on curriculum structures. Research

works can be carried out in Projects I, II, & III of BE, thesis & dissertation works of MSc engineering and Ph.D. study respectively. Pokhara University Research Center (PURC) and Research Management Cell (RMC) are also allocating certain research funds for the faculty research works. In the beginning stage of the research activities, each engineering college should concentrate on solving the problems of local existing engineering problems and making the public aware of using the engineering facilities for the betterment of their health and surrounding environment. The model for such research work is shown in Fig. 4. Engineering colleges may have parallel collaborations with local municipalities/authorities and the public. Engineering colleges may collect problems, plans, and willingness from the municipality/authorities and the public. The colleges solve the concerned problems through any level of academic research and transfer the solutions in terms of model, product, and standards. The engineering college may provide periodic training in different aspects like awareness about natural disasters (i.e. earthquakes, landslides, flooding, wind, thunder, etc.), public environment (air and water pollution, waste management, etc.), sustainability of private and public structures (strength, serviceability, and durability). The engineering college may support the maintenance of quality control of the construction/manufacturing works being carried out in the region. With the continuation of such activities, these three stakeholders may develop different sectors in different fields. With such activities, PU engineering colleges may generate income sources that may minimize the dependency on students' fees or government grants.

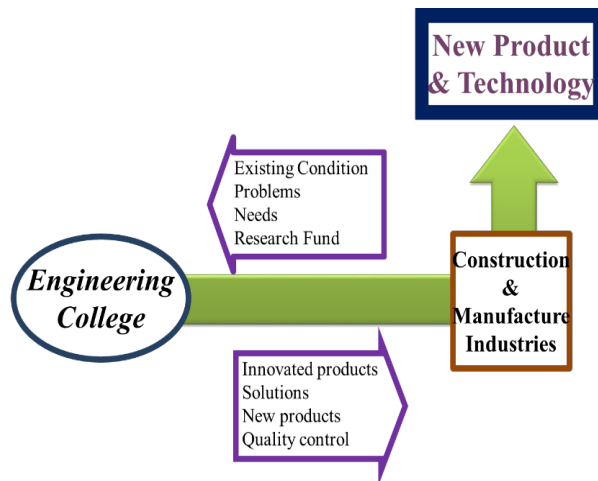

Fig. 4 Research model for problem-solving and awareness

Engineering colleges are the backbone of the infrastructure development in the country. Nepal is bound to import most of the construction/manufactured materials and technologies from foreign countries which losses a huge amount of money. In this respect, PU engineering colleges should take the initiative to develop new engineering materials/technologies using local raw materials in collaboration with local construction and manufacturing industries. Such type of research model

is shown in Fig. 5. Engineering colleges may produce the patented new prototype products (i.e. materials, technology, systems, etc.) with research funds provided by the concerned industries. The developed prototype products can be industrialized in the respective industries. With such research and development works, the engineering colleges generate a regular income source from the patent which helps to economically sustain not only the engineering college but PU as a whole.

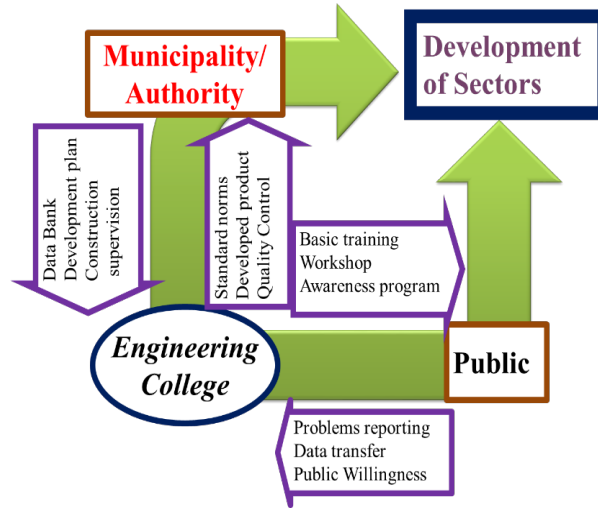

Fig. 5 Research model for product production and industrialization

The research model, shown in Fig. 6, is the national level of international joint-research works targeting the transfer of internationally developed sophisticated technologies to Nepal.

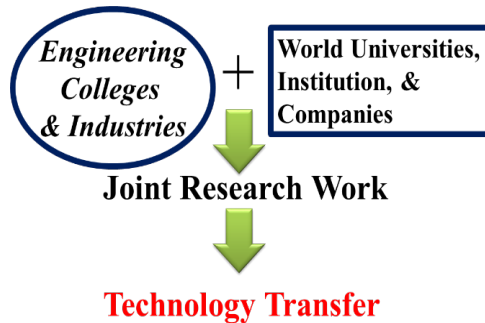

Fig. 6 Research model for technology transfer

Such research works should be carried out at the platform of the PU under the MOU between PU and Internal universities/institutions/companies. To make the research work more effective, a national-level strong research team should be build-up with experts from both engineering colleges of PU and concerned industries in their respective fields. Such research works help to enhance the quality of developing infrastructures at the international level. Moreover, it not only helps PU financially sustainable but greatly helps to internationalize PU at a higher rank.

Political Influence

Political influence has become a major disease, like cancer, to hamper the enhancement of PU in all aspects. Most faculties and staff are divided under the national political parties like NC, UML, Maoist, etc. Faculties' political division has severely affected the academic environment. It is really a shame that the target of such a division is only to catch the different levels of managerial posts, from director to the level of VC, from the support of political parties/unions and their respective leaders. They even mobilize the political students of the same wing to achieve the targeted managerial post. Managerial posts are filled based on the political strength of the faculty. It is obviously true that PU never catches the goal of vision and mission until such a situation remains in PU. In this respect, all types of faculties and staffs unions formed from political parties' flags should be completely banned. The managerial posts should be filled based on the abilities and capacities of faculties representing engineering, health & sciences, management, and humanities at a balanced level. Some claims are made with respect to the nomination of VC to justify their politics in PU. It is a direct answer to them that the improvement should be made from the grassroots for the further development of PU in terms of academics and research works.

Recommendations

The following points are recommended for the enhancement of engineering education at Pokhara University.

- Qualitative intake from physics background students through central entrance exams.
- Strong faculty build-up in anti-pyramid structure in all colleges (including joint-constituent and affiliated) through PU service commission.
- Improvement of engineering pedagogy with modification of curriculum structures.
- Improvement of the research laboratories with more focus on MSc and Ph.D. study.
- Amendment on and evaluation system including board exams regulations, pass marks, question patterns, and examination procedure.
- More focus on research and development works.
- Nullify the political influence.
- No additional affiliation of any existing engineering program until we meet the target of the graduation rate and its quality in the internationally recognized level (at least in the comparison of other South Asian countries' universities).

Finally, we are celebrating the silver jubilee of PU this year 2079 BS. While celebrating, the major question strikes our mind if we are on the right path, without any obstructions, to meet the targets of PU's vision, mission, and goals stated at the time of establishment. One of the major goals stated was "to promote a high-ranked university in South Asia". In reality, with our continuous work at PU, now it has become low-ranked (almost at the bottom) among those universities in South Asia. We have only two options now we either should struggle more efficiently for academics and research works to catch the vision, mission, and goals or we revise it.

References

1. Wayback Machine. Definition of Engineering, Cambridge Academic Content Dictionary 2021, Cambridge University.
2. Oxford English Dictionary. Engineer, Oxford University Press (Online Edition). https://en.wikipedia.org/wiki/Oxford_English_Dictionary. (Assessed on May 9, 2022).
3. Britannica. Engineering, Britannica. <https://www.britannica.com/technology/engineering> (Assessed on May 9, 2022).
4. Musson, A.E.; Robinson, Eric H. Science, and Technology in the Industrial Revolution. University of Toronto Press 1969, ISBN 9780802016379.
5. Cowan, Ruth Schwartz (1997), A Social History of American Technology, New York: Oxford University Press, p. 138, ISBN 978-0-19-504605-2
6. Hunter, Louis C. A History of Industrial Power in the United States, 1730–1930, 1985, Vol. 2: Steam Power. Charlottesville: University Press of Virginia.
7. Williams, Trevor I. A Short History of Twentieth-Century Technology. US: Oxford University Press. p. 3, 1982. ISBN 978-0-19-858159-8.
8. NEC. List of Approved Institutions, Nepal Engineering Council 2018.
9. Pokhara University. Science Programs. <https://pu.edu.np/academics/programs/science-programs/>. (Assessed on May 17, 2022).

***

Strategy for Quality Management Education in Nepal

Bharat Ram Dhungana¹

Background

Education is a tool for human capital formation which enhances human resources' productive capacity and improves individual lives to enrich wider society [1]. The education system has a big role in accelerating economic growth and development. Education makes it easier to find work, improve one's health and quality of life, and increases productivity. It has a high economic value and a long-term impact on country's economic prosperity. Human resource development is a key driver of economic growth.

Education policy aims to make higher education more accessible, competitive, effective, qualitative, and research-oriented [2]. Management education programs are increasingly being popular all around the world. Creating competent managers, chief executive officers (CEOs), and entrepreneurs have always been a major focus for business schools. Organizations nowadays work in a highly dynamic business environment exacerbated by societal complexity and uncertainty. Management education takes place in an open and global environment. The globalization and internationalization of management education, technological development, digitalization and development of learning environments, diversity and flexibility of management education, and its delivery and changes in management skills are the key focus area for management education in the twenty-first century [3]. Business schools are increasingly viewed as learning laboratories rather than traditional classrooms, shifting towards greater experiential learning and business interaction.

Financial and fiscal crises, changing geopolitics, terrorism, mass migration of refugees, and a growing political instability have created unpredictable cross-effects throughout all levels of societies [4]. Climate change, the sustainability issue, the need for social responsibility, and structural income and wealth imbalances are all current challenges and threats that have yet to be effectively addressed. Successful management practices require the ability and skills to adapt to changes in a rapidly transforming operational environment. There are high demands for management professionals capable of addressing the dynamic environment for effective performance and better output.

Development of Management Education in Nepal

The era of higher education in Nepal began in 1918 AD with the establishment of Tri-Chandra College. Management education started in Nepal in the form of commerce education in 1954 when the government established a commerce department in the government-run Tri-Chandra College. Intermediate of Commerce (I. Com) and Bachelor of Commerce (B. Com) program was launched with 27 and 4 students, respectively. Tribhuvan University was established in 1956 as the first university in Nepal, and a master's level program in management education was offered in 1960

---

¹Author details:

Dr. Bharat Ram Dhungana, Associate Professor of Finance, School of Business, Pokhara University, Nepal.
Email: dhunganabharat.pu@gmail.com

[5]. To the date, there are 11 universities in Nepal (except province-level), and management education has been provided by seven universities [6]:

- Tribhuvan University (TU) – 2016 BS (1956)
- Kathmandu University (KU) – 2048 BS (1991)
- Purbanchal University (PU) – 2052 BS (1995)
- Pokhara University (PoKU) – 2054 BS (1997)
- Mid-Western University (MWU) – 2067 BS (2010)
- Far-Western University (FWU) – 2067 BS (2010)
- Nepal Open University (NOU) – 2073 BS (2017)

As per the University Grants Commission, the highest enrollment in higher education is in the faculty of management (47.38%), reflecting a greater attraction to management education [6]. Management Education has undergraduate, graduate, and post-graduate level programs. Undergraduate programs include Bachelor's in Business Studies (BBS), Bachelor of Business Administration (BBA), BBA-Banking and Insurance (BBA-BI), BBA-Travel and Tourism (BBA-TT), Bachelor's in Hotel Management (BHM), Bachelor's in Health Care Management (BHCM), Bachelor's in Computer Information System (BCIS), etc. Similarly, graduate-level programs include Master's in Business Administration (MBA), Executive MBA (EMBA), MBA (Global Business), MBA (Finance), Master's in health care management (MHCM), Master's in Computer Information System (MCIS), Master's in Business Studies (MBS), Master's in Public Administration (MPA), etc. The post-graduate level includes M.Phil., Ph.D. program.

Business schools have always been paying close attention to adapting their curriculum to meet the changing needs of a business to generate a productive and efficient workforce for the country. In terms of disciplines, teamwork, and productivity, industrial attachments will establish a strong link with functional features. Industry gives students the most real-world experience possible, including industrial difficulties and increased efficiency. Collaboration between universities and industries is crucial for knowledge generation, talent development, and entrepreneurship promotion. We lack entrepreneurship culture— tendency to seek jobs rather than create is more. The academia-industry dialogue helps to encourage job creation and develops an entrepreneurship culture. The role of B-School is to establish a good relationship with industries to deliver exposure to the business world.

Reasons for Management Education

The success and failure of the organization depends on the role of management. Good management skill is essential in every organization for better output. Management education aims to develop a caliber workforce in management to address the dynamic environment to achieve effective performance. Management education helps to find ways to utilize new areas of educational demand, strengthen their position as credible actors, and prepare their students for the changing international environment and cultural differences. To generate a qualified workforce in the field of management education, the management curriculum must address the following issues [7]:

- Problem-solving skills and attitudes: Build up the confidence to take on problems as opportunities, as well as the ability to think systematically, analytically, critically, and creatively.
- Global perspective: A broad perspective based on understanding issues and opportunities in both the local and global environments.
- Management competencies: Ability to use skills in managing projects, resources, and business processes to achieve results efficiently.
- Leadership competencies: The ability to work collaboratively to create a vision for the organization, develop a socially responsible strategy for implementation, and motivate others to join in working towards its achievement.
- Ethical judgment and decision-making: Awareness of the ethical impact of decisions and the importance of values in managing people and organizations in a diverse, global society.
- Functional knowledge: A comprehensive knowledge of management's functional areas, including the ability to employ relevant social science theories and craft knowledge in managing organizations.
- Managing information and technologies: Knowledge of and ability to plan for and use information technologies as tools for productive management of organizations.
- Adaptability, self-reflection, and personal development: Understanding one's value orientation, developing a capacity for reflection, and cultivating skills and attitudes that support lifelong learning.
- Communication skills: Ability to communicate effectively, orally and in writing, working with culturally diverse audiences.

A Career in Management Education

Leadership, communication, motivation, and interpersonal skills are required for management positions. Managers with sufficient experience and credentials are among the highest-paid professionals in the world. Generally, management education provides better opportunities in the following field:

- Financial Institutions (Banking sectors)
- Non-banking Sectors (Insurance companies, pension funds, mutual funds, etc.)
- Industry or Manufacturing Sectors
- Multinational Companies
- Service Sectors (Tourism, hotel, etc.)
- Government and Non-government Organizations
- Business and Entrepreneurship
- School, College, University, etc.

Issues in Management Education

Though Nepal has made significant progress in higher education with the implementation of the National Education System Plan (NESP) in the early 1970s, the university is experiencing increasing financial constraints, managerial issues, and deterioration in teaching and learning

quality. The following are five significant challenges in Nepal's current higher education development: (a) rapid enrolment growth; (b) underfunding of the higher education system; (c) inadequate managerial effectiveness; (d) the system's irrational structure; and (e) quality loss [8].

The fast-paced developments in the operating environment pose significant problems for management education today. Unexpected incidents and swiftly rising crises have rocked the world. Globalization shrinks the world and speeds up the flow of people, ideas, and knowledge. Working, networking, and communicating styles are changing due to technological advancements, and new global megatrends are rapidly influencing the future and how we view the world. For example, increased worldwide interconnection and rapid technical advancements, digitalization, robotization, virtualization, and artificial intelligence are some of the factors to consider. Likewise, workforce diversity, corporate social responsibility, ethics, and other emerging issues are inherent in the competitive global environment. In designing management education for this changing context, it is necessary to identify five imperatives that will help to develop competent graduates in the field of management discipline [7]:

- Learn to 'manage for action': The education in the professions should emphasize the application of knowledge
- Learn to think globally and apply knowledge locally: We need to develop the capacity of graduates to apply knowledge to the types of management problems they are likely to encounter in their current and future work contexts.
- Learn to lead and to manage: Strengthening management knowledge, and skills is essential if leadership is to achieve the vision defined for the organization
- Learn how values, emotions, and ethics underlie leadership: management jobs are heavy on emotional level that is, managing one's own emotions and the emotions of others. Better to emphasize affective neutrality and discourage emotional displays; cognition, not emotion. More recently, emotional intelligence has gained greater currency in management education.
- Learn to integrate technology into management practice: In the last few decades, there has been a revolution in the role and use of information for managing organizations. Today organizations expect managers to understand how to manage technology as a corporate resource.

The academia is often criticized for not having enough contact with industries and, therefore, not being in touch with industries' talented people and research requirements. There is mismatch between the skills provided by education systems and the jobs required in the labor market. As a result, unemployment rates are high in many developing countries. Many academic institutions have created forums to encourage dialogue between academic departments and related industries. The relationship between industry and academia is like the relationship between the head and tail of a coin. Collaboration between universities and industries is crucial for knowledge creation, skills development, and entrepreneurship promotion.

Conclusion and Suggestions

Strategy is the creation of a unique and valuable position [10]. The strategy of qualitative management education should have wider scopes and opportunities to address the emerging issues in the business, industry, government, and non-government organizations. The growth and integration of a global, increasingly free-market economy have raised the standard of competition in all sectors. Greater openness of political systems among nation-states has increased access to global information and facilitated cross-border business. Developments in information technologies have fundamentally changed how business is conducted. Organizations fail only when there is under-management or mismanagement of resources. Good management ensures the delivery of expected results efficiently. Management education needs to succeed in the global competitive environment if managers can address the ability to lead a change, encourage constructive dialogue, appreciate global diversity, demonstrate integrity, build partnerships and alliances, develop, and empower people, think globally, maintain competitive advantages, developing technological savvy, ensuring customer satisfaction, and anticipating opportunities. In essence, management education is about making it possible to have more production with limited resources through effective performance and efficient delivery of results. To generate an efficient and effective workforce in the country, universities should pay close attention to adapting their curriculum to meet the changing needs of the business.

References

1. Katuwal, SB. Nepalese management education at crossroads: Prospects and constraints. *Bodhi: An Interdisciplinary Journal* 2011; 5(1): 144-159.
2. Broek S, Hake BJ. Increasing participation of adults in higher education: Factors for successful policies. *International Journal of Lifelong Education* 2012; 31(4):397-417.
3. Thomas H. An analysis of the environment and competitive dynamics of management education. *Journal of Management Development* 2007; 26(1): 9-21.
4. Saikia MB. Transforming management education in B-schools: Necessity and its need. *Juni Khyat* 2020; 10(7): 31-45.
5. Pradhan RS. Management education in Nepal: The road ahead. *Review of Knowledge Management*. 2016; 6(1/2):5.
6. University Grants Commission Nepal. Higher education management information system 2022.
7. Hallinger P, Bridges EM. *A Problem-based approach for management education: Preparing managers for action* 2007. Springer, The Netherlands.
8. Upadhyay JP. Higher education in Nepal. *Pravaha* 2018; 24(1):96-108.
9. Yadav A, Prakash A. Factors influencing sustainable development integration in management education: An Empirical Assessment of management education institutions in India. *The International Journal of Management Education*. 2022 Mar 1; 20(1):100604.
10. Porter ME. What is strategy? *Harvard Business Review* 1996 November-December; 60-78.

***

Teaching and Research Operation at Pokhara University

Anjay Kumar Mishra¹

It is a great honour to congratulate Pokhara University (PU) for its remarkable 25 years of journey. The endeavors of PU to transform the human population into human capital are praiseworthy and the university's achievements in terms of placement, publication, and performance are remarkable. It is one of the best universities with innovative curricula and examination systems. The centralized examination system makes it more effective. PU Education has been giving great career opportunities to its graduates. It has developed a good rapport with industries and corporate sectors and developing itself as a leading destination for students. This article highlights the PU's achievements in promoting higher education in the last 25 years along with the potential strategies to strengthen the research and teaching culture at the university.

Industrial development and curricular suitability

The world is shifting from industry 1.0 to industry 5.0. During the 18th century, steam-based machines used to be a great innovation. Similarly, during the second industrial revolution, electrical energy-based mass production is focused followed by computer and internet-based knowledge using artificial intelligent information technology and many more. It is time to address the changing need of society 5.0, where the ethical society should continue to produce innovatively through the application of multiple subjects applying technology to meet the changing demands of society without spending much time. Society has started to sell virtual land, water, and air. This can be seen in figure 1:

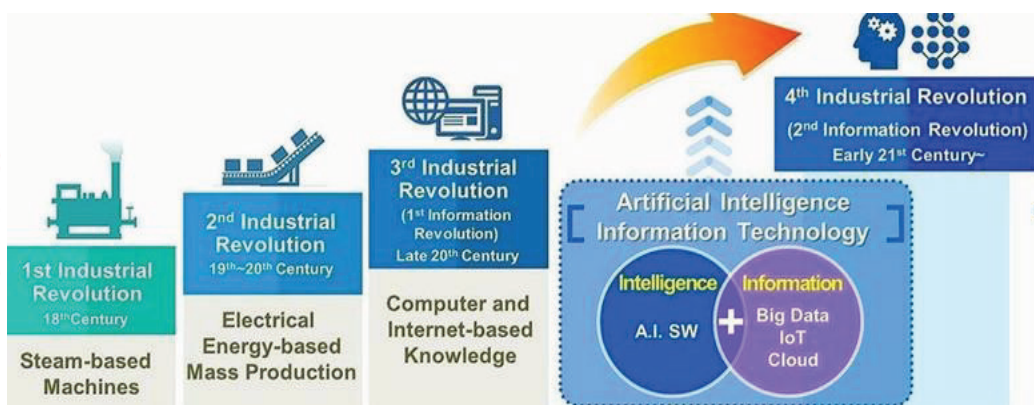

Fig. 1 Industrial Revolution

Source: World Bank [1]

With this industrial revolution, organizations are focusing to maintain change to assure their existence in this competitive era. The organization evaluation can be traced from Figure 2.

¹ Author details:

Dr. Anjay Kumar Mishra, Associate Professor and Research Director, Madan Bhandari Memorial Academy Nepal, Urlabari3, Morang, Nepal. OrcidID: 0000-0003-2803-4918; Email: anjaymishra2000@gmail.com

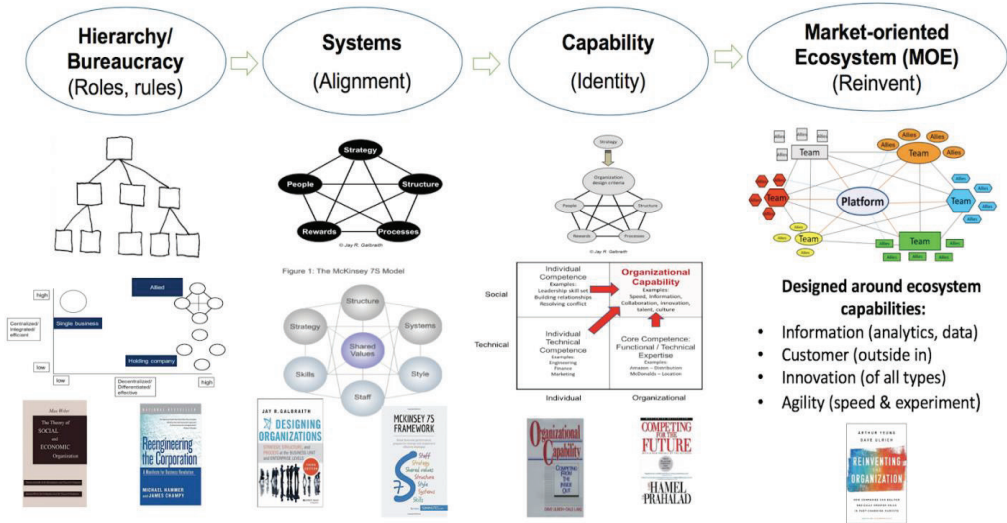

Fig. 2 Evolution of Organization

Source:

<https://1.bp.blogspot.com/wq1RAQDnXOA/XYdjDOKyItI/AAAAAAAAAR3k/jMOQpIVwl7gORv5kA9WM4HgxDaDL4qhYQCLcBGAsYHQ/s1600/MOE%2Bvolution.png> [2]

As shown in Figure 2 the organization has shifted from a bureaucratic to a market-oriented ecosystem. This organization's evolution creates the demand for new skills among individuals could be seen in future job reports of world economic forums [3] as shown in table 1.

Table 1 Changing skill assessment based on time

In 2015	In 2020	In 2030
1. Complex Problem Solving	1. People Management	1. Judgment & Decision Making
2. Coordinating with Others	2. Complex Problem Solving	2. Fluency of ideas
3. People Management	3. Critical Thinking	3. Active Learning
4. Critical Thinking	4. Creativity	4. Learning Strategies
5. Negotiation	5. Coordinating with Others	5. Originality
6. Quality Control	6. Emotional Intelligence	6. System Evaluation
7. Service Orientation	7. Judgment & Decision Making	7. Deductive Reasoning
8. Judgment & Decision Making	8. Service Orientation	8. Complex Problem Solving
9. Active Listening	9. Negotiation	9. Systems Analysis
10. Creativity	10. Cognitive Flexibility	10. Monitoring

Source. *Future of Jobs Report, World Economic Forum. www.weforum.org* [3]

Changing technology, globalization, uses of resources, climatic conditions, aspirations of students, the expectation of employers, the desire of parents, the obligation to the community, etc. forces

are operating to expect the unexpected. To produce a quality human resource to meet the changing demand for social skills, it is time to think about restructuring our curricular structure.

Education is the backbone of development and educated people are expected to have a behavior with strong action, evidence-based action, and be involved in testing the untested based on existing knowledge and experience with logic and philosophy in a particular context and particular period. In ancient times, Nepal used to be the educational hub as many people used to visit here for educational purposes. Existing literature establishes a significant association between education and development. However, Derek Bok has given different philosophy that if education is expensive then one should try to avoid it. The cost of education in private institutions in Nepal seems beyond the capacity of common people to afford it.

Data shows that 2000 Nepalese students were enrolled in USA universities from 2008 to 2012, whose aggregated cost of around 4 billion dollars outflowing the country is a huge sum of money, assuming a cost of two million dollars for a student to obtain an undergraduate degree from the American university. This shows a good opportunity for Nepalese Universities to earn four billion or earn the same for the country annually by upgrading their educational standards. This can be understood with the statement, "... foreign students can provide important economic benefits to the U.S. metropolitan destinations..." offering valuable skills to local employers. More metropolitan leaders should emulate leading practices that capitalize on the knowledge and relationships of foreign students to strengthen local economies ...".

Source: The Geography of Foreign Students in U.S. Higher Education: Origins and Destinations, by: Neil G. Ruiz [4],

<http://www.brookings.edu/research/interactives/2014/geography-of-foreign-students#/M10420> [5].

According to a media report on 2017 March 16, over seven thousand students migrated in a month for foreign degrees. Even news illustrates the migration of students up to 30,000 per year. This shows an opportunity to save scarce Nepalese foreign reserves through standardization of Nepalese teaching and learning standards taking into consideration of neighboring country's educational policy, at least. It is time to rethink the suitability of the curricular, extracurricular, and co-curricular activities of the syllabus to stop a huge number of brilliant students migrating overseas for higher studies.

<http://www.bikashnews.com/2017/03/16/54272.html#sthash.NsCV2cTl.8rc8Hpdl.dpuf30k> [6]

Course Focus

How about introducing to waive courses and duration for the Diploma or similar relevant programs for experienced candidates (up to 1 or 2 semesters) as Lateral Entry along with the integrated master program in five years followed by dual degrees in different disciplines for fulfilling minimum requirements of the individual program? Continuous comparison of courses based on the needs of society should be taken into account. For example, the different course weights of an engineering undergraduate program have been shown in Table 2.

Table 2 Weightage of the courses

Course Grouping	Indian	IIT	NEC	KU	IOE TU	PU Should rework it?
Math and Science (Nat. Sc.)	36 C	20 %	15 – 25 %	27 Cr (18%)	27 Cr.	
Communication skills Humanities	8	20 %	5 – 10 %	13 Cr (~9%)	5 Cr.	
Engineering Science	12	20%	15 – 25 %	46 Cr (30%)	65 Cr.	
Engineering Practice	8	10%	5 %	31 Cr (~21%)	31 Cr.	
Engineering Electives	16	10%	~10 %	6 Cr (4 %)	9 Cr.	
Departmental Major	-	20%	45 -65 %	27 Cr (18%)	39 Cr.	
Non-Credit Course						Traditional Skills

How about analyzing PU's needs once again? As we are shifting to Industry 5.0? It is utterly important to address the need of society by making changes in PU's education. To address the shortage of skills, it is time to introduce STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) methods of teaching using bloom's taxonomy and smart teaching to enhance effective teaching and learning. PU should develop to cope with digital transformation which varies from place to place Such as Industry 4.0 in Europe, Made in China in China, Smart Cities in Asia, Society 5.0 in Japan, and Industrial Internet in North America. It is time to take benefit of digital transformation through ecological validity of global research to assure our sustainability is one of the opportunities for Pokhara University.

After corona, academic paradigm shift

Education has started to be stored in the computer away from our minds. There is a coupon system and you have to be educated from the call facility whenever needed. It has just started to be even easier than that like a health card as you use it on need same as you use an educational card whenever something is needed. Exactly in the same way, as you buy something with a card, you can buy an educational package of your need with your educational card. Current educational institutions may be like cyber cafes where you get the documents according to the money paid, or like hospital checkups where you get checked against the money you pay. As much money you have that much education containing package will be given to you. In a view to save educational institution impression, It should be better to convert to research center rather than just like cyber cafes.

Fostering research culture

According to Nate Bennett and G. James Lemoine (2014) [7], we are in a VUCA world. It describes a world that is volatile, uncertain, complex, and ambiguous where teaching must be supported through research that is why most universities are adopting research cum teaching methods. In this regard, research culture can be fostered with the help of thematic research centers.

Initiation of establishing specialized thematic research centers would be a milestone in Pokhara University so that every graduate and the undergraduate student could take an independent or group project or research work. The research credit is higher in our courses. This makes the university unique and dedicated to research work. Here, students do not have the option to research, as in another university where students can take either two courses or research work. So, PU believes that there is a researcher in every student. We should nurture them effectively. Let the hidden researcher come out. In this regard, the students feel less support from guides and faculties which causes them to delay untimely affecting university performance. In many universities, the Ph.D. scholar makes the graduate student work under him which make the graduate feel like working with a supervisor, not under a supervisor, and effectiveness is seen. So, how about establishing the thematic research center for each subject? Each research center should be coordinated by the faculty members to inculcate research culture among faculty members and students. Every researcher could work on their specific research projects along with teaching the related courses. In this way, teachers could be responsible for commercializing the novel idea to the society. Innovations can be incremental, radical, and disruptive. The thematic research centers are supposed to promote incremental innovation and radical innovation as we focus to know the unknown based known. “Only you know, your area of employment – (Problems & Solutions: Present model & new model), your specialization subject, your teaching subject & application of it in society, new technology & applications in your subject area, historical information & their relevance in present & future days, present problems & opportunities in society, industries & organizations, resource innovation & management, best practices & innovations, lifestyle, scientific & systematic predictions in your area of expertise, new models & new analysis” which could be the source of inspiration for research to your students. Hence, a faculty member must develop an individual thematic research center to attract students who are searching for potential problems in specific research areas.

Constructive thinking through thematic research centers could help systematically crystalize your research idea by thinking critically, creatively, & box thinking, deep and focused thinking on a problem or topic, identifying problems & synthesizing possible solutions, analyzing individual solutions from different perspectives, selecting an optimum solution, Implementation of optimum solution and extension of research idea into a mega project could be possible through it. The proposed thematic research center could be the point of attraction for students interested in the respective area.

Research Description

Appeal for collaboration from the colleagues, students, and industrialists thronging lights on the identified research topic, definition, features, challenges, and opportunities of the research to motivate them. Collaboration is only possible if you assure that the needs of your students, society, and yours are the same then only your students will be part of your research center for which you should convince and attract them effectively by sharing the objectives and expectations of your research. This will create an opportunity for you to develop a research team by converting individuals having similar interests into groups involving up to 10 people depending on your needs.

It is all about developing a team with diverse capacities with common interests where the culture of learning and coordinating with each other will complete every member. You can invite undergraduate students to do project work in one group ranging from 4-6 students followed by post-graduate students ranging from 2-4 in number. It is better to include Faculty Members as Colleagues along with External Institutional Collaborators/Partners (National & Foreign) and even Research Guides (Guide & Co-guide) if you feel comfortable. The strength of your prepared thematic research team may make you ready for applying for a research grant on calls to fulfill the knowledge gap and actions to be taken against the problems of society. This is the only way to save the impression of your institution.

Working Papers: We are in a world where research and development are a continuous process. The rapid speed of research in different parts of the world creates the chances of repetition of research which creates conflicts and loss of resources. That is why; we should check the uniqueness of our research topic in Google Scholar as part of the literature review to know the unknown based on the known. Develop 2 to 4 possible lists of papers to be published in journals based on the thematic area of your research that makes you visible.

Research-Based Annual Performance Indicator (API) Scores; It is important to evaluate everyone's performance to create competition among all the concerned ones following internationally accepted indicators even adopted in the Government university of India in the name of the Career Advancement Scheme (CAS) [8]. It is proposed for our University based on international practice where the weight of indicators may be different in Nepal. So, left blank for depth analysis by the concerned authority.

Table 3: Academic Performance Index

S.N.	Variable	Score
Category A: Teaching Learning and Evaluation Related Activities		(xxx)
1.	Details of Lectures, Tutorials, Practical, Contact hours Undertaken	(xx)
2.	Project supervision for UG Contact hours Undertaken	(xx)
3.	Use of Participatory and Innovative Teaching and Learning Methodologies, Updating of Subject Content, Course Improvement, etc.	(xx)
4.	Examination-related Duties Assigned and Performed	(xx)
5.	University Results (theory)	(xx)
Category B: Co-Curricular, Extension, and Professional Development Related Activities		(xx)
1.	Co-curricular/Extra-curricular activities	(xx)
2.	Mentoring/Remedial/Bridge Course	(xx)
	a) Remedial/Bridge courses /induction program details	(x)
	b) Mentoring details (evidence to be provided)	(xx)
3.	Conference/Seminar/Workshop/Faculty Development Program/organized in the Institution	(xx)
4.	Management of Department/College	(xx)
5.	Participation in Academic & administrative bodies	(x)
6.	Professional Development activities	(xx)
	a) any other certification Courses completed as of instructor	(xx)

b) Participation in Conference/Seminar/Workshop etc (not covered in category C)	(x)
CATEGORY C: Research and Academic Related Contributions:	(xxx)
1. Publications	(xx)
a) Publications in Journal (peer-reviewed & indexed) (Declaration On Research Assessment/University own Journal/Science Citation Index & Scopus [9])	(xx)
b) Publications in Conference Proceedings/ Journals (non indexed)	(x)
2. Publications in Books/chapters and popular articles Book, chapter, article	(xx)
3. Research projects	(xx)
a) Ongoing funded projects as principal investigator, Co-Principal Investigator, per project	(xx)
b) Project outcomes points per outcome	(x)
c) Individual Research Centers at the rate of... points/Centre	(x)
4. Research guidance	(xx)
5. Training Courses/Seminars/Workshop/FDP, papers, Invited lectures	(xx)
a) Training course/ Seminar/Workshop/FDP attended	(x)
b) Papers Presentation in Conferences	(x)
c) Invited lectures/ special lecture or presentations for conferences/ symposia	(xx)
d) Patent/copyright Applied	(xxx)

National Conferences

PU can promote thesis defense together like a seminar which will promote the ranking of the university through the publication of the Book of Abstract. Example: PU has 6 colleges of M.Sc in Construction Management and it can schedule 6 national conferences organized by each college once a year. This will lead to 6 national conferences for Pokhara University at a rate of 2 months. The university can form a committee including a representative from each college who will work on developing the book of abstract and publication and plagiarism check to assure content validity. Indian UGC has launched an initiative, *Shodh Chakra*, along with the Information and Library Network (INFLIBNET) Centre to assist research scholars and their supervisors in conducting their research [10]. We can think of some similar approaches here at Pokhara University also.

The clarion call of our government "Prosperous Nepal, Happy Nepalese" needs action as our efforts are much lower when compared to the volume of output demand. We have been taught to believe success counts on how fast and effective this is made possible to the largest possible number in the smallest possible time and in a best-suited way. We need skilled and dedicated human resources for this intended success. Our honorable prime minister, Mr. Sher Bahadur Deuba believes that the most needed resource for achieving the national calls of development will be possible under the academic excellence of Pokhara University through quality education and "Transforming the Society through Innovative Education"

It is important to produce productive human capital which comes from continuous improvement in modern education. To overcome the educational problem we should adopt corporate learning that is moving from push to pull, from classroom to the workplace in a loop of learning -apply -

get feedback and improve. It is expected that Pokhara University will lead to fulfilling the gap in Human resources needed for development as students earning a degree from outside only will not be sufficient to meet the demand as they might lack the knowledge of national ethos. So, the national university should create hope for a sustainable supply of human resources. Many many congratulations to Pokhara University and feeling proud to associate with it on behalf of Madan Bhandari Memorial Academy Nepal, a joint constituent college of Pokhara University.

Disclaimer

This is only the Author's experience and feelings to promote teaching and learning effectively at Pokhara University. Author thanks everyone for support directly or indirectly but takes full responsibility for mistakes.

References

- [1] World bank (2020). worldbank.org
- [2] <https://1.bp.blogspot.com/-wq1RAQDnXOA/XYdjdOkYItI/AAAAAAAAAR3k/jMOQpIVw17gORv5kA9WM4HgxDaDL4qhYQCLcBGAsYHQ/s1600/MOE%2Bevolution.png>
- [3] Future of Jobs Report, World Economic Forum www.weforum.org
- [4] The Geography of Foreign Students in U.S. Higher Education: Origins and Destinations, by: Neil G. Ruiz
- [5] <http://www.brookings.edu/research/interactives/2014/geography-of-foreign-students#/M10420>
- [6] <http://www.bikashnews.com/2017/03/16/54272.html#sthash.NsCV2cTl.8rc8HpdL.dpuf30k>
- [7] Nate Bennett and G. James Lemoine (2014). What VUCA Really Means for You. Harvard Business Review. <https://hbr.org/2014/01/what-vuca-really-means-for-you>
- [8] UGC-CAS India (2020). https://www.ugc.ac.in/pdfnews/5099984_UGC-CAS.pdf
- [9] Mishra AK. (2021). What is the Best Journal to Publish your Scholarly Article? J Adv Res Const Urban Arch ; 6(4): 31-33. DOI: <https://doi.org/10.24321/2456.9925.202113>
- [10] <https://www.hindustantimes.com/education/news/ugc-launches-shodh-chakra-to-help-scholars-guides-in-research-work-101652183176397.html>

***

Higher Education in Nepal: Exploring Current Student Services and Practices

Sandeep Khattri¹

Abstract

The higher education system in Nepal is evolving with the growing number of higher education institutions and the public's demand all around the country. Higher education is of paramount importance to the general public as it has ties to uplifting the economic condition of an individual and the development of a nation. With the growing engagement of students in higher education, there are several issues concerning student development and needs that are often unaddressed. For higher education institutions to provide quality education with holistic development of an individual student, a division of student affairs needs to be internalized in the organizational structure of higher education institutions. This article explores Nepal's current student affairs practice and highlights the importance of integrating it into higher education institutions of Nepal as it is one of the dimensions that focus on student development. Thus, determining an institution's action in producing a holistic environment.

Background

In the backdrop of globalization, the post-pandemic period, economic distress, and the accelerating brain drain of youths, higher education is one of the critical centers of a country that aims to develop the nation from its challenging situation. In the era of the knowledge economy, knowledge is the commodity and of paramount importance for transforming and developing the economic condition of a country. (1) Nepal is sandwiched between the regional hegemonic powers of Asia and arguably the growing ones in the world, China and India. The higher education system of Nepal has laid its foundation under the authority of the Monarch and after decades of the slow growth of higher education due to internal conditions². It is still in the developing phase and holds tremendous capacity and opportunities to flourish. In addition, with a relatively stable form of government, economic mobility, general awareness of the mass in urban and rural areas, and access to technology, the demand for higher education is accelerating at a quick pace.

The higher education institution's missions and values in Nepal slightly differ; however, their primary objective remains the same to cultivate talents who can uplift themselves and contribute to the economic growth and development of the country. The massification of higher education institutions is accelerating throughout the country, supported by the relatively stable socio-economic and political environment. The higher education system of Nepal consists of critical issues that need to be addressed and rectified with substantial reforms. Among several critical issues, the problems related to students are often overshadowed or left unaddressed or unanswered in the gigantic clouds of persisting challenges in the higher education system. The issues are vivid in the eyes of educators, administrators, and policymakers. However, the traditional management

---

¹ Author details:

Sandeep Khattri, Graduate Scholar, Beijing Normal University, China, Email: sandeep.khattri16@gmail.com

² The political instability of Nepal was reason of stress and slow growth of higher education even after the adoption of multi-university system in Nepal.

procedure, slow initiation, and the labyrinth process challenge them to solve the issues promptly. How can this process be streamlined systematically and effectively? While it is toilsome to comprehend the management issues in the higher education institutions of Nepal with a straightforward solution. However, it can be argued that the remedy lies within the framework of the higher education system and the joined effort of faculty members, administrators, and student affairs professionals trained to solve students' complex issues that pertain to their needs and provide an environment for the growth of students in a safe and friendly environment.

Student affairs is a division in the higher education administration consisting of professionals whose mission is to help students get the most out of their college experience (2) and provide a sustainable and thriving college environment that fosters learning in the academic non-academic college settings. The student affairs administration was the outcome of the people who cared for the students and were dedicated to building a profession. The starting chapter of student affairs professionals took place in the United States during the nineteenth century and was built steadily during the twentieth century. (2) The process of developing the professional was not straightforward but rather an initiative to solve diverse issues and problems of students that they faced in the colleges. (2) The dean of women and men were appointed to fulfill the duty to serve students' needs and solve various problems. Furthermore, the birth of student affairs professionals is marked by the conference that occurred in 1903 by the Deans of women of the middle west in the USA. (2) Since then, several changes have occurred in student affairs administration and professionalization history in the USA. Consequently, the higher education institutions in several countries have adopted the American model of student affairs or college personnel to provide services that are related to students.

It can be argued that student affairs is the backbone of higher education which has a positive and influential role in the holistic development of students while they are part of the learning and growing environment. The purpose of higher education and student affairs is to align goals for the growth and development of students overall from different perspectives. The process involves students' holistic development by integrating academic, social, emotional, and spiritual aspects (3). In addition, the goal of student affairs is to guide and assist students in making them comfortable, adaptable, and thriving in the university setting. The focus must not be only on academic performance, but rather it should be holistic. The learning process must enhance their experiences as students from multiple perspectives, and develop them into critical and diligent citizens of a country. In Nepal, the professionalization of student affairs services is limited and is in the phase of integration and development in higher education institutions. After the analysis of the administration of higher education institutions that functions explicitly to cater needs of students. It is observed that only a few universities and colleges have a functional area³.

---

³ Functional area refers to a specific unit under student affairs division that operates separately and has its particular responsibility. For example, academic advising, admissions, and counseling. For more information, see, Komives SR, Woodard D. Student services: a handbook for the profession. 4th ed. San Francisco: Jossey-Bass; 2003. p. 341

This article attempts to explore the boundaries of student affairs by connecting the dots of student affairs administration in the current practice of higher education institutions in Nepal. In addition, this article will explain why student affairs administration is required in Nepal? Furthermore, a critical reflection of this article provides systematic information on the needs of student affairs professionals in higher education institutions in Nepal. The paucity of literature on student affairs administration, student welfare, and the nascent division of student services in Nepal makes this article challenging to explain the scene vividly.

A brief narration of the higher education system in Nepal

The higher education system of Nepal has a short history compared to the regional countries. In the beginning, the autocratic Monarch established the first institution (Tri Chandra college) more than a hundred years ago, with a motive to keep education away from the general mass due to fear of an uprising against the ruler. (4) The growing pressure from the west (the King of England) led to the formation of the country's first higher education institution. (4) Tri Chandra College was affiliated with the Indian University – first with Calcutta University and then with Patna University. (5) In a few years, the changing dynamics of politics and the overthrow of the previous ruler by the new, brought several changes to the paradigm of Nepal, including the education system. In the initial phase of college development in Nepal, the private colleges were affiliated with Indian universities. (5) To overcome the barrier of dependence on Indian universities, Nepal established its first national university in 1959 - Tribhuvan University (TU). Tribhuvan University brought all private and affiliated colleges under its umbrella. (6)

For more than three decades, TU took the sole responsibility of carrying Nepal's higher education towards growth and development. However, it led to growing problems due to overdependence on a single university as higher education enrollment rose. (6) After three decades of establishing TU, the transformation of higher education occurred in the 1990s, with the adoption of a multi-university system that allowed new universities to be established under the privatization policy of higher education with affiliations mode. (6) Since then, Nepal's higher education has experienced rapid expansion in the number of institutions. However, even after three decades of adoption of privatization of higher education, Tribhuvan University remains the country's largest university accounting for 76.4% of total enrolment (7). There are currently eleven universities and six medical academics; the total number of higher education institutions is 1432, consisting of constituent, private, and community campuses. (7)

The current practice of student services practice

The Ministry of Education in Nepal is one of the two critical agencies in Nepal that manages and regulates the education sector overall, including the Higher Education. Another agency - University Grant Commission, established in 1993, is an autonomous organization that supports, promotes, and facilitates the development of higher education. In the absence of a dedicated policy framework for higher education, the national development plan was the key to Higher Education's overall management and development. In 2007, Quality Assurance and Accreditation (QAA) in

Higher Education was established to develop and implement quality assurance and accreditation in higher education institutions of Nepal.

The QAA published a guideline in 2013 highlighting some generic criteria for institutional assessment and accreditation. The sixth criteria mention “*Student Support and Guidance*”, which highlights the endeavors that an institution should make to assist students in generating meaningful experiences in their academic journey at the institution and facilitate their holistic development (8). In addition, the criteria emphasize institutions to provide information to students regarding admission and its requirement, enrollment service, fee structure and refund policies, financial aid, counseling service, placement service, effective monitoring of student’s progression, alumni profiles, and mechanism for student feedback for quality enhancement. These services aim to provide holistic development for students while the student is in the learning phase in the institution. While the QAA guideline has not mentioned the student affairs division or administration, it is evident that the aim of these criteria fall under the umbrella of functional areas in which student affairs divisions operate. Despite defined guidelines, not all the institutions have been able to exercise and implement student services.

Connecting dots to the organizational structure of student affairs

In the context of the administration of student affairs in Nepal, not all higher education institutions have fully integrated the student affairs division. However, a few institutions have a functional unit or division that similarly operates as student affairs services but with limited functionality. The institutions that have a division that functions as student affairs are Tribhuvan University (*Student Welfare and Sports Directorate*), Kathmandu University (*Student Welfare Directorate*), Pokhara University (*Student Welfare and Extracurricular Activities Directorate*), Agricultural and Forestry University (*Directorate of Student Welfare*), some private colleges such as Thames College (*Office of Student Affairs and Admissions*) and few more. In comparison, these institutions have modeled student affairs services units in the form of a student welfare directorate and student services. This form of student welfare services division/unit has a mission and goals similar to each other in Nepalese higher education institutions – to provide and deliver assistance, support, and environment to the students so that they can empower themselves in academic and non-academic life settings.

Even after several reforms and massification of higher education in Nepal, it has faced several challenges and issues that pertain to governance, administration, and policy. The factors associated with the problems are both at the micro and macro level and are a matter of concern for the further development of higher education and administration in Nepal. The student welfare administrators in most Nepalese institutions dwell in a dilemma in improving students’ developmental and learning experiences. There are no specific academic requirements to be a student affairs administrator in Nepal. The country has no programs related to student affairs operations; however, degrees are offered for public administration and management. Therefore, the student affairs administrators are from diverse backgrounds. The qualifications include a bachelor’s degree,

master's degree, and even a doctoral degree with a considerable experience in post-secondary institutions.

In most cases, the faculty members who have extended professional experience in college and university often serve as the student affairs directors and coordinators. In addition, a separate functional area that requires special human resources is operating in Nepal's higher education institutions. For example, the mental health counseling unit requires an individual with a bachelor's degree in psychology or counseling psychology. Since most campuses do not have a student affairs division, the academic dean, faculty members of any particular school, and program coordinators play an additional role in managing student affairs.

Why are student affairs services required in Nepalese higher education?

Engagement of population in the higher education

The engagement of the general population in higher education is growing more than ever. The reports show that the total gross enrollment ratio (GER) for postgraduate diplomas and bachelor's degrees is 18.91 and for the combination of Masters, MPhil and Ph.D. is 5.52. The engagement of females in higher education is slightly above the male in bachelor's degrees. In addition, the total gross enrollment in higher education is 15% in the year 2019/2020 (1). While comparing the total gross enrollment of the population a decade ago, it was 16.84% in the year 2011/2012 (considering only bachelor's and master's degrees). Data suggested a significantly higher population engagement a decade ago; however, the difference in GER is due to the different criteria for calculating GER. In addition, thousands of students who pursue higher education abroad are not incorporated in the data explains the reason for lower total GER. Furthermore, the current data suggest that Nepal has shifted its position from the elite higher education system to the popularization of higher education. This shift explains the more significant student population engagement in higher education, and when the demand is high, the complexity of issues rises not only for administrators but also for faculty members.

Need for functional areas and areas

Simkhada and Teijlingen highlight that the administrative work in the higher education institutions in Nepal is not adequate and proper in function (9). In the absence of the student affairs division, the universities and colleges have carried out the role and responsibilities of addressing students' issues and problems through faculty members, program coordinators, deans, and general administrators. In addition, the student union connected to local political parties is often observed resolving different issues students face. The student welfare administrators find themselves in a difficult position when making an important decision due to their lack of professional experience, training, and confusing code of conduct. Although, several higher education institutions have taken vital steps in providing specific training regarding management to the staff, administrators, and faculty members. It can be argued that implementation of evidence-based practice is highly required when limited specialized professionals are in action for student needs. The institutional leaders should focus on aligning a systematic division to provide service to strengthen student affairs services and streamline the organizational framework. Setting up essential student services

such as academic advising, career counseling, mental and psychological counseling, student wellness, enrollment management, admissions information desk, orientation, international student services, graduate outcomes and employability, and alumni programs, can help in providing far more rich services to students.

Bridging gaps during unprecedented situations

The Covid-19 pandemic disrupted the industries and the lives of people worldwide. The education industry was remarkably not immune to its consequences. While universities all around the world, specifically in developing countries, quickly adapted to the situation due to the availability of rich resources and strategic actions. In Nepal, the majority of the higher education institutions face a massive dilemma in providing accessible online education to students who belong to different geographical locations and socio-economic statuses. While the process in the institutions is slow due to work from home and poor online management system, the student affairs division in the situation is handy to solve the issues by working with the information technology department.

In addition, joint effort between faculty members, students, and other student affairs units to troubleshoot the various problems can simplify the process rather than giving responsibility to a particular division. There is no doubt that the higher education institutions' administrators in Nepal worked enormously to work out issues from the government level to reforms to strengthen higher education. The stressful condition rose on the teachers and students as they had to manage the work themselves, looking at multiple aspects of college and personal life, which took a toll on their mental and physical well-being. Therefore, the student affairs division can be a bridge to narrow the issues educators and students face during unprecedented situations such as Covid-19.

Internationalization and International recognition

The higher education of Nepal has served thousands of national students and few international students. While looking at the global ranking system, only Tribhuvan University ranks in the top 1000 universities worldwide in the internationally recognized university ranking system - Times Higher Education ranking system⁴. Several key indicators in the global ranking system and evaluation methods determine an institution's global ranking. Among the general evaluation methods, the number of international students in institutions also plays a vital role in increasing the ranking system. However, in the case of Tribhuvan University, it can be argued that it has a minor role as it is difficult to comprehend the number of international students in the University due to the gap in the reports.

The student affairs department is necessary for an institution to provide an enriching experience to its national and international students. The issue of diversity, inclusion and equity in higher education are hot topics, and higher education institutions have attempted to strengthen work effectively, and the professionals who have worked under functional areas can consolidate the base of institutions. Furthermore, as the higher education of Nepal is strengthening, the international students who take admissions to study under scholarships, fellowships, and self-funding can be a

---

⁴ Tribhuvan University [Internet]. Times Higher Education (THE). 2022 [cited 21 May 2022]. Available from: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/tribhuvan-university>

key asset to boosting the quality of the higher education system in international enrollment and research. Since international students belong to diverse backgrounds, the international student services can play a vital role in accommodating and providing a rich experience while in their college life. Thus, it is imperative to internalize student affairs divisions to offer quality service to diverse national and international students.

Institutional research and reports

Institutional research plays an essential role in helping practitioners assist decision-makers in making evidence-based decisions using the research performed at the institution (10). In the higher education institutions of Nepal, the research is carried out only for the mandatory and required administration functions. The research carried out is often not published promptly and is not readily available to the public. Only few institutions publish their reports publicly. Thus, it is difficult for researchers and stakeholders to access the reports for the study purpose. However, the reports that are not available to the public are sometimes available to the QAA, where overall research of higher education institutions occurs. Since it is the work of efficiency and accountability, the student affairs division responsible for the institutional report can implement time and project management skills to publish reports and help the university organizational committee and council make critical decisions.

Conclusion

The higher education of Nepal is in the development phase and currently faces several challenges and issues. As student enrollment increases in higher education institutions, higher education administrators will face several challenges in solving students' issues and problems inside the campus. It can be inferred that the current student welfare division modeled in a few institutions somehow shows a silver lining towards a nascent development of student affairs divisions. However, to grow the student affairs division that provides extensive services, it must produce specialized experts and human resources in higher education through education and training. The higher education institutions face several critical issues in student welfare; therefore, the higher education system in Nepal and the Ministry of Education (MOE) require building the professionalization of student affairs to mark institutional growth by serving students and their issues to provide a better learning environment for their holistic development. Furthermore, to elevate the quality of education, student experiences, international recognition, and become a global contributor to the knowledge economy, the transformation of the higher education system of Nepal is imperative.

References

1. Kefela GT. Knowledge-based economy and society has become a vital commodity to countries. *International NGO Journal*. 2010: p. 160-6.
2. Coomes MD, Janice JG. Chapter one: A long and honorable history, student affairs in the United States. In McClellan GS, Stringer J. *The handbook of student affairs administration*. 4th ed. Nashville, TN: John Wiley & Sons; 2016. p. 29-47.
3. Lloyd-Jones EM, Smith MR. A student personnel program for higher education.

4. Sharma GN. The impact of education during the Rana period in Nepal. HIMALAYA, the Journal of the Association for Nepal and Himalayan Studies. 1990;10(2):6.
5. Upadhyay JP. Higher Education in Nepal. Pravaha. 2018 Jun 12;24(1):96–108.
6. Bhatta P. Privatization through affiliation: Trajectories of higher education expansion in post-1990 Nepal. Studies in Nepali History and Society. 2015 Dec;20(2):303-33.
7. University Grant Commission. Education Management Information System: Report on higher education 2019/20 A.D (2076/77 B.S.) Nepal [Internet]. 2021 Nov. Available from: <https://www.ugcnepal.edu.np/uploads/publicationsAndReports/mPditn.pdf>
8. UGC. Quality assurance and accreditation for higher education in Nepal: A brief guideline [Internet]. Sanothimi, Bhaktapur, Nepal; 2013 p. 1–40. Available from: https://www.ugcnepal.edu.np/ugc_header_images/QAA_Guidelines.pdf
9. Simkhada P, van Teijlingen E. Higher education in Nepal: Several challenges ahead. Diaspora. 2010;3(1):44-7.
10. Webber KL, Calderon AJ. Institutional research and planning in higher education: global contexts and themes. 2015.

***

Need of Interactive Approaches in Teaching-Learning Processes in Nepalese Higher Education

Shashi Kant Chaudhary¹

Background

I vividly remember the words of Professor David Baume, who once shared in one of the discussion sessions of Postgraduate Certificate in Teaching and Learning in Higher Education (PGCLTHE) from the University of London, that ‘our experiences as a student inform our ideas about education, about what is possible and what is desirable.’ His words literally expressed my situation when I entered the higher education sector as a novice lecturer. From childhood, the only mode of formal assessment which I had experienced, and possibly the whole generation Y would have experienced it in the context of Nepal, was a year-end written closed-book examination per module. Such examinations were designed to test the cognitive levels of learning of students without any feedback on their learning experience. This had created an impression in me that assessment examines the level of learning (i.e., assessment of learning) and my performance in the year-end examination would decide whether I would be promoted to the next level of the school or university. That is why, I and my friends had developed a habit of studying effortfully only when examinations would approach, normally one month earlier. As expected, such learnings were rote type and superficial. This impression deeply affected my early teaching approaches in higher education. When I started my career in higher education, I designed my teaching practices in a very similar way as I had learned and experienced earlier. As expected, my students also got into the same shoes as I used to be, focusing on the surface learning for the examination. Even among the faculties, we never had any discussion or mutual sharing on a good assessment design.

The concern

My experience and practices of assessment were clearly an outcome of then institutional practices in the context of Nepal that emphasised maintaining the quality through consistency. However, it took some years for me to realise that an assessment shall not simply be a tool to examine the level of learning but also provoke and facilitate learning of students. Moreover, the assessment shall encourage interaction and dialogue between students and module leader, make the assessment experience inspiring and motivating for them, and provide students opportunity to reflect on their personal learning. Unfortunately, the year-end (or semester-end) assessment practices, no matter written-examination or assignment submission lack these qualities. Amount of feedback is almost nil in the written examination. In assignment submission, though there are some feedbacks on how the contents could have been improved; students hardly get any opportunity to turn those feedbacks into feedforward unless they really fail in the module and allowed to rework on it. Therefore, lack of interaction and dialogues between students and module leader is a key concern and also an obstruction in improving the

---

¹Author details:

Dr. Shashi Kant Chaudhary, Senior Lecturer, and Programme Leader (International Business Management)
British University Vietnam, Vietnam
Email: shashi.supauli@gmail.com; shashikant.c@buv.edu.vn

learning experience of students and making the assessment practices an effective approach for learning.

Relevance of available assessment methods

The assessment practices in higher education have been designed according to different understandings and has been used as assessment of learning (AoL), assessment for learning (AfL), and assessment as learning (AaL). The way in which module leaders look at the assessment itself will also guide their assessment practices and how they relate these practices to the teaching and learning process [1,2,3]. Assessment may be a powerful lever to influence students' behaviours [4] or a way to know students and the quality of their learning [5]. On the other hand, assessment is looked upon as a process that provides an informed decision about students' learning, their improvement and independence in learning, and efficacy of pedagogies used in teaching learning process [6,7]. Therefore, 'assessment is about several things at once including reporting on students' achievements, measuring their learning, diagnosing specific misunderstandings, teaching them effectively. It is all about the quality of teaching and the quality of learning' [8].

As a novice lecturer in higher education, I never realised that an assessment may be used 'for learning' and 'as learning'. This indicates how deep the impressions of own experience and institutional practices might be in one's learning and teaching. Therefore, understanding of underlying theories of teaching learning and assessment are essential element for everyone who seeks a career in higher education sector.

Ipsative formative assessment

The key idea in formative assessment is to incorporate feedback in the assessment process which is expected to encourage dialogues in teaching learning process. However, student surveys across the world have highlighted students are dissatisfied with both the quality and quantity of feedback provided on their assignments. Often students are unsure what the tutor is looking for in the assignment whereas teachers comment that the students did not answer the question' [9]. Prevalence of such a gap shows the lack of shared understanding between students and module leader affecting the efficacy of feedback. Other researchers, for example, [10,11] etc., also have found prevalence of similar gaps regarding the shared understanding of the assessment requirements undermining the learning and feedback. According to some researchers 'students show little interest in the written or oral feedback offered to them because they are disenchanted with feedback, which is too uninformative and unconstructive' [12], thus raising question on the way feedback is provided to students and its efficacy in terms of improving students' learning.

Therefore, to improve the quality of feedback, students are advised to emulate the behaviour of experts and take a more active role in constructing the context for the assessment task before they begin an assignment. In seven principles of good feedback practice [8]. Learners need to be encouraged to become active self-regulators in an assessment process, that means to set their goals themselves, develop strategies to achieve the goals and review the whole process [13]. However, one may argue that 'such principles are useful for guiding practice, and do not give a detailed breakdown of the different questions feedback seeks to address nor do they fully

distinguish between generic feedback and task specific feedback' [14]. Moreover, the feedback is provided to students in reference to external criteria and standards and overlooks their progress against the same set of external criteria. Therefore, researchers advocate in implementing 'ipsative formative assessment' in higher education which is a self-referential and self-performance review approach and has potential to overcome those deficiencies in feedback process [14].

Ipsative formative assessment is a common approach in sports coaching in which athletes' current performance is compared with their prior performance through informal dialogue between the coach and learners to bring out their personal best. However, it is a new concept in current culture of higher education which focuses on the progress of students in terms of learning rather than achieving grade, however occurrence of effective dialogue and communication (feedback and feed forward) between students and module leader is crucial; otherwise, it would not be different from general formative assessment. An evaluator shall follow the three steps to provide ipsative feedback [15], however, such feedback shall be kept separate from conventional grades as students can easily be drawn back into competition and disappointment if they do not meet desired or expected targets.

STEP 1: Look at the student's both previous and current works. Ask student to identify the areas of weakness from the previous assessment, and then to reflect on how s/he has improved.

STEP 2: Make a judgment of the 'distance the learner has travelled' and suggest future actions.

STEP 3: Communicate all this to the student.

Pros and cons analysis of ipsative formative assessment

Change is not welcomed easily unless the officials in position are strongly convinced about the positive outcome that ipsative formative assessment approach is expected to bring in place. In current culture of higher education, rewarding progress rather than outcome would be a radical shift in assessment policy of institutions, which is both the strongest and weakest point of ipsative formative assessment approach. Strongest in the sense that it is inviting a radical shift in assessment practices, and weakest in the sense that radical shift in assessment practices seems unrealistic in foreseeable future. Hence in current setting of higher education, ipsative feedback can better be used to enhance the teaching learning experience of students, while their assessment will still be graded based on some criteria that is set or approved by the institution. Apart from this, there are some practical concerns as well, for example how many cycles of feedback-feed forward be allowed to students in a semester before submission of summative assessment. This is a concern to focus on for two main reasons: firstly, this process would require availability of learning management system in place with the institution to keep track of provided feedback (otherwise ipsative feedback would almost become impossible to apply); and secondly, this would increase the working load of teacher which may be a demotivating factor for him/her.

Table 1: Pros & Cons Analysis
Should ipsative formative assessment be applied?

Pros	Cons
▪ Presence of dialogue, interaction and communication in terms of feedback and feed forward in the assessment process. Students can witness improvement in their learning. ▪ Flexible to adjust the teaching and learning process after knowing what students know and what they are struggling to know. ▪ Authentic form of assessment that lets learners express themselves in ways which feel natural to them and prepares them for what they are going to do next [16]. ▪ To some extent, inclusive.	▪ Institutional restriction might be in place. ▪ Needs learning management system to keep record of ipsative feedback given to students. ▪ It requires rigorous effort from teacher. In case of large class size, s/he may feel like additional workload, thus not suitable for large class size.
Stakeholder impact	Risks
▪ Teacher: can identify who are improving and who are willing to learn. Improve dialogues with students. ▪ Students: Enhance learning experience, get feedback and opportunity to improve their work before final submission. ▪ Institution: a better and informed assessment practice in place.	▪ Assessment of learning is a common and most popular approach in Nepal. Hence, ipsative formative assessment might be perceived as a radical change, and students may not feel comfortable. This might affect the ‘satisfaction rating’ that students provide to the university administration about the overall teaching approach of module leader (most probably lower rating).

Conclusion

According to some researchers, ‘assessment is crucial to the educational process where it drives improvement, and shapes learners’ behaviour, as long as it is done properly’ [16]. Thus, the benefits of assessment completely depend on ‘if done properly’, which itself is a broader idea though. Nonetheless, literatures show that assessment shall make the students’ and module leaders’ experience inspiring and motivating, encourages interactions and dialogues and allows students to reflect on their personal experiences and improvement. Assessment itself is a process for and as learning, and not only assessment of learning. The ipsative formative assessment has ability to affect the learning gains positively and also support students’ integration into the assessment process; to create deep impact on students’ teaching, learning and assessment experience; and to impart a message how the overall teaching, learning and assessment process can be enhanced through proper feedback, interaction and dialogues between learners and module leader. This approach is supported by researchers who argue that ‘if improvement in work is to take place, the learner must know the purpose of the task and

how far this has been achieved' [17]. Though there are some practical limitations as identified earlier, the ipsative formative assessment can motivate students to take a long-term view of learning and promote self-regulatory learning. In the meantime, data on learning gain, feedback, and reflection can help module leader to review the teaching pedagogy and evaluate learning [18]. The gaps present in the current summative assessment practice can be closed by scaffolding in terms of (i) sharing learning intentions with students, (ii) involving them in self-evaluation, (iii) providing feedback to recognise the next steps and how to take them, and (iv) being confident that every learner can improve and consider self-esteem [19].

References

1. Samuelowicz K, Bain, JD. Identifying academics' orientations to assessment practice. *Higher Education* 2002; 43(2): 173-201.
2. Watkins D, Dahlin B, Ekholm M. Awareness of the backwash effect of assessment: A phenomenographic study of the views of Hong Kong and Swedish lecturers. *Instructional Science* 2005; 33(4): 283-309.
3. Fletcher R, Meyer L, Anderson H, Johnston P, Rees M. Faculty and students' conceptions of assessment in higher education. *Higher Education* 2012; 64(1): 119- 133.
4. Gibbs G. Using assessment strategically to change the way students learn. In: S. Brown and A. Glasner, ed., *Assessment matters in higher education: Choosing and using diverse approaches* 1999: 41-53. Buckingham: SHRE and Open University Press.
5. Rowntree D. *Assessing students: How shall we know them?* 1987. London: Kogan Page.
6. Ervin TD. *Assessing Student Learning and Development* 1991. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
7. Palomba C, Banta TW. *Assessment Essentials: Planning, Implementing, and Improving Assessment in Higher Education* 1999. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
8. Ramsden P. *Learning to teach in higher education* 2003. 2nd ed. New York: Routledge Falmer.
9. Nicol D. From monologue to dialogue: improving written feedback processes in mass higher education. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 2010; 35(5): 501–517.
10. MacLellan E. Assessment for learning: The differing perceptions of tutors and students. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 2001; 26(4): 307–318.
11. Rust C, Price M, O'Donovan B. Improving students' learning by developing their understanding of assessment criteria and processes. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 2003; 28(2): 147–164.
12. Duncan N. Feed forward: Improving students' use of tutors' comments. *Assessment and Evaluation in Higher Education* 2007; 32 (3): 271–283.
13. Nicol D, Macfarlane-Dick D. Formative assessment and self-regulated learning: a model and seven principles of good feedback practice. *Studies in Higher Education* 2006, 31 (2): 199-218.

14. Hughes G. Aiming for Personal Best: A Case for Introducing Ipsative Assessment in Higher Education. *Studies in Higher Education* 2011; 36 (3): 353 – 367.
15. Hughes G. Want to help students improve their work? Mark them on their progress. *The Guardian* (2014, December 9). [Online] https://www.theguardian.com/higher-education-network/2014/dec/09/mark-students-progress-ipsative-assessment?CMP=new_1194, accessed on February 2, 2020.
16. Jisc. *The future of assessment: five principles, five targets for 2025*. 2020 Bristol: Jisc.
17. Gipps C. *Beyond Testing: Towards a Theory of Educational Assessment* 1994. London: Falmer Press.
18. Hughes G. New Directions for Ipsative Assessment and Personal Learning Gain. In: G. Hughes, ed., *Ipsative Assessment and Personal Learning Gain: Exploring International Case* 2017: 243-260. London: Palgrave Macmillan.
19. Black P, Wiliam D. *Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment* 2020. London: Kings College. [Online] <https://www.rdc.udel.edu/wp-content/uploads/2015/04/InsideBlackBox.pdf>, accessed on 6 March 2020.

***

International Relation as an Independent Discipline in Higher Education of Nepal

Shilata Pokharel¹

Abstract

Quality Higher education for the aspirant professional in International Relation (IR) to broaden their knowledge arena is challenging with changing geopolitics. Being situated in between two developed nations India and China, Nepal's Diplomacy and foreign policy is in need of skilled IR expert and researcher. Tribhuvan University which is one and only government University of Nepal has department of International Relation and Diplomacy providing higher education in International Relation. It took more than four decades for Academician to internalize the need of IR as a discipline. IR used to be the certain portion of course contents of Political Science in Nepal with the changing global politics and relations has created a room for IR as an independent discipline. This study is an attempt to review the historical process which helped to recognize the need of International Relation as an Independent Discipline in Higher Education of Nepal. With the help of this article further areas of development in the International Relation higher Education of Nepal will be recognized.

Keywords: Higher Education, Nepal, International Relation.

Introduction

In the world history and present timeframe nation's development indicator is higher education. Well educated population is the key towards overall states economic and social wellbeing. It is the higher education which helps in the conservation as well as development of the historical and cultural heritage, civilization of the nation. Likewise higher education provides competent personnel who can represent country in the global platform. The most important higher education encourages and promotes research in the different areas of education.

The Contemporary debates about International Relation (IR) as an independent discipline revolves around whether to recognize IR as a discipline dealing with state affairs, relationship with neighboring nations, trade or as a course of study dealing with relationship between nations. There are very few literatures which write about IR as a discipline with blurred frame about IR being compared with other independent discipline like sociology, economics, and politics. Usually, the practitioners in these fields assume that they practice a discipline and turn their attention immediately to the important substantive and methodological questions raised by their subject matter (1). This paper will review the major events and milestones in the development higher education of Nepal. The major focus will be on the introduction of International Relation (IR) as an independent discipline. Nepal having very short history of the higher education has created

---

¹ Author details:

Shilata Pokharel, PhD Scholar, International Relations, Department of Political Science, University of Punjab, Lahore, Pakistan. Email: shilata.phd.polsc@pu.edu.pk

interesting as well as immense possibilities for further research and development. Hence in the realm of International Relation as a discipline in higher education has interesting scope.

History of Higher Education in Nepal

The history of higher education development in the Nepal is like Young Mountain. After the establishment of Democracy in 1950s higher education development took a proper pace. The modern era in higher education began with the establishment of Tri Chandra College, the first institution of higher education, in 1919 in prior period affiliated with Calcutta University, then with Patna University of India. The political event in 1951 which depowered the Rana regime was a milestone for higher education development and expansion.

After graduating from school popularly known as School Leaving Exam (SLC) students were allowed for admission in one and only higher Education college Tri Chandra College. Student's education destination Tri Chandra College had quite low fees so college was easily accessible for all fulfilling admission criteria. During those period students who graduate with under-graduate degree popularly known as Bachelor level study had to forcibly go to India for post-graduation (Master level) study. Before the establishment of Tribhuvan University, some classes were conducted in Kathmandu under the prescribed courses of Patna University. The University used to conduct examinations with their own question papers and conferred Degree to successful students.

In 1959 the Tribhuvan University (TU) was established in Kathmandu. Since then, the university which is under the ownership of Government of Nepal has been providing higher education in the country. The university started teaching post graduate courses at different constituents and affiliated campuses. The higher education study courses were provided in different areas of Humanities, Agriculture, Forestry, Sciences, Management, Medicines and Engineering etc. Presently, Nepal has different universities offering different courses Nepal Sanskrit University offers the study of Sanskrit to a very restricted group and Kathmandu University, Pokhara University and Purbanchal University, private sector universities offer the study of Humanities, Sciences, Management, Medical and Engineering.

In this slow and steady race towards education Development Nepal has achieved remarkable progress in higher education development since early 1970s when the Government started to implement the National Education System Plan (NESP).

Political Science a Pathway for IR discipline

IR in higher education course used to be introduced as International Politics under the discipline of Political Science for four decades. Political science discipline was introduced in the Tribhuvan University only after the end of Rana regime 1950/51. It was not an independent discipline rather was a chapter of Civics for matriculation exam. In early 1960s at post-graduate level Public administration courses were introduced with focus on modern government and working of Nepalese Constitution.

Further, in post graduate level advance studies on Nepalese Political System along with political system of US, UK, Soviet Union and Yugoslavia similarly neighboring countries India, Pakistan and China were incorporated in the course of study. This was a changing period as outside world political system and changes were being studied as a matter of interest in higher education.

In the early 1970s, when New Educational Plan was adopted in Nepal focusing on Vocational training, the classes of Primary and secondary education were overhauled during this period (2). In higher education behavioral and interdisciplinary approaches were adopted. The introduction of dissertation in Masters Level, for the first-time students who secured 55 percent had to submit dissertation. As research is a base for knowledge building and development this step towards achieving higher education was practical towards change.

After the political movement of 1979-80 higher education was back to the earlier annual system from semester system. There was ad-hoc situation due to unplanned changes and mismanagement of curriculum (3). The Golden Era for the Political Science Discipline in Nepal came right after the People's Movement in 1990 when Panchayat System collapsed and Democracy was restored in the country. This ultimately helped Political Science Department to internalize the need of International Relation as an independent discipline.

Introduction of International Relation as a discipline in Higher education

IR as an independent discipline in higher education of Nepal is in the incubation stage. It took more than four decades to recognize IR as a discipline in higher education. When we put our opinion on IR the first thoughts which clicks our mind is IR as the sibling of Political Science. In the case of higher education in Nepal IR was sibling of Global Politics till 2013 A.D.

International Relation as a field of study in TU existed under the Political Science Department. Though the course structure at intermediate level included international politics which was much similar to the Indian University with the introduction of recent trends changes were made. International Organization and Diplomacy was added as a single course within international law in the post graduate level.

With the introduction of semester system, the syllabi for studies in IR were refined with more intense subject matter. Advanced IR came into introduction as an optional course. International Organization was taught as a separate optional course to study foreign policy and diplomacy. Similarly, Regional Studies were offered to study about the south and south East Asia including West Asia and Africa. Likewise, a Nepalese study was in syllabus focusing entirely on Nepal's foreign policy. These courses were offered in addition to comparative studies of government of US, UK, USSR, China and Japan.

After the Panchayat authorities came in power after the political movement in 1979/80, the semester system came to end. The trend towards specialization in IR was again reversed as the annual system of teaching was reintroduced with generalized courses. Regional studies were cut down drastically and courses on International Organization and Diplomacy were merged into a single unit. Courses offering on foreign policy of the major powers were discarded from syllabus.

In 1999 new course was developed with amalgam of previous experiences. This was adjustment of semester system in annual system. The under graduate courses were made three years from two years and course including arms control was added as apart of course on International Law. Another remarkable development was new field of study under the affiliation of TU on national security started in Military Campus in Kharipati.

With the introduction of Master's Program in International Relations and Diplomacy (MIRD) established in 2013 by the oldest University of Nepal IR discipline is now on the independent path for all those students who want to make career in IR. MIRD is the first academic institution in Nepal providing a degree on foreign affairs and stand out as one of the most sought-after academic programs in the country. Later on, MIRD was upgraded into the Department of International Relations and Diplomacy (DIRD) in 2019 and began offering PhD degree as well. The Department of International Relations and Diplomacy (DIRD) began as a two-year Master's Program in 2013 within the Faculty of Social Sciences and Humanities, Tribhuvan University. The Doctoral course on International Relations and Diplomacy was simultaneously introduced in 2018, with a goal to encourage and publish original and rigorous research in the field.

The broad spectrum from practicing Diplomacy, adopting Foreign Policy, Global affairs, trade and transit development issues included in the IR has attracted young aspirant diplomat, Researchers, think tanks towards practicing IR as a discipline. IR as an interdisciplinary approach towards global politics and economy, and aligns an in-depth study of foreign policy and diplomacy, with special courses designed towards understanding Nepal's foreign policy behavior and diplomatic practices. Hence, ultimately a good start up for IR course fosters academic minds with research at the core of the discipline.

Discussion on challenges of IR as a discipline

IR is multi-disciplinary subject which is always in need of contribution from other subjects like economics, political science, and history. This contribution is often misunderstood as IR not having feature to be independent discipline. Hence teaching IR must go beyond the formal classical method of teaching together with other courses.

The preference for generalist over specialist during the early years in development of political science in Nepal needs to be taken to the next stage by creating manpower who can effectively contribute to specific areas of needs (4). This has been well addressed with the establishment of Department of International Relations and Diplomacy (DIRD). This Department under the Tribhuvan University has been a dawn light in the realm of International Relation as an independent discipline in Higher education of Nepal.

The wide area of courses and syllabi that is being taught in IR in DIRD is a well appreciated start giving focusing on specialist and beyond. The growing interest of student towards IR study in higher education has given a hope for Nepal's Foreign Affairs sector, Think Tanks and Research institutions. At the same time the complex nature of IR course creates problem for student to easily come up with understandable conclusions.

The difficulties faced by students of international relations to come up with a fundamental question must be sought in the nature of the subject matter and the history of the discipline. Scholars of IR periodically re-interpret the history of the discipline, assess current trends in the field, and speculate about or advocate particular directions for future research, but they rarely use systematic evidence to do so (5).

Ole Weaver in 1998 one of his interviews concludes, “The articles on the history of the discipline, slowly growing in number, are usually not based on systematic research or clear methods. They are, at best, elegant restatements of ‘common knowledge’ of our past, implicitly assuming that any good practitioner can tell the history of the discipline. However, without looking systematically at the past, we tend to reproduce myths”. Weaver is a renowned professor and expert in IR.

Conclusion

The teaching of IR course must be introduced in all the affiliated schools of Central Campus, TU and other University. Pokhara University Which is celebrating its glorious twenty fifth year of its establishment has also done remarkable progress in the department of Social Sciences. The diverse higher education programs are being successfully introduced by PU, Bachelor in English and Communication Studies course has got much similar syllabi for the promising student in IR. This course is only taught in higher education outside the capital city in Nepal.

Note:

The Historical part of the article has been extracted from the Professor Sridhar K. Khatri, Conference paper “Teaching of International Relations in South Asian Universities”, organized by the USEFI, New Delhi, India, 2001. The Official Web pages of Tribhuvan University, Pokhara University, DIRD, and University Grant Commission were accessed.

References

1. Kaplan MA. Is International Relations a Discipline? *The Journal of Politics*, 1961; (23) 3,462-476 <http://www.jstor.org/stable/2127101>.
2. Sharma SS. Educational Then and Now. In Kamal Prakash Malla (ed). *Nepal: Perspectives on Continuity and Change*. CNAS/TU 1989; 395-403.
3. Poudyal AJ. *Political Science in Nepal*. The Kathmandu Post 1999; 4.
4. Simkhada, P. & Teijlingen, V. Higher Education in Nepal: Several Challenges Ahead. *Diaspora* 2010; 3(1), 44-47. 56.
5. Maliniak D, Oakes A, Peterson S, Michael J. *The International Relations Discipline, 1980-2006*, Tierney College of William and Mary Prepared for the Annual Meeting of the American Political Science Association 2007; 2.

***

Medicinal Plant Resources for Sustainable Development: Role of Interdisciplinary Education and Research Collaboration

Hari Prasad Devkota¹

Introduction

Medicinal plant resources are an integral part of human life as they have been used as food, spices and traditional medicines from the thousands of years. Medicinal plants are also one of the main sources for the discovery and development of modern medicines (1,2). There is an increasing trend on the development of functional food and nutraceutical products based on medicinal plants which help in the maintenance of health. Various medicinal plants, wild fruits and vegetables are rich sources of vitamins, minerals and other micronutrients and their proper utilization can contribute to food and nutrition security. However, in recent decades, there is a huge loss of biodiversity due to climate change and various environmental and anthropogenic factors and many medicinal plants are endangered due to these reasons and overexploitation.

In 2015, United Nations (UN) adopted “The 2030 Agenda for Sustainable Development” as a “shared blueprint for peace and prosperity for people and the planet, now and into the future” (3). The 17 Sustainable Development Goals (SDGs) for global partnership “recognize that ending poverty and other deprivations must go hand-in-hand with strategies that improve health and education, reduce inequality, and spur economic growth – all while tackling climate change and working to preserve our oceans and forests” (3). Medicinal plant resources are directly related to many of these goals such as goals (No. 13) climate action and (No. 15) life on land aim to reduce the impacts of climate change, preventing biodiversity loss and promoting sustainable use of resources, etc. Similarly, the proper utilization of these resources can contribute to achieve various goals such as (No. 1) no poverty, (No. 2) zero hunger, (No. 3) good health and well-being and (No. 8) decent work and economic growth (Fig. 1). To realize these potentials, there is a need of interdisciplinary education system and research collaborations among various specialties for the conservation, cultivation, commercialization and sustainable utilization of medicinal resources.

---

¹Author details:

Dr. Hari Prasad Devkota, Assistant Professor, Headquarter for Admissions and Education and Graduate School of Pharmaceutical Sciences, Kumamoto University, Kumamoto, Japan

Email: devkotah@kumamoto-u.ac.jp

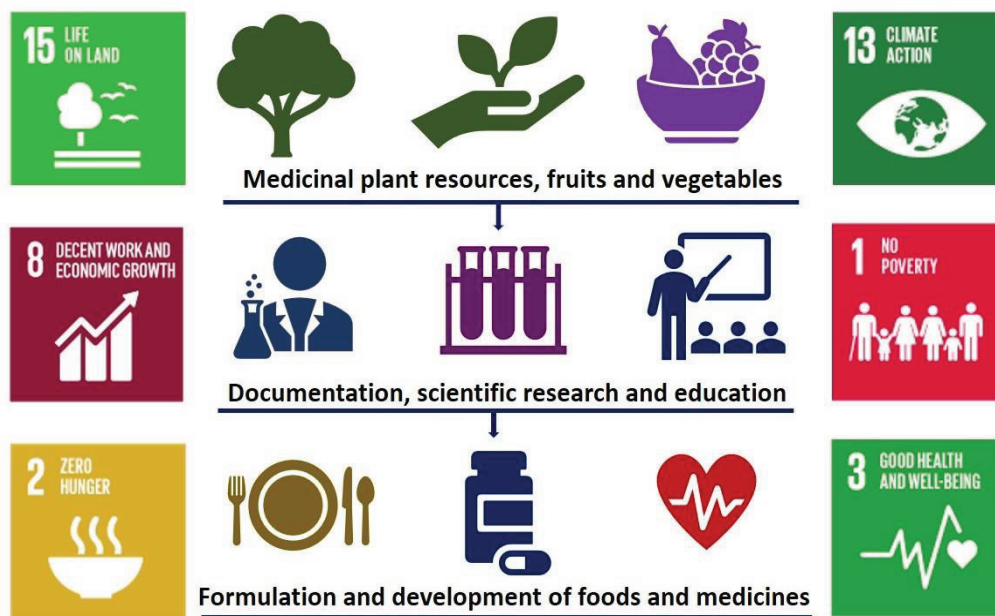

Fig. 1 Medicinal plants resources and their interrelations to some of the SDGs.

Medicinal plant resources and their importance in human health and well-being

Humans have been using medicinal plants from ancient times in the form of traditional medicines, foods, spices including various other purposes. Traditional medicines are used as primary healthcare by about two third of the world's population and they remain only form of accessible and affordable healthcare in many developing countries (4). According to a recent report, among 460,000 plant species worldwide, at least 28,187 plants species were documented to be used for medicinal purposes (5). However, the number of medicinally used species is expected to be much higher as many traditional practices are not properly documented. Plant-derived natural products are also an important source for the discovery and development of modern drugs used for the treatment of various communicable and non-communicable diseases. Specially, more than half of the anti-cancer and anti-microbial agents are derived from natural resources including plants, animals and microorganisms (6). Many medicinal plants and their isolated phytochemicals are also used as nutraceutical products, functional foods, food supplements, cosmetics, food preservatives, fragrances, etc.

Higher education institutions have important role in the documentation of traditional knowledge of use of medicinal plants, their scientific studies, and development of evidence-based products. Only a few traditional medicinal systems of the world are well-documented.

Various ethnic groups around the world have their unique history, culture, languages, and medicinal practices, however, the traditional knowledge about medicinal plants is decreasing due to the decreasing population of some ethnic groups, extinction of particular language and lack of proper documentation (2). University programs, especially those dealing with pharmaceutical and medical sciences, should include these aspects in the curriculum and involve students in the field survey of traditional medicine knowledge, documentation and preparation of easily accessible databases. Such traditional knowledge holds the clues for the discovery and development of modern medicines in the future.

Many traditional medicines and medicinal plants used by local communities have not been evaluated by scientific methods. Proper identification and quality control of these medicinal plant resources is essential for the effective therapeutic outcome. Chemical analyses to identify the major bioactive compounds and the evaluation of pharmacological activities of the extracts and compounds are necessary for the quality control and development of evidence based traditional medicines. Medicinal plants contain several constituents and their chemical and biological diversity of the crude drugs also depend upon various factors such as environmental and climatic conditions, vegetation phase, genetic factors. Thus, research institutions should focus on the development of novel methods for the analysis and quality control of medicinal plants and their products.

Various medicinal plant-based functional foods, nutraceuticals and food supplements are developed and marketed and their market demand is increasing every year. When properly utilized, these products can help in the prevention of various diseases and in the maintenance of health. However, in many cases, such products lack the sufficient scientific evidences for their therapeutic claims. Detailed research should be performed to ensure their safety and to provide the scientific evidence.

Medicinal plant resources and their contribution to food security and economy

Food and nutrition insecurity are the main challenges in many parts of the world. Many children around the world are facing food shortage and malnutrition. Various medicinal plants are also used as foods and they are rich in essential nutrients such as vitamins, minerals, etc. Identifying the locally available plants resources such as medicinal plants, wild edible plants and fruits, and their use in the daily diets can help in providing adequate food and nutritional components. Educating local communities about their identification, cultivation and proper use is essential.

Similarly, nutraceuticals, functional foods and food supplements based on these wild edible plants and fruits can also be developed.

Medicinal plants are also important source for the income generation of the local communities in rural areas. Mostly, people collect medicinal plants from their natural habitat and sell in the market. But, this practice leads to overexploitation and loss of natural habitats leading to the species being endangered. Local communities should be made aware of risks and outcomes of uncontrolled collection practices. Universities should focus on the research related to the suitable cultivation methods and these techniques should be transferred to communities. Local people should also be supported to make value added products based on medicinal plants which will help them in income generation and to alleviate from poverty. Another important area that should be explored is herbal tourism which will not only help in income generation but also in preservation of traditional knowledge.

Interdisciplinary education and research collaboration for medicinal plant resources

The unprecedented challenges that we are facing in recent times cannot be solved from the experiences of only one specialty. Professionals with interdisciplinary background who have good understanding of science and technology and socio-cultural aspects are needed. Specialized knowledge alone might not help students to be both competitive and collaborative in this multifaceted part of the world, with diversified cultures and social situations (7). This is even more important in the areas of research and education of medicinal plant resources as understanding the history and sociocultural aspects of use of medicinal plants is essential. Education and research on medicinal plant may seem to be a one specific research area but it needs the expertise from various scientific backgrounds of botany, agriculture, forestry, pharmaceutical and medical sciences along with socio-cultural and business studies. Similarly, the analysis of chemical constituents and pharmacological activities will need the expertise of analytical scientist, chemists and biomedical scientists. Universities should develop and implement interdisciplinary education programs to nurture students who will have sufficient understanding of the various aspects of medicinal plant resources. From documentation of traditional practices to research and development of medicinal plants, a multidisciplinary research approach is necessary involving various sectors. Collaboration among these departments at universities along with the involvement of communities, central and local governments, and private sectors is essential for the optimal utilization of medicinal plant resources. The schematic representation of the interrelations between different specialties and

various sectors of society is presented in Figure 2.

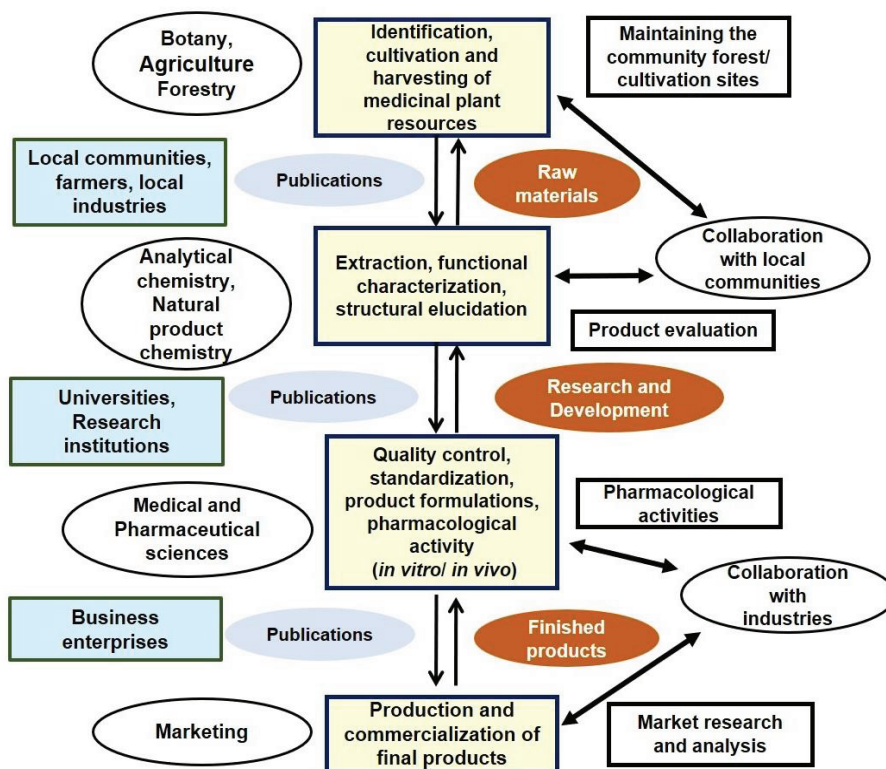

Fig. 2 Interdisciplinary research collaboration for the utilization of medicinal plant resources (2).

Local communities have vast knowledge about medicinal plants, their traditional uses, cultivation practices, etc. They also serve as the producers (cultivators/collectors) of medicinal plants and consumers of final products. The academic institutions (universities) and research organizations have the most crucial role in documenting traditional knowledge and its critical analysis, scientific studies related to chemical constituents, pharmacological activities, and safety of medicinal plants, which needs the collaboration of different departments. Academic program and departments that deal with the commerce and business administration can help in making the strategies for product development, market research and commercialization (Fig. 2). The researchers working in these institutions can conduct bridging activities between many sectors in society. They can support communities through technology transfer, science communication, and providing education and technical support for medicinal plants' cultivation, collection, and processing. Central and local governmental authorities can support

research organizations and communities through funding and formulating necessary policies. Collaboration between academia, government, private companies and communities is essential to develop medicinal plants in fields (farms) into the final products to be sold in the markets. The private sectors (especially pharmaceutical and food companies) should be involved in the research and development of medicinal plant-based formulations, their quality control, and pharmacological evaluations. Private companies can purchase medicinal plants from local communities and sell them as finished products through proper and sustainable commercialization practices. Community awareness and involvement is necessary for conservation, cultivation and sustainable utilization of medicinal plants. Thus, universities should be involved in the community education programs through various strategies incorporating science communication. Students in primary and secondary schools should be educated about the importance of medicinal plants through university-school education programs by involving university students. These strategies will not only help in educating local communities and increasing awareness but also help university students to develop and practice necessary communication skills. Similarly, universities should also establish easily accessible botanical gardens and museums that deal with the various aspects of medicinal plants such as the importance of conserving traditional knowledge and biodiversity, their impact on human health, potentials for economy generation and prosperity for community education and awareness programs (2).

Pharmaceutical science education and research in Nepal has made a significant progress in last few decades, however, more collaborative efforts to reach to global standard are still needed. Higher education institutions in Nepal including Pokhara University, Tribhuvan University, Kathmandu University, Agricultural University are involved in the education and research of medicinal plant resources through undergraduate and graduate programs in pharmaceutical sciences, botany and chemistry among others. However, most of these curriculums are focusing on some particular specialties and do not include interdisciplinary education practices. While the major changes in curriculums for undergraduate programs might be difficult due to professional license exam requirements specially for pharmaceutical and biomedical sciences, graduate school curriculums can be developed to incorporate interdisciplinary education to nurture graduates who have advanced research skills as well as a multidisciplinary mindset and practical abilities. As Pokhara University offers undergraduate and graduate programs in business studies and development and social engineering, it would be very effective if students

from the School of Health and Allied Sciences can take some of the courses in these programs as part of compulsory courses or as electives. From my own personal experience of working at Kumamoto University for interdisciplinary education at graduate schools for the past 8 years, I have observed that the interdisciplinary curriculums help students to understand the persisting challenges in various sectors and to provide adequate solutions.

The graduates of Pokhara University are now working as experts in various fields all around the world and their experience of teaching and research can be utilized for the educational and research activities related to medicinal plants at Pokhara University. With the advancement in science in technology, it has been possible to teach/guide students through various online platforms and I am sure that many will be happy to take part in teaching or research collaboration if provided the opportunities. Such initiatives will also help in identifying key research areas, strengthening the research abilities through acquisition of collaborative research funds and increasing scientific outputs in the form of publications, patents and product developments.

In conclusion, medicinal plants have been an integral part of human civilization and their exploration and proper utilization have great potential for sustainable development of the societies. As the education and research about medicinal plants involves professionals of diverse scientific and socio-cultural backgrounds, there is a need of developing interdisciplinary education programs. Similarly, as the documentation, conservation, cultivation, product development and commercialization of medicinal plants require involvement of different sectors of society, universities can help in establishing the adequate academia-government-industry-community partnerships and collaborations.

References

1. Atanasov AG, Waltenberger B, Pferschy-Wenzig EM, Linder T, Wawrosch C, Uhrin P, Temml V, Wang L, Schwaiger S, Heiss EH, Rollinger JM. Discovery and resupply of pharmacologically active plant-derived natural products: A review. *Biotechnology Advances* 2015; 33(8):1582-614.
2. Devkota HP, Devkota AA, Kaundinnayana A, Bhandari DR. Strengthening Traditional Medicine Systems in Nepal through Chemical and Pharmacological Research. *Annapurna Journal of Health Sciences* 2021; 1(2):66-72.
3. Sustainable Development Goals. <https://sdgs.un.org/goals> (Accessed on June 4, 2022).

4. Kunwar RM, Bussmann RW. Ethnobotany in the Nepal Himalaya. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2008; 4(1):1-8.
5. Willis KJ (Ed.) *State of the World's Plants 2017*. Report. Royal Botanic Gardens, Kew, 2017.
6. Newman DJ, Cragg GM. Natural products as sources of new drugs over the nearly four decades from 01/1981 to 09/2019. *Journal of Natural Products* 2020; 83(3):770-803.
7. Kumamoto University Program for Leading Graduate Schools, Health Life Sciences: Interdisciplinary and Glocal Oriented (HIGO) Program. <https://higoprogram.jp/en/> (Accessed on June 4, 2022).

***

The Role of Digital Technologies in Educational Transformation

Deepanjali Shrestha¹ and Adesh Khadka²

Introduction

The advent of Information and Communication Technology (ICT) has brought massive changes to almost all sectors of human endeavor in the last two decades [1]. The development and innovation in the field of ICT are distinctly huge and their role is in the order of magnitude than it was twenty years ago. These technologies have become popular due to their ability to produce massive information in seconds and distribute them accordingly [1]. In recent years, every sector of business, governance, and human development has witnessed an increased penetration of technological systems and their use. The application of mobile systems, the Internet of things (IoT), sensor technology, mobility systems, and wireless connectivity has redefined every aspect of business scenarios and governance. The new and emerging technologies like Virtual Reality (VR), Augmented Reality (AR), Big data systems, Blockchains, and High-performance computing systems are capable of processing massive information in real-time with high precision and visualizing them in different dimensions providing an unmatched experience to the users [2]. These systems embedded with artificial intelligence and machine-learning capabilities have outpaced human intelligence and are considered the most powerful components of business today. The last few years have seen good progress in terms of technological advancements and digital transformation. There are new advances in processing and storage capabilities, communication technology (data transfer, speed, and quantity), virtualization, and highly interactive user interaction models and UI. Every advancement has its unique role and application in society and business but advances in UI systems have changed the way user and computer systems interact. The advanced use of icons, symbols, graphics, voice commands, and gestures are allowing users to adapt to digital systems quickly and use them effectively. These systems have become powerful digital tools, as they are equipped with high-quality presentation capabilities and seamless data integration [2]. The development in the field of Graphical User Interface (GUI) and User Interface

---

Author details:

¹Deepanjali Shrestha, Assistant Professor of Management Information System, School of Business, Pokhara University, Nepal. Email: deepanjali@pusob.edu.np

²Adesh Khadka, Director, IT Department, Ministry of Education, Science and Technology, Government of Nepal. Email: adesh.khadka@gmail.com

(UI) have eased the learning ability of people of all ages and all groups. GUIs are enormously helpful in visualizing, inspecting, and analyzing the data by presenting them in 2D, 3D, and multidimensional spaces [3]. The GUI technologies help users intuitively operate computers and other electronic devices through the direct manipulation of icons and other graphical symbols using a pointing device. The new and modern graphical user interfaces are using touchscreen, motion and gesture sensors and voice-command interaction capabilities to provide an altogether different interaction and interactivity experience to the user [3]. The current technologies are powerful in terms of ease of use, presentation, and interactivity capabilities with a seamless user experience.

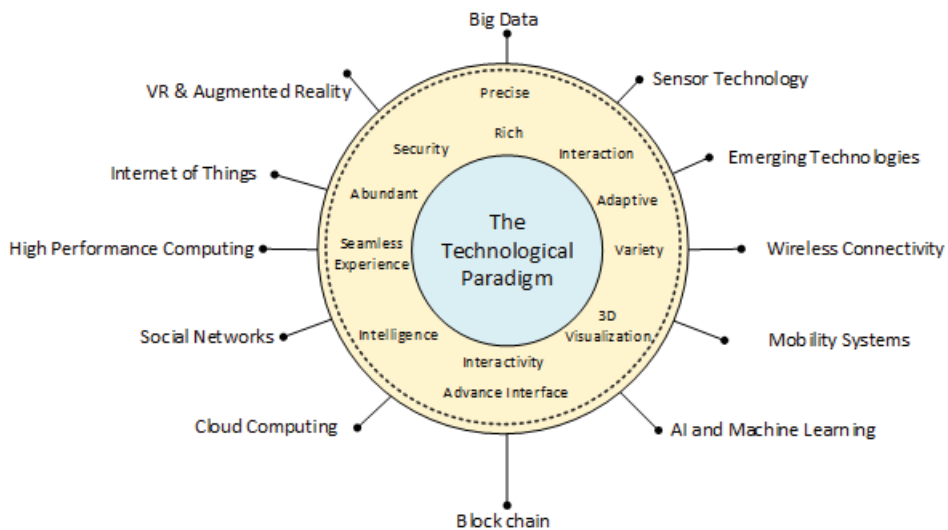

Figure 1: The technology landscape and its associated properties.

Technology convergence has created its demand in every existing system blurring the existence of old-school technologies. Digital systems and technologies have surrounded us from all corners and have become regular assistants in our lives. Checking news and updates, posting our personal life events on social networks, surfing the World Wide Web (WWW) for information, checking emails, bank details, business transactions, and making arrangements using ICT tools are common daily activities. The changing business and technology shift has become a necessity in the current times and it is not possible to ignore these developments. These technologies exist everywhere from paying for food in a restaurant through a digital payment system to analyzing a massive piece of data using computer programs and algorithms. It is undisputed to say that ICT and digital technologies are our life-operating technologies and are similar to other daily activities like

consuming food, drinking water, or doing other activities. These systems have the same level of presence in every sector including a business organization, social organization, or governing body. Digital technologies have become the primary components of operational management, tactical management, and strategic management implementations in a business. Transactional data is used by a business organization to take strategic decisions, relies heavily on structured and unstructured data processing, and tactical decisions greatly rely on the preciseness and quality of information. The ICT and digital technologies are participating in all dimensions of human life. It is not wrong to forecast that these systems will further challenge human development in the future.

The development and advancement of technologies are opening up new facets of knowledge and research to find better implementations in the current world. These systems are already in use in business sectors of all types and have become important components of business and governance. ICT and digital technologies have found their role in every sector including business enterprises, hospitals, government offices, the tourism sector, social life, academia, and research. One of the many sectors that have seen the ICT influence is education. The power of ICT and digital technologies have now started influencing the educational system and have brought new and interesting models of teaching-learning practices, governance, management, student outreach, and overall facilitation. This work illustrates the role of digital technologies in educational transformation and highlights the changing dynamics of the educational scenario in Nepal. It sketches a transformative model with the use of ICT and digital technologies for improving the teaching-learning and management models in universities and educational institutes of Nepal. This work sketches an interesting scenario to see how new developments, innovations, and research in the future will influence the educational sector, especially in the case of developing countries like Nepal.

Digitalization and Educational Systems

Technological advancements have enforced the digitalization of businesses, processes, and services related to it. Digitalization has increased the use of ICT and Internet Technologies in all human-related sectors showing their strong influence and presence in the current times. It is assisting business houses and governance sectors to improve their operational efficiency. Gartner defines digitalization as “a process that uses digital technologies to change business models and provide new revenue and value-producing opportunities” [4]. Digitalization helps in digital transformation, which is the process of re-designing a business into a new form that incorporates

the use of digital technology in the entire or some mandatory parts of the business [5] [6]. Digital Transformation (DT) helps to transform a business to produce more value at the customer end, increase efficiency, lead data-driven decisions, save cost and optimize resources [5]. Digitalization and digital transformation have changed the traditional models of operation and have brought new models into practice with new operational mechanisms, revenue channels, and new value-added networks [6]. ICT has served as a base for digitization, digitalization, and digital transformation in business, governance, and social systems. Figure 2 below explains the flow and relationship between digitization, digitalization, and digital transformation based on ICT implementation.

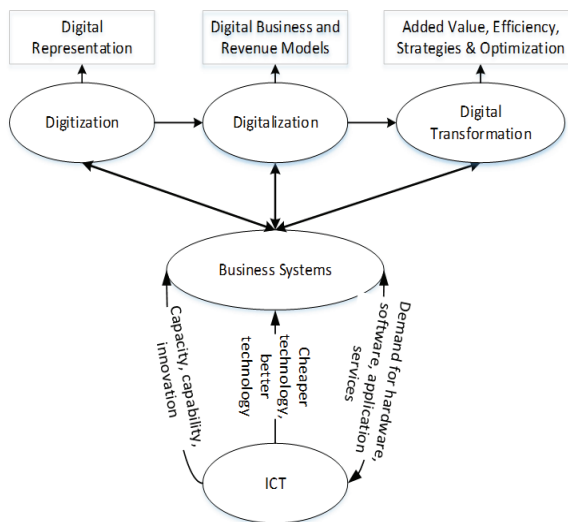

Figure 2. Digitization, digitalization, and digital transformation process.

Digitalization has brought enormous change in the educational systems and has influenced them in all aspects ranging from teaching-learning methodologies to managing an overall institutional business. Technologies are required to manage services in an educational institution that may include the payment of bills, membership fees, and educational and exam fees. A digital capability can enhance the overall financial and transaction management leading to a cashless campus. The use of biometric technologies to monitor student attendance, teachers' attendance, and staff attendance can greatly increase punctuality and make the involved entities more disciplined. The use of CCTV at different locations in the campus area can guarantee a more secure environment and intelligent systems using image-processing techniques can help in avoiding accidents and security threats on the premises. The role of the management system is vital in educational institutions as they provide details on the student's academic performance and other activities.

These systems can help in tracking courses, managing courses, monitoring the course progress, allocation to teachers, and other related functions. A higher education institute (HEI) has further requirements in handling regular activities including international relations, government relationships, scholarships, and research collaborations. All these entities require digital technology systems for collaboration and communication between them for smooth and well-designated function.

Technologies are vital in the teaching-learning environment as they allow more interactivity, more knowledge sharing, and better tools to explain the theory and practical aspects of educational components [8]. Computing systems are important components of research and development activities and allow students to use sophisticated software systems, simulate complex algorithms, and apply computing power in the processing of data and information. Computer networks and internet technologies allow for optimization of resources by replacing the paperwork, and instant sharing of information as well as resources. The modern campus is nowadays equipped with self-check-in systems, educational portals, self-assessment systems, knowledge systems, online resources, and online library management systems. The different departments of the university are connected to one central system allowing easy management of information search and updates. The websites, emails, chat groups, online boards, and discussion portals are massively useful in collaborations, discussions, and opinion sharing [9]. Students and teachers use internet technologies and digital systems to share class work, assignments, and research works and provide feedback on different components of teaching.

Educational systems are also business systems and they need to reach different levels of masses for recruiting students and sustain their business models. ICT technologies are the best mediums to reach out to the masses scattered around the globe and utilize the power of online advertisement and communication to attract them to their institutions. Universities and educational systems can broaden their sphere of business and target specialized groups and communities to attract them to their institutions through the internet, websites, and the use of social applications. Some institutions have an immense workload during the admission period and this requires handling large masses of students. The roles of digital systems in shortlisting and providing an automated response to the students are tremendously important [10]. Students' applications can be monitored using a computer system and devoid of long queues to monitor their status. The application process can be automated and students can apply online to any program through internet and web-based

systems. Software and customized systems can be used to provide information on updated classes, courses, events, and exams in real-time. The use of computing systems in processing and analyzing student results through customized exam management systems adds a lot of value to educational institutes. The institutional heads can review individual results of students from the processed data of scores and activities of a student and can gain an understanding of a student's deficiency much more easily and reliably and help him to improve their scores in the future. Technology is a vital tool in building synergy between parent-teacher relationships. Social application platforms, mobile technologies, and internet-based applications are vital tools to help them to be connection and keep an update on their child's progress [11]. Automation can instantly provide progress notes and reports to parents, alerting them to pay custodial fees in a timely manner, perhaps electronically. Digital and internet-based technologies are efficient tools helping parents, teachers, and students to save time and increase working efficiency.

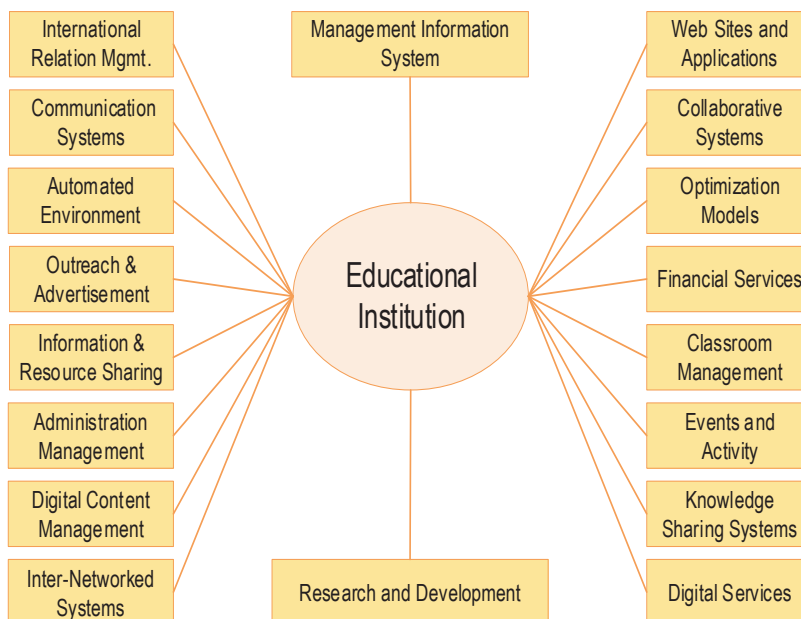

Figure 3. ICT and digital components in an educational institution

Digitalization reduces the distance by connecting areas that are remotely located and where it is not possible to send a skilled workforce. ICT systems can help in training students in most remote parts of the country/city using the internet and digital technologies [8] [9]. Digitalization allows institutions to improve the student experience and assist teachers to include better tools and

technologies in their teaching methodology to provide a better understanding of the subjects. Some identified advantages can include:

- Using a computer and digital tools in class to elaborate learning with AR, VR, and visualization technologies. Augmented and virtual reality systems allow a 3D environment and the users can interact using VR glasses or headsets. These technologies are impressive in teaching subjects like history, geography, or biology with more added dimensions.
- Use of multimedia tools and technologies like pictures, graphics, video, sound, and text to explain topics of interest. "A picture speaks a thousand words"; this very fact can be combined with learning in class by using more pictures, videos, and graphics to impart better knowledge.
- Use of virtual tools such as SMART boards and multimedia projectors can provide a seamless experience of the subject under investigation. SMART boards and multimedia projectors serve as a medium for projecting data and information. These systems in classroom teaching are vital resources for increasing knowledge representation.
- Use of games, quizzes, and online exams help in better learning and provide better evaluation methods. Gamified learning is a new way of teaching students and is very common in education today. It is slowly spreading in the vocational training and exam sectors.
- Use of automated tools and technologies can come up with ergonomic designs for the classrooms such as better temperature control, light control, and sound control mechanisms. Sensor technologies help in automating the classrooms environment for temperature, light, and voice control mechanisms. This provides a better environment for teaching and learning enforcing energy conservation.
- Use of WWW resources provides an enormous pool of knowledge and novel insights into the topics of interest with ample opportunities for sharing knowledge and resources electronically.
- Digital technologies help in designing interactive sessions such as student polls, opinions, and solutions, where students can provide their opinions, perspectives, and poll on issues of discussion; making learning more interactive and entertaining.
- The students can collaborate and discuss their knowledge with other knowledge networks or invite scholars in the class through the internet and videoconferencing or appropriate digital platforms. They can listen to the knowledge and wisdom of such intellectuals and benefit themselves. Digital technology is helpful in an instant feedback mechanism and recording systems can store information for better knowledge development.

- Experimental learning, allowing students to create online forums, blogs, vlogs, and web sections to share their content and allow participation of outsiders to get remarks and opinions provide real-time experience to the students.
- Use of digital technology eases to track student progress and applies intervention protocols to improve the institution's performance such as self-quality assessment and social outreach. One of the effects of digital transformation in the education industry is that it provides a more realistic way to monitor student progress and success. By recording information about students' work, technology can play an important role in enabling teachers and parents to track their progress. For example, textbooks or creative work can be compared at intervals with material that is already digitally recorded, leading to a clearer understanding of who is improving and who needs additional attention.

ICT and digital systems have been proved a boon in difficult situations such as epidemic and/or pandemic disease outbreak scenarios. The COVID -19 pandemic challenged almost all human activities that demand the physical mobility of human beings and compelled people to be captivated in isolation, perhaps with an added terror of “awaiting death”. Digital technologies and ICT systems served as a vital component in the educational sector facilitating an online teaching and learning environment. The institutions adopted technologies like Zoom, Google Meet, and MS Teams for videoconferencing to stream classes and create collaborative creative environments for teaching and learning. Institutions started to incorporate webcams in their online exam portals to prevent fraudulent practices. It helped them to monitor suspicious activities such as opening tabs, using background chats, and sharing images, mainly during assessments. The ICT-based educational systems can be used more commonly in monitoring and increasing connectivity using digital devices and technologies such as smartphones, dedicated apps, and communication tools [10, 11].

Digital Infrastructure and Institutional Needs

The process of digitalization is complex and its development occurs in different phases. The first mandatory requirement is the development of ICT infrastructure that includes the resources to install the ICT systems, computer hardware, software, internet, and network infrastructure. The next step is associated with the business and development needs of the education system. It is mandatory to do a business analysis and later combine it with systems analysis to develop an effective ICT design for educational environments. The ICT implementation requires huge

investments in its early inception phase. The organizations must allocate the necessary budget and resources to build infrastructure and enrich ICT capabilities. The role of policy is important to avoid any conflicts and legal issues in the future, therefore it is important for the stakeholders to devise policies that promote the use of technology in the institutions taking care of privacy and security concerns. Building a strong IT foundation is a core need for the successful implementation of an ICT system. ICT training for both academic and administrative staff is of utter importance to make them receptive and adaptive to digital technologies. Security concerns are vital requirements in a digitized world, so all-important measures of securing data and protecting data both offline and online are critically important. The designers should enforce all necessary mechanisms to guarantee security and promote the concept of a digitally secured campus. Digital technologies should deploy operational efficiencies by providing easy access to the operational processes and reducing the cumbersome procedure to make technology user-friendly and both cost and time-efficient.

The Challenges of Digital Transformation in the Education Sector

Implementation of digital technology or any new model in an organization has some resistive forces. These forces are either natural or have some physical or psychological background. The same situation applies in the educational sector as well, and it is noted that there is some sort of resistance at different levels. Some identified issues include:

- *Resistance to change:* Humans love to do what they are best at working within their comfort zones. The introduction of any new technology or model requires learning and employees need to update themselves accordingly. This is not an easy task to persuade people to adopt change and, often confront the resistance factors in an organization. The data of some studies have revealed that 70% of public sector employees believe that their digital skills lag behind those in the private sector [12]. Despite this, several key policymakers reject the next big steps towards digital maturity. In essence, people prefer to become familiar with what they do and refuse to step out of their comfort zone. This leads to a forceful abortion of the technology-driven smart solutions prior to the inception of the digitalization in the institution. Many people working in the education industry often express “fear of failure” and stay hesitant to learn new skills or processes because of their stubbornness against new technology, perhaps on the grounds of their cultural or personal mindset.

- *Inferior knowledge or skills*: The new and young generations are much friendlier in using digital technologies and this may create a feeling of inferiority in the old and higher-level authorities. This in extreme cases leads to rejection of technology implementations and needs strong counseling interventions at the Human Resource Management (HRM) level.
- *Data silos*: Data silos limit the ability of executives to use data to manage business processes and make informed business decisions. They often happened to prevent call center agents, sales reps, and other operational workers from accessing relevant data about customers, products, supply chains, and more. This may serve as a limitation in the ICT implementation in an organization.
- *Lack of direction or strategy*: The use of ICT implementations requires an understanding of business requirements, as a good amount of investment incurs in building ICT infrastructure. So, it is important for the business managers and planners to devise a straightforward direction, strategy, and policy for the use of ICT systems in an institution.
- *System compatibility*: The use of ICT always requires some sort of adjustment and change in the existing infrastructure or environment. This may be in confounding with the existing systems and may be difficult for smooth implementation.

The Digitalization Scenario and Educational Sector of Nepal

The vision of the Information and Communication Technology (ICT) in Education Master Plan (2013–2017) (MoE 2013) is the extensive use of ICT in the education sector for expanding access to and enhancing the quality of education. The mission is to narrow down the digital divide through the development of ICT infrastructures, human resources, digital content, and system enhancement in education. According to UNESCO Institute of Statistics (2012), 6 percent of Nepal's primary schools and 24 percent of its secondary schools have electricity connections. One percent of primary schools and 6 percent of secondary schools are connected to the internet. And only 0.5 percent of primary schools and four percent of secondary schools use computer-assisted instruction. These data indicate that it may take some time to narrow the digital divide [13].

The educational sector of Nepal has found partial use of ICT technologies with semi-automated tools and MIS systems in existence. The urban centers are more accustomed to using technologies and techno-friendly environments. The private schools with high fees are using SMART boards, multimedia technologies, and internet technologies in their teaching-learning methodology. There is the existence of school management software to handle accounts, student information, and processing of grades. Some schools have high-tech auditoriums and halls for different events and functions. The scenario is just the opposite in the villages and remote areas and school infrastructure lacks basic amenities. The use of digital technology in higher education institutions such as universities and vocational training centers is not so promising, although the evidence-

based data is limited. The general understanding is that universities have a web presence and are incorporating more and more technology in their working environment. One of the primary factors that are contributing to the use of ICT in universities and campuses in the process of being accredited by the University Grants Commission (UGC), Nepal. The requirement for an ICT system to obtain Quality Accreditation and Assurance (QAA) from the UGC Nepal has promoted Nepalese HEIs seeking QAA to develop ICT infrastructure. The pressure from the international community has also contributed positively to the use of ICT and digital technologies in higher institutions.

The study conducted by the National Institute for Research and Training (NIRT) & American Institute of Research (AIR) in January 2017 suggested that to speed up ICT penetration in education, ICT needs to be integrated into the National Information Communication Technology policy. Regarding funding issues, it has proposed efforts to mobilize the private sector, telecommunication operators, and civil societies of Nepal. They have further stressed the need for the dissemination of local solutions to the generation of electricity and partnerships with local entrepreneurs (cyber café owners) to improve access to the internet. The Ministry of Education, Nepal has also devised strategies aimed at funding ICT infrastructures (electricity, internet connection, computers, trained staff, digital media) in pilot schools by modeling the use of technology in instruction and training teachers. It has further proposed to use of technology in demonstrating teachers to use it to reduce their workloads and improve student engagement, retention, and learning [13].

The studies on the current status of ICT technology development and reach have shown that Nepal has progressed in terms of technology introduction (3G, 4G services, broadband internet, digital payment systems, online integrated payment models, etc.) [14] Table 1 represents the status of the internet and social applications in Nepal. The cost of the internet has gone down and the quality of service has increased as per the report of Nepal Telecom (NTC), 2020 [15]. The government has brought the policy to help remote areas and villages connect to the internet for educational purpose and have provided subsidies on the cost of internet services. There are more than 220 IT companies in Nepal that are working actively in the area of software development [16]. The cable networks are replaced by services like broadband and fiber-to-home networks [16].

Table 1. Representing the internet and social application statistics of Nepal. [18]

Internet connection speeds in Nepal in 2022
Median mobile internet connection speed via cellular networks: 18.42 Mbps.
Median fixed internet connection speed: 28.32 Mbps.
The median mobile internet connection speed in Nepal increased by 5.13 Mbps (+38.6 percent) in 2022.
Fixed internet connection speeds in Nepal increased by 8.36 Mbps (+41.9 percent) in 2022.
Mobile connections in Nepal in 2022
GSM mobile connections in Nepal were equivalent to 135.5 percent of the total population
The number of mobile connections in Nepal increased by 1.5 million (+4.0 percent) between 2021 and 2022.
Social media statistics for Nepal in 2022
Social media users were 13.70 million in Nepal in January 2022.
Kepios analysis reveals that social media users in Nepal increased by 700 thousand (+5.4 percent) between 2021 and 2022.
Facebook users in Nepal in 2022
Facebook had 12.30 million users in Nepal in early 2022.
For additional context, Facebook's ad reach in Nepal was equivalent to 107 percent* of the local internet user base (regardless of age) in January 2022.
42.0 percent of Facebook's audience in Nepal were female, while 58.0 percent were male in 2022
Instagram users in Nepal in 2022
Meta's advertising tools indicate that Instagram had 2.30 million users in Nepal in early 2022.
43.8 percent of Instagram's ad audience in Nepal were females, while 56.2 percent were male in 2022.
Facebook Messenger users in Nepal in 2022
Facebook Messenger reached 9.60 million users in Nepal in early 2022.
42.5 percent of Facebook Messenger's audience in Nepal were female, while 57.5 percent were male in 2022
LinkedIn users in Nepal in 2022
LinkedIn had 1.00 million "members" in Nepal in early 2022.
27.3 percent of LinkedIn's audience in Nepal were female, while 72.7 percent were male.
Twitter users in Nepal in 2022
Twitter had 417.9 thousand users in Nepal in early 2022.
1.4 percent of the total population in 2022

The Nepali innovator and social entrepreneur Mr. Mahabir Pun did extensive work in applying wireless technologies to develop remote areas of the Himalayas, also known as the Nepal Wireless Networking Project [17]. He is currently working on promoting young scientists to develop new technologies and projects through his National Innovation Center (NIC) to find the massive use and development of technology in Nepal [17]. There are similar efforts by other stakeholders and has forced the government to support such initiatives.

Digital Technology Adoptions and Education Transformation in Nepal

ICT and digital technologies are serving every sector of human endeavor and their role in the educational sector also has found enormous relevance. The implementation of ICT has brought some prominent transformations in the educational setup that include:

- *Virtual Campus*: The educational institutes have set up virtual teaching and learning environments that they use in imparting knowledge to the students at a distance through online mode using interactive media. This has served as a vital technology recently when COVID -19 pandemic broke out. This has made the institutions in Nepal to realize the power of ICT and digital technologies.
- *Online Resources*: The campuses and educational institutes in Nepal have moved out of the traditional physical models of knowledge sharing and are now working on integrating knowledge networks and resources. This has brought a new concept of online resource sharing and knowledge networks into practice. There are new models of affiliations, subscriptions, and legal registration in practice.
- *Resource Optimization*: The digital application has provided a mechanism for optimizing the resources and sharing of infrastructure, information, and resources in educational institutes of Nepal.
- *Knowledge Sharing Networks*: The universities and educational institutes have transformed themselves into entities that not only consume information but are also producing information and sharing them through knowledge networks and online mediums.
- *Collaborative Learning*: The internet and ICT technologies allow institutes to organize conferences, workshops, and discussion sessions where their intellectual workforce can make presentations and discuss their ideas with other intellectuals around the world. Nepalese educational institutes have become a part of these types of collaborative learning models.
- *Minimizing the Digital Divide*: The government of Nepal has formed policies to reduce the digital divide by providing subsidies to low-income families and has introduced the concept of e-villages that are equipped with ICT infrastructure at the rural level. The sharing of resources like the intellectual workforce using digital technologies to teach students in remote areas has proved effective in the current times. Education through televisions, online self-tutoring systems, and the use of VR and AR technology in the future will help in reducing the digital divide.
- *Digital Policies and Strategic Plans*: The implementation of ICT and digital technologies have enforced the government of Nepal to bring ICT-friendly policies and devise strategies for massive ICT in the educational sector and educational reform. This has served as a positive factor in the growth and development of ICT and digital technologies.

The Challenges and Road Ahead

The digitalization scenario in Nepal looks promising and is on the way to positive development, though it still has many utter challenges and barriers to its full implementation. Some of the most important issues are listed below:

- i. Language barrier
- ii. ICT-based Curriculum
- iii. Cost of Technology Implementation
- iv. Infrastructure development
- v. Space and power requirements
- vi. Broadband and Internet Speed (Quality of the service)
- vii. Outlook for ICT implementation in the Nepalese educational sector.

The government of Nepal needs to integrate ICT as a component of the educational system in Nepal and devise relevant policies and strategies to promote its use. Special programs are needed to expand ICT services in remote areas of Nepal and schools and educational institutes in such remote areas should be equipped with basic ICT infrastructure and internet services. The designs in the remote areas and villages should take care of interactivity and quality of content so that valuable resources like intellectual human resources can also be shared in the remote sites through technological mediums. Subsidies, promotional plans, fund generation, and ICT service deployment models should reflect in government plans for developing the educational system of Nepal.

Conclusion

The ICT and digital technologies have shown their robust presence and impact in the modern world already. These technologies have become the primary component of any business or governance structure. The digitalization of legacy and old systems has transformed the traditional models of operation with new technologies and models in place. The educational sector has also seen a big transition due to these technologies and has transformed the traditional education model into the new techno-oriented SMART model. By digitizing the learning experience, both students and teachers can enhance their abilities to create an active educational process. Digital transformation in the education sector can be applied in many aspects, such as new student recruitment, online learning, student assessments, personalized learning experiences, and examinations. The

technology penetration in the educational sector has promised active participation and proposed new modes of teaching and learning methodologies. These technologies are very vital for countries like Nepal and can serve as a strong component in uplifting the overall education standard and participation at the end-user level. The technologies have served as a boon during pandemic situations and extreme emergencies in Nepal and worldwide. The government needs to promote the use of ICT and digital technologies by integrating them as part of policy and development programs to reap the long-term benefits from the use of such contemporary technologies.

References

- [1] William J Kramer, Beth Jenkins, Robert S Katz, "The Role of the Information and Communications Technology Sector in Expanding Economic Activity", International Centre for Integrated Mountain Development, Corporate Initiative Social Responsibility Report No 22, Cambridge, MA Kennedy School of Government, Harvard University, 2007. <https://lib.icimod.org/api/files/e65cf872-67e7-402e-ba0c-58b6b1f82810/4252.pdf>
- [2] Hazel Bradshaw, Emerging Tech Lead, Service Innovation Lab, Emerging Technology (EmTech) - 20 Year Landscape, Projects, Service Innovation Lab. Accessed on 22, June 2022. <https://serviceinnovationlab.github.io/projects/20-year-emtech-landscape/>
- [3] Wikipedia, the free encyclopedia, "Graphical Unser Interface", Wikimedia Foundation, Inc., 22 July 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Graphical_user_interface
- [4] Gartner Inc., "Digitalization", Information Technology Gartner Glossary, Gartner Inc. and/or its affiliates. January 2022, <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitalization>
- [5] Jason Bloomberg, Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril, Forbes Enterprise & Cloud, Accessed on February 2022, <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/?sh=65e928382f2c>
- [6] Wikipedia, the free encyclopedia, "Digitization", Wikimedia Foundation, Inc., 10 January 2022, <https://en.wikipedia.org/wiki/Digitization>
- [7] Berman SJ. Digital transformation: opportunities to create new business models. *Strategy & Leadership*. 2012 Mar 2. doi.org/10.1108/10878571211209314
- [8] Kaminskyi, O. Y., Yereshko, Y. O., & Kyrychenko, S. O., Digital Transformation of University Education in Ukraine: Trajectories of Development in the conditions of New

- Technology and Economic order, *Information Technologies and Learning Tools*, 2018, 64(2), 128–137. <https://doi.org/10.33407/itlt.v64i2.2083>
- [9] Josef Siljebo, Digitalization and digital transformation in schools: a challenge to educational theory?, Volume 27(2) Remote teaching to ensure equal access to education in rural schools, 17 December 2020, <https://www.abdn.ac.uk/education/research/eitn/journal/610>.
- [10] Pettersson, F. Understanding digitalization and educational change in school by means of activity theory and the levels of a learning concept. *Educ Inf Technol*, 2021, 26, 187–204. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10239-8>
- [11] A R Gapasalamov et.al., Digital Era": Impact on the Economy and the Education System (Country Analysis), *Utopía y Praxis Latinoamericana*, ISSN: 1315-5216, ISSN: 2477-9555, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4155437>.
- [12] Antonio Neri, The public sector must accelerate digital transformation – or risk losing sovereignty and trust, World Economic Forum Annual Meeting, May 23, 2022, <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/the-public-sector-must-accelerate-digital-transformation-or-risk-losing-sovereignty-and-trust/>
- [13] Editors Amit Aryal, Jimi Oostrum, Nepal Education Sector Analysis, National Institute for Research and Training (NIRT) & American Institute of Research (AIR), January 2017, <https://www.globalpartnership.org/sites/default/files/2019-05-nepal-education-sector-analysis.pdf>
- [14] Shrestha, Deepanjali and Wenan, Tan and Rajkarnikar, Neesha and Niroula, Shova, Analysis of ICT Infrastructure and Tourism Informational Needs: A Case Study of Nepal, November 25, 2021. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3984232> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3984232>
- [15] W. Tan, D. Shrestha and S. R. Jeong, "Digital Tourism Development and Sustainability Model for Nepal," 2019 IEEE 23rd International Conference on Computer Supported Cooperative Work in Design (CSCWD), 2019, pp. 182-187, DOI: 10.1109/CSCWD.2019.8791852.
- [16] Shrestha, D., Devkota, B. and Jeong, S.R., December. Challenges and Factors affecting E-Governance practices in Nepal. In 9th International Conference on Software, Knowledge, Information Management and Applications (SKIMA), Kathmandu, Nepal, 2015.

- [17] Wikipedia, the free encyclopedia, "Mahabir Pun", Wikimedia Foundation, Inc., 22 July 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/Mahabir_Pun
- [18] Simon Kemp, Digital 2020: Nepal, Data Reportal, 18 February 2020, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-nepal>

***

About the Editors

Editor in Chief

Namraj Dhama, PhD, MSc
Executive Director, Pokhara University Research Center
Associate Professor of Medicinal Botany
School of Health and Allied Sciences
Pokhara University, Nepal
Email: namraj.dhama@pu.edu.np, namraj.dhama@gmail.com

Editors

Deepanjal Shrestha, PhD Scholar, MPhil, MSc
Assistant Professor of Management Information System
Coordinator of MBA Program
School of Business
Pokhara University, Nepal
Email: deepanjal@pusob.edu.np, deepanjalshr@gmail.com

Tek Bahadur Chhetry, PhD Scholar, MA, MEd, CELTA
Assistant Professor of English
School of Engineering
Former Executive Director of International Relations Center
Pokhara University, Nepal
Email: tek.englecpu@gmail.com

Shila Gurung, PhD, MPharm
Assistant Professor of Pharmaceutics
School of Health and Allied Sciences
Pokhara University, Nepal
Email: gshila@gmail.com

Arjun Kumar Thapa, PhD, MA
Assistant Professor of Economics
School of Development and Social Engineering
Pokhara University, Nepal
Email: yogirajarjun@gmail.com

Published By:
Pokhara University
पोखरा विश्वविद्यालय

Pokhara Metropolitan City-30
Lekhnath, Post Box 427, Kaski, 33700, Nepal
Tel. No.: +977-61-504046
Email: info@pu.edu.np
Website: www.pu.edu.np

ISBN: 978-9937-1-2390-7 (Print)

Copyright © Pokhara University, 2022